EY
DLL
AZI

COLLECTIO LIBRORVM
IVRIS ANTEIVSTINIANI

IN VSVM SCHOLARVM

EDIDERVNT

PAVLVS KRVEGER THEODORVS MOMMSEN
GVILELMVS STVDEMVND

TOMVS ALTER

BEROLINI
APVD WEIDMANNOS
MDCCCLXXVIII

Ulpianus, Domitius

Roman law

VLPIANI LIBER SINGVLARIS REGVLARVM

PAVLI LIBRI QVINQVE SENTENTIARVM

FRAGMENTA MINORA
SAECVLORVM P. CHR. N. SECVNDI ET TERTII

EDIDIT

PAVLVS KRVEGER

BEROLINI
APVD WEIDMANNOS
MDCCCLXXVIII
(1878)

Iuris Anteiustiniani sylloga quam hic tomus complectitur continuari uolui Gaianarum Institutionum editionem anno proximo a Guilelmo Studemund mecum curatam: absoluetur autem tota collectio librorum iuris Anteiustiniani tertio qui quam proxime fieri poterit edetur tomo, quo Vaticana fragmenta et Collatio a Theodoro Mommsen recensita, Consultatio et Codicum Gregoriani et Hermogeniani reliquiae et Appendices Legis Romanae Wisigothorum a me recognitae continebuntur.

De condicione fragmentorum quae hoc tomo exhibentur cum exposuerimus in praefationibus uel adnotationibus quae singulis praemissae uel adnexae sunt, hoc loco pauca in uniuersum praemonenda sunt.

Hanc collectionem quamquam scholarum usui destinauimus, tamen plena supellectile critica instruximus neque delectu uariarum lectionum contenti fuimus nisi in fragmentis ex aliis libris petitis, quorum criticae editiones uel extant, uelut Digestorum Iustinianorum, uel in tertio tomo exhibebuntur. ceterum tam ex his collectionibus quam ex Iustiniana compilatione excerpta iuris antiqui in hoc secundo tomo non repetiuimus nisi ad Pauli sententias et Vlpiani librum regularum redintegrandos, ut omnibus horum operum, quae et ipsa seorsim tradita sunt, fragmentis compositis genuina eorum forma aliquo modo recuperaretur.

In contextu editionis inclinatis litteris ea expressa sunt, in quibus uel a tradita lectione recedendum erat uel lectio ipsa propter mutilam contextus condicionem supplendi officium postulabat, id est in eis opusculis, quae uno codice solo seruata sunt. atque quo facilius in his lectionis hiatibus codicis condicio ex ipsa editione cognosceretur, singulorum codicis uersuum fines linea |, paginarum fines lineis ‖ non secus atque in Gai editione indicauimus, et ubi hiatum satis

certa coniectura explere nobis non contigit, singulis litteris quae perierunt stellulas substituimus, maiores hiatus, qui quot litteris constiterint certo statui non potest, lineis ——— expressimus. contra aliis stellulis, quae supra lineam quam dicunt collocata sunt, eas Pauli sententias quae in Legem Romanam Wisigothorum receptae non sunt, et ea Vlpiani regularum fragmenta, quae in epitoma Vaticana non extant, inclusimus, uelut in pagina 46 uersus 5 sqq.

In adnotatione critica codices ad textum constituendum adhibiti singulis litteris inclinatis et post codicum lectiones collocatis indicati sunt: quae quid in quoque scriptore significent, in praefationibus unicuique opusculo praemissis explicatum est. ceterum nota *C*, si quod opus uno codice solo traditum est, ad hunc significandum usi sumus, uelut in Vlpiani regulis et in fragmentis de iure fisci. litterulis ^{a} ^{b} codicum notis postpositis distinguuntur codicis scripturae primitiua (u. g. C^{a}) et emendata (C^{b}). silentio praetermisimus eas codicum lectiones, quae uel in orthographicis uel in uerborum diuisione a nostro contextu recedunt: ac ne in discrepantibus quidem lectionibus exscribendis eam uerborum diuisionem quae librariis placuit mutare dubitauimus, sicubi hoc modo facilius demonstrari posse uidebatur, quibus uerbis uel litteris discrepantia efficeretur.

Praeterea passim his scripturae compendiis usi sumus:

Cod. = Codex Iustinianus
Coll. = Collatio legum Mosaicarum et Romanarum. *Coll.*^{p} est eiusdem codex Berolinensis, olim Pithoei, *Coll.*^{w} codex Vindobonensis, *Coll.*^{v} codex Vercellensis
Cons. = Consultatio ueteris iureconsulti
Dig. = Digesta Iustiniani
F = Digestorum codex Florentinus
Gai. = Gai Institutiones
Paul. = Pauli sententiae
Vat. = Vaticana fragmenta
Vlp. = Vlpiani liber singularis regularum

In hoc tomo perficiendo diligentissimam opem, ut solet amicis, mihi tulit Guilelmus Studemund.

Regimonti die x m. Iulii 1878

Paulus Krueger

VLPIANI

LIBER SINGVLARIS REGVLARVM

PRAEFATIO EDITORIS

Anno 1549 Iohannes Tilius *titulos ex corpore Vlpiani* uno codice solo usus Parisiis edidit. qui codex postquam a. 1576 a Cuiacio Parisiis denuo examinatus est, eius memoria periit, donec F. C. de Savigny eum in bibliotheca Vaticana inuestigauit[1]. atque leguntur in codice Vaticano reg. 1128, qui saeculo X in Gallia exaratus est, *tituli ex corpore Vlpiani* Legi Romanae Wisigothorum adiecti. apographum codicis Vaticani ab Henrico Brunn fideliter confectum typis mandauit Eduardus Boecking[2].

Pertinere hos titulos ad Vlpiani librum singularem regularum ex Collatione 6, 2 (= Vlp. 5, 6. 7) et Digestis Iustinianis 22, 5, 17 (= Vlp. 20, 6) constat. presse autem secutum esse Vlpianum in libro singulari regularum componendo Gaianarum Institutionum ordinem docet materiae ab Vlpiano tractatae dispositio, nisi quod pauca iuris capita a Gaio praetermissa diuersis locis inseruit[3]. quae cum ita sint, ex Gaiana dispositione certa coniectura colligitur regularum Vlpianarum non solum initium periisse, sed ea quoque omnia desiderari, de quibus Gaius inde a 3, 53 egit: eamque coniecturam insuper confirmant fragmenta Vlpiana in Vaticano codice omissa et e Collatione Digestisue ad finem nostrae editionis restituta, quae Gaianis 3, 224. 225.

1) Codicem Vaticanum eundem esse atque illum quo Tilius est contra C. E. Heimbachii dubitationes optime defendit Ioh. Vahlen in praefatione, quam editioni ab ipso Bonnae 1856 curatae praemisit, p. X sqq.

2) Vlpiani liber sing. regularum. Codicis Vaticani exemplum cur. Ed. Boecking. Lipsiae 1855.

3) Cf. tabula a Boeckingio quartae Vlpiani editioni (1855) adiecta (p. 192 sqq.).

4, 2—5 respondent. nec tamen in his tantum labem contraxit liber regularum, sed passim intra ipsos qui in codice Vaticano extant titulos argumenti conexus hiat[1], ut magis excerpta ex Vlpiani regulis quam ipsas regulas tenere uideamur. quod si quaeritur, quo tempore haec Epitome facta sit, cogitare non licet de eis temporibus, quibus Legi Romanae Wisigothorum et appendices ex genuinis iuris Romani fontibus compilatae accesserunt[2] et alia additamenta, quae ex Theodosiano Codice, Nouellis, Pauli sententiis petita et in ipsum Legis contextum recepta sunt. uix enim illa saecula nouicia aut Latinos curabant aut eos qui dediticiorum numero sunt aut alia nec pauca Epitomae Vaticanae capita. itaque consideratis tam eis quae omissa sunt quam eis quae remanserunt Mommsen[3] probabiliter coniecit Epitomen non multo post a. 320 (Cod. Theod. 8, 16, 1) eo consilio confectam esse, ut ea sola excerperentur, quae usui forensi inseruire posse uiderentur, omitterentur autem diuisiones iuris, quas ut apud Gaium ita in Regulis olim extitisse Dig. 44, 7, 25 ostendunt, neque minus ea quae in desuetudinem uenissent.

Epitomator id unum uidetur egisse, ut opus Vlpianum in breuius redigeret: nam quod Lachmann ad 26, 1 uocem *gentiliciorum* in Collatione traditam ab epitomatore in *ingenuorum* mutatam esse censuit, quasi Vlpianus illam eodem sensu atque hanc usurpare potuisset, id mihi non persuasit. ea autem, quae re uera in Epitoma Vaticana mutata sunt, non epitomatoris manum produnt, sed librariorum neglegentiae uel fraudibus accepto ferenda sunt: nonnulla sane menda inde orta sunt, quod notae iuris, quibus usi sunt librarii uel ipsius archetypi uel unius alteriusue ex eis exemplis quae ex hoc deriuata sunt, a posterioris temporis librariis aut male explicatae[4] aut omis-

[1]) In hisce hiatibus detegendis post Boeckingii et Mommseni curas diligentissimam operam collocauit Vahlen in editione supra laudata.

[2]) Cf. Lex Romana Wisig. ed. Haenel p. 452—455.

[3]) Vlpiani fragmenta ed. Boecking. 1855. p. 111 sqq.

[4]) Ita constanter scribitur *ius Quiritium* pro *iure Quiritium* et *ascia* pro *Aelia Sentia*: praeterea cf. 6, 1. 20 (*institutus* pro *item*) 6, 6 (*re uera* pro *rei uxoriae*) 7, 4 (*condignis* pro *condicionis* et *ciuitas reddatur* pro *ciuitas Romana datur*) 8, 4. 22, 32 (*data* et *dantur* pro *dumtaxat*) 11, 25 (*tunc* pro *testamento*) 20, 16. 24, 28 (*praetoriani* pro *populi Romani*). simili errori tribuerim, quod bis (20, 14. 28, 1) pro *secundum* legitur *aduersus*.

sae sunt[1]. ac ne in rubricis quidem ipsius epitomatoris libidinem grassatam esse crediderim: quamquam in his sunt quae eo offendant, quod uel male conceptae sunt (2. 7. 19. 27), uel non recte indicant ea quae ipsis titulis continentur (3. 22. 23), uel ad multo minores iuris particulas pertinent, quam quas ab ipso Vlpiano distinctas fuisse credibile sit (16. 18), uel materiarum conexum male interrumpunt (2. 7. 27). atenim non hae solae, sed omnes rubricae non minus ab Vlpiani regulis uidentur alienae fuisse quam a Gai institutionibus, in quibus rubricae tam eae quae a librario quam eae quae a correctore codicis Veronensis interpositae sunt isdem uitiis omnibus laborant quae supra enumerauimus. et quemadmodum Gai Veronensis rubricae non consentiunt cum eis quae in Gai epitoma Wisigothica extant, ita diuersae originis uestigia in Vlpianis rubricis agnoscuntur et eo, quod in Collatione 6, 2 titulo *de nuptiis* adscribuntur ea quae in codice Vaticano titulo *de his qui in potestate sunt* subiciuntur, et eo, quod Collatio 16, 4 rubricam *de legitimis hereditatibus* citat, quae Epitomae est *de legitimis heredibus*. sane ex his Collationis locis colligi nequit rubricas ab ipso Vlpiano insertas esse: nam Gai quoque capita Collatio rubricis praemissis citat (16, 2, 9). itaque cum quaedam rubricae (10. 13. 14) non uere ea indicent, quae hodie in Epitoma leguntur, sed potius integrum Vlpiani opus respiciant, rubricas priusquam Epitome conficeretur operi inditas esse consentaneum est.

Initium operis in codice Vaticano singularem in modum confusum est. nam post titulum *incip. tituli ex corpore ulpiani* sequuntur uerba huius editionis p. 5 u. 14 *moris* (sic codex) . . . 15 *inueteratus*: hos excipit index rubricarum operis, hunc ipse primus titulus quo agitur de manumissionibus et de libertis, attamen hic tractatus de libertis in media sententia (p. 6, 3) abrumpitur, et continuo sequitur fragmentum de legibus initio mutilum (p. 5, 2—13), quasi hoc eiusdem tituli partem efficeret, tum tractatus de libertis continuatur, ita tamen, ut praeter extrema uerba sententiae supra abruptae alia quaedam intercidisse palam sit. quae confusio quemadmodum enata sit, Mommsen ingeniose demonstrauit[2]. is enim, qui primus Epitomen legi Romanae adiecit, Epitomae codicem initio

[1]) V. g. 1, 7. 7, 4.
[2]) Vlpiani fragmenta ed. Boecking. 1855. p. 117.

mutilum adhibuit, cuius folium primum e uetere compage solutum in pagina recta haec uerba 5, 2 *prohibet* . . . 13 *prima lege*, in pagina uersa haec *moris sunt* . . . *inueteratus* et praeterea tituli *de Latinis* rubricam initiumque usque ad 6, 3 *confirmat* complectebatur: idque folium iste inuerso ordine ita descripsit, ut uersam paginam faceret rectam. postea titulis numeri additi sunt, ut titulus *de libertis* primus fieret, et ante huius tituli rubricam ad similitudinem legis Romanae titulorum index praefixus est, uerba autem *mores* . . . *inueteratus*, quippe quae ad inscriptionem Epitomae pertinere uiderentur, in fronte operis retenta sunt. in eo tantum a Mommseni coniectura recedo, quod is hiatum qui inter 1, 9 et 10 intercedit minimum esse putans ad alterum Epitomae folium in fronte detritum trahit, mihi folii primi pars inferior mutila fuisse uidetur, ut tam inter 1, 9 et 1, 10 quam ante p. 5, 14 plura interciderint.

In edendo Vlpiani regularum libro rubricas propter allegandi usum retinui, sed ut appareret eas Vlpiani non esse, uncinis quadratis saepsi. indicem titulorum codicis Vaticani, qui adeo cum Epitomae ipsius rubricis consentit, ut eum ad proximum huius codicis archetypon compositum esse uerisimile sit, non recepi. in contextum regularum eos quoque locos, quos ab Epitoma omissos Collatio uel Digesta seruarunt, stellulis adpositis restitui. Epitomen ad fidem apographi Brunniani (p. 1 not. 2) edidi: nonnullos tamen locos difficiliores ipse Romae a. 1868 in bibliotheca Vaticana examinaui. in notis uarias codicis Vaticani (= *C*) [1] lectiones omnes praeter orthographicas indicaui, interdum ne *i* et *e* quidem litterarum commutationem praeterire uolui, ubi de uera lectione dubitari posse uideretur.

[1]) In correctionibus codicis *C*, ubi fieri potuit, adnotaui, utrum ipsi librario an alteri manui quae fere aequalis est debeantur: nonnulla a manu saec. XVI adscripta esse suo loco commemorabo.

VLPIANI LIBER SINGVLARIS REGVLARVM

1 ..... prohibet, exceptis quibusdam cognatis, et si
2 plus donatum sit, non rescind*i*t. Minus quam perfecta lex
est quae uetat aliquid fieri, et si factum sit, non rescind*i*t,
sed poenam iniungit ei qui contra legem fecit: qualis est
lex Furia testamentaria, quae plus quam mille as*s*ium legatum mortisue causa prohibet capere, praeter exceptas personas, et aduersus eum qui plus ceperit quadrupli poena*m* constituit.

3 *L*ex aut rogatur, id est fertur, aut abrogatur, id est prior lex tollitur, aut derogatur, id est pars prima*e* *legis* tollitur, aut subrogatur, id est adicitur aliquid primae legi, aut obrogat*ur,* id est mutatur aliquid ex prima lege ....

4 Mor*e*s sunt tacitus consensus populi longa consuetudine inueteratus.

[I DE LIBERTIS]

5 Libertorum genera sunt tria, ciues Romani, Latini Iuniani, dediticiorum numero.

6 Ciues Romani sunt liberti, qui legitime *manumissi sunt,*
id est uindicta aut censu aut testamento, nullo iure impe-
7 diente. Vindicta manumittuntur apud magistratum *populi*
8 *Romani,* uelut consulem *praetoremue uel* proconsulem. Censu
manumittebantur olim qui lustrali censu Romae iussu do-

---

1 *titulum operis suppeditant fragmenta quae in Dig. et Coll. extant:* tituli ex corpore ulpiani *C* ‖ 2—13 *in C post p.* 6, 3 confirmat *leguntur, cf. praef. p.* 3 ‖ 2 *ante* prohibet *fere talia supplenda sunt:* leges aut perfectae sunt aut imperfectae aut minus quam perfectae. perfecta lex est .... imperfecta lex est, quae fieri aliquid uetat, nec tamen si factum sit, rescindit: qualis est lex Cincia, quae plus quam ... donare prohibet ‖ cognatis] *fortasse fuerit* personis ‖ 3 rescindet *C* ‖ 4 rescindet *C* ‖ 6 ascium legatum *C*, asses legati *Huschke* ‖ 8 poena *C* ‖ 10 lex] ex *C* ‖ 11 primae legis *Cuiacius*, prima *C* ‖ 13 obrogat *C* ‖ 14. 15 *indici rubricarum praemittuntur, cf. praef. p.* 3 ‖ 14 moris *C* ‖ 19 manumissi ... 20 uindicta aut *in C omissa duce Gaio 1, 17 addita sunt* ‖ 21 populi ... 22 praetoremue uel *Lachmann*, praeturimue uelut consulem *C*

9 minorum inter ciues Romanos censum profitebantur. Vt
testamento manumissi liberi sint, lex duodecim tabularum
facit, quae confirmat . . . . .
10 . . . . hodie autem ipso iure liberi sunt ex lege Iunia,
qua lege Latini *fi*unt nominati*m* inter amicos manumissi.
11 Dediticiorum numero sunt qui poenae causa uincti sunt
a domino, quibusue stig*mata* scripta fuerunt, qui*ue* propter
noxam torti nocentesque inuenti sunt, quiue traditi sunt,
ut ferro aut cum bestiis depugnarent, *uel in ludum* uel
custodiam coniecti fuerunt, deinde quoquo modo manumissi
sunt: idque lex A*elia* S*en*tia facit.
12 Eadem leg*e* cautum est, ut minor triginta annorum
seruus uindicta manumissus ciuis Romanus non fiat, nisi
apud consilium causa probata fuerit: ideo sine consilio manumissum Caesaris seruum manere putat. testamento uero
manumissum perinde haberi iubet, atque si domini uolun-
13 tate in libertate esset, ideoque Latinus fit. Eadem lex eum
dominum, qui minor uiginti annorum est, prohibet seruum
manumittere, praeterquam si causam apud consilium pro-
13ª bauerit. In consilio autem adhibentur Roma*e* quinque senatores et quinque equites Romani, in prouinci*is* uiginti
14 rec*i*peratores ciues Romani. Ab eo domino qui soluend*o*
non est seruus testament*o* liber esse iussus et heres institutus, et si minor sit triginta annis uel in ea causa sit,
ut dediticius fieri debeat, ciuis Romanus et heres *fi*t: si
tamen alius ex eo testamento nemo heres sit. quod si
duo pluresue liberi heredesque esse iussi sint, primo loco
scriptus liber et heres fit, quod et ipsum lex A*elia* S*en*tia
15 facit. Eadem lex in fraude*m* creditoris et patroni manumittere prohibet.

3 *post* confirmat *in C sequuntur p.* 5, 2—13, *cf. praef. sententiam sic fere expleas* quae confirmat ea quae testator de suis rebus disposuerit || 4 *initio* § 10 *talia fere interciderunt:* qui non legitime manumissi erant. sed nuda dominorum uoluntate libertate donati erant, olim quidem serui remanebant, praetor autem eos in libertatis possessione tuebatur || 5 fiunt] sunt *C* || nominatim *Hugo*, nominati* *C*ª *(fortasse nihil aliud nisi interpunctionis signum erasum est)* || 7 quibusue stigmata *Cuiacius*, quibus uestigia *C* || inscripta *Gai. 1, 13, cf. tamen Quinctilian. 7, 4, 14* || quiue *Schilling*, qui *C* || 9 uel in ludum *om. C, suppl. Schilling ex Gaio 1, 13* || 11 alia sentia] ascia *C* || 12 legem *C* || 14 consilium *C* || 15 caesaris *C*, lex Aelia Sentia *Hertz*, Cassius *Puchta* || 20 romani *C* || 21 prouincia *C* || 22 receperatoris *C* || soluendus *C* || 23 testamenti *C* || institu**tus *C*ª || 25 fit] sit *C* || 28 aelia sentia] ascia *C* || 29 fraude *C*

16 Qui tantum in bonis, non etiam ex iur*e* Quiritium ser-
uum habet, manumittendo Latinum facit. in bonis tantum
alicuius seruus est uelut hoc modo, si ciuis Romanus a
ciue Romano seruum emerit, isqu*e* traditus ei sit neque
tamen mancipatus ei neque in iure cessus neque ab ipso
anno possessus sit: nam quamdiu horum quid fiat, is ser-
uus in bonis quidem emptoris est, *ex* iu*re* Quiritium au-
17 tem uenditoris est. Mulier, quae in tutela est, item pu-
18 pillus et pupilla manumittere non possunt. Communem
seruum unus ex dominis manumittendo partem suam *a*mit-
tit, eaque adcrescit socio, maxime si eo modo manumiserit,
quo, si proprium haberet, ciuem Romanum facturus esset.
nam si inter amicos eum manumiserit, plerisque placet eum
19 nihil egisse. Seruus, in quo alterius est ususfructus, al-
terius proprietas, *a* proprietatis domino manumissus liber
non fit, sed seruus sine domino est.

20 Post mortem heredis aut ante institutionem heredis te-
stamento libertas dari non potest, excepto testamento mili-
21 tis. Inter medias heredum institutiones libertas data utr*i*s-
que adeuntibus non ualet. solo autem priore adeunte iure
antiquo ualet: sed post legem Papiam Poppaeam, quae par-
tem non adeuntis caducam facit, si quidem primus heres
uel ius *liberorum uel ius* antiquum habeat, ualere eam posse
placuit: quod si non habeat, non ualere constat, quod loco
non adeuntis legatarii patres heredes fiunt. sunt tamen qui
22 et hoc casu ualere *eam* posse dicunt. Qui testamento liber
esse iussus est, mox quam u*el* unus ex heredibus adierit
23 hereditatem, liber fit. Iusta libertas testamento potest dari
his seruis, qui testamenti faciendi et mortis tempore *ex* iu*re*
Quiritium testatoris fuerunt.

24 Lex Fufia Caninia iubet testament*o* ex tribus seruis non
plures quam duos manumitti, et usque ad decem dimidiam
partem manumittere concedit: a dec*em* usque ad triginta
tertiam partem, ut tamen adhuc quinque manumittere liceat

---

1 iure] ius *C* ‖ 4 isqui *C* ‖ 6 anno *in litura scripsit manus altera* ‖ 7 ex iure] et us *C* ‖ 10 admittit *C* ‖ 15 a] ad *C* ‖ 19 utriusque *C* ‖ 21 pompeiam C^a ‖ 23 liberorum uel ius *Lachmann*, *om.* *C*: *possis etiam cum Mommseno* patris uel ius *supplere* ‖ ualere C^b *(manus secunda)*, uale** C^a ‖ 26 eam] eius eam *C* ‖ 27 quam uel *Marezoll*, quamuis *C* ‖ 29 qui] qui et *Boecking* ‖ ex iure] et ius *C* ‖ 30 testa***tores *C* ‖ 31 testamentum *C* ‖ 33 decimo *C*: *expectes* ab undecim *et similiter infra p.* 8, 1 a XXXI *et* 3 a CI

aeque ut ex priori numero: a triginta usque ad centum quartam partem, aeque ut decem ex superiori numero liberari possint: a centum usque ad quingentos partem quintam, similiter ut ex antecedenti numero uiginti quinque possint fieri liberi. et denique praecipit, ne plures omnino
25 quam centum ex cuiusquam testamento liberi fiant. Eadem
lex cauet, ut libertates seruis testamento nominatim dentur.

[II DE STATV LIBERO VEL STATV LIBERIS]

1 Qui sub condicione testamento liber esse iussus est,
2 statu liber appellatur. Statu liber, quamdiu pendet condi-
3 cio, seruus heredis *est*. Statu liber seu alienetur ab herede
siue *usuca*piatur ab aliquo, libertatis condicionem secum
4 trahit. Sub hac condicione liber esse iussus, SI DECEM MILIA
HEREDI DEDERIT, etsi ab herede abalienatus sit, emptori dando
pecuniam ad libertatem perueniet: idque lex duodecim ta-
5 bularum iubet. Si per herede*m* factum sit, quo minus statu
liber condicioni pareat, proinde fit liber, atque si condicio
6 expleta fuisset. Extraneo pecuniam dare iussus *et* liber
esse, si paratus sit dare, et is, cui iussus est dare, aut nol*i*t
accipere aut antequam acceperit moriatur, proinde fit liber,
ac si pecuniam dedisset.
7 Libertas et directo potest dari hoc modo: LIBER ESTO,
LIBER SIT, LIBERVM ESSE IVBEO, et per fideicommissum, ut puta:
ROGO, FIDEI COMMITTO HEREDIS MEI, VT *STICH*VM SERVVM MANV-
8 MITTAT. *Is*, qui directo liber esse iussus est, orcinus fit li-
bert*us*: is autem, cui per fideicommissum data est libertas,
9 non testatoris, sed manumissoris fit libertus. Cuius fidei
committi potest ad rem aliquam praestandam, eiusdem etiam
10 libertas fidei committi potest. Per fideicommissum libertas
dari potest tam proprio seruo testatoris quam heredis aut le-
11 gatarii uel cuiuslibet extranei seruo. Alieno seruo per fidei-
commiss*um* data libertate si dominus eum iusto pretio non
uendat, extinguitur libertas, quoniam nec pretii computatio
12 pro libertat*e* fieri potest. Libertas sicut dari, ita et adimi

---

2 numerum *C* || 4 numerum *C* || 5 praecepit *C* || 8 libero] liberum *C* || 10 statu liber *ante* quamdiu *om.* C^a || 11 est *om.* *C* || 12 usucapiatur *Cuiacius*, suscipiatur *C* || 15 pecu*niam C^a || lex *om.* C^a || 16 herede *C* || 18 et] ut *C* || 19 nollet *C* || 24 stichum *Miraeus*, iste cum *C* || manumittatis is C^b *(manus altera)*, manumittati**: is C^a || 25 fit liberto *C* || 31 fideicommisso *C* || 34 libertatem fieri *C*

ta*m* testamento quam codicillis testamento confirmatis potest, ut tamen eodem modo adimatur, quo et data est.

[III DE LATINIS]

1 Latin*i* ius Quiritium consequuntur his modis: beneficio
principali, liberis, iteratione, militia, naue, aedificio, p*i*-
*str*ino: praeterea *ex* senatus consulto †uulgo quae sit ter
2 enixa. Beneficio principali Latinus ciuitatem Romanam ac-
3 cipit, si ab imperatore ius Quiritium impetrauerit. Liberis
ius Quiritium consequitur Latinus, qui minor triginta anno-
rum manumissionis tempore fuit. nam lege Iunia cautum
est, ut si ciue*m* Romanam uel Latinam uxorem duxerit, te-
statione interposita, quod liberorum quaerendorum causa
uxorem dux*er*it, postea filio filiaue nato natae et an*ni*culo
facto possit apud praetorem uel praesidem prouinciae causa*m*
probare et fieri ciu*is* Romanu*s* tam ipse quam filius filiaue
eius et uxor, scilicet si et ipsa Latina sit: nam si uxor ciuis
Romana sit, partus quoque ciuis Romanus est ex senatus
4 consulto, quod auctore diu*o* Hadrian*o* factum est. Iteratione
fit ciuis Romanus, qui post Latinitatem quam acceperat, ma-
ior triginta annorum iterum iuste manumissus est ab eo, cu-
ius ex iu*re* Quiritium seruus fuit. sed huic concessum est
ex senatus consulto etiam liberi*s* ius Quiritium consequi.
5 Militia ius Quiritium accipit Latinus, *si* inter uigiles Romae
sex annis militauerit, ex lege Visellia. praeterea ex senatus
consulto concessum est ei, ut, si triennio inter uigiles mili-
6 tauerit, ius Quiritium consequatur. Naue Latinus ciuitate*m*
Romana*m* accipit, si non minore*m* quam decem mili*um* mo-
diorum nauem fabricauerit et Roma*m* sex annis frumentum
portauerit, ex edicto diui Claudii.

---

1 tam] tatem *C* || 4 latinius quiritium *C* || 5 pristino *C* || 6 ex] et *C* || uulgo quaesit te re nexa *C*: uulgo quaesitum enixa *Lachmann*, uulgo quaesitos tres enixa *Boecking*, mulier quae sit ter enixa *Heimbach*: *alii nomen senatus consulti in* uulgo *latere putant* || 11 ciue *C* || 13 duxit *C* || anecullo *C* || 14 causa *C* || 15 ciuem romanum *C*, ciues romani *Lachmann* || 18 diui atriani *C* || 19 postquam latinitatem acceperat *scr.* || 21 ex ius *C* || 22 ex] ut ex C^b *(manus altera)*, u* ex C^a || liberi *C* || 23 si *om.* *C* || 24 uisillia *C* || praeterea] postea *Faber recte, cf. Gai. 1,* 32^b || 26 naui *C* || ciuitate romana *C* || 27 minore *C* || milia *C* || 28 roma *C*

[IV DE HIS QVI SVI IVRIS SVNT]

1 Sui iuris sunt familiarum suarum principes, id est pater
2 familiae itemque mater familiae. Qui matre quidem *certa,*
patre autem incerto nati sunt, spurii appellantur.

[V DE HIS QVI IN POTESTATE SVNT]

1 In potestate sunt liberi parentum *ex* iusto matrimonio
nati.
2 Ius*tum* matrimonium est, si inter eos qui nuptias con-
trahunt conubium sit, et ta*m* mascul*us* pubes quam femina
potens sit, et utrique consentiant, si sui iuris sunt, aut etiam
3 parentes eorum, si in potestate sunt. Conubium est uxoris
4 iure ducendae facultas. Conubium habent ciues Romani cum
ciuibus Romanis: cum Latinis autem et peregrinis ita, si
5 6 concessum sit. Cum seruis nullum est conubium. Inter pa-
rentes et liberos infinite cuiuscumque gradus s*in*t conubium
non est. inter cognatos autem ex transuerso gradu olim qui-
dem usque ad quartum gradum matrimonia contrahi non po-
terant: nunc autem etiam ex tertio gradu licet uxorem du-
cere, sed tantum fratris filiam, non etiam sororis filia*m* aut
amitam uel materteram, quamuis eodem gradu sint. eam,
quae nouerca uel priuigna uel nurus uel socrus nostra fuit,
7 uxorem ducere non possumus. Si quis eam quam non licet
uxorem duxerit, incestum matrimonium contrahit: ideoque
liberi in potestate eius non fiunt, sed quasi uulgo concepti
spurii sunt.
8 Conubi*o* interuenient*e* liberi semper patrem sequuntur:
non interueniente conubio matris condicion*i* accedunt, ex-
cepto *eo* qui ex peregrino et ciue Romana peregrinus nasci-
tur, quoniam lex M*inic*ia ex alterutro peregrino nat*um* dete-
9 rioris parentis condicione*m* sequi iubet. Ex ciue Romano et

3 certa *om.* *C* ‖ *5* §§ 6. 7 *ex titulo* de nuptiis *excerpsit Coll.*, *cf. praef. p.* 3 ‖ 6 ex] et *C* ‖ 8 iusto *C* ‖ 9 tam a masculos *C* ‖ 12 conubium ** habent C^a ‖ 15 infinite *om. Coll.* ‖ sit *Coll.*, *om. C* ‖ 18 etiam *om. Coll.* ‖ 19 tantum *Coll.*, tamen *C* ‖ fratres C^a ‖ filia non *C* ‖ filia *C*, *om. Coll.* ‖ aut amita uel matertera *C*, nec amitam nec materteram (-ra *Coll.*^{w} *Coll.*^{v}) *Coll.* ‖ 20 sint *Coll.*, sit *C* ‖ eam quae *Coll.*, eademque uxore *C* ‖ 21 norus C^a, quae nurus *Coll.* ‖ nostra *om. Coll.* ‖ 22 uxorem *Coll.*, *om. C* (*cf. ad u.* 20) ‖ 24 eis *Coll.* ‖ conconcepti C^a ‖ 25 sperei C^a, spurei C^b ‖ 26 conubium ** interuenientem *C* ‖ 27 conditione *C* ‖ 28 eo] eum *C* ‖ 29 quoniam * (*non* odo) lex C^a ‖ minicia *Gai. 1, 78*, mensia *C* ‖ nato deteriores parentes conditione *C*

Latina Latinus nascitur et ex libero et ancilla seruus, quoniam, cum his casibus conubia non sint, partus sequi*tur* matrem. 10 In his, qui iure contracto matrimoni*o* nascuntur, conceptionis temp*us spec*tatur: in his autem, qui non legitime concipiuntur, editionis. ueluti si ancilla conceperit, deinde manumissa pariat, liberum parit: nam quoniam non legitime concepit, cum editionis tempore libera sit, partus quoque liber est.

[VI DE DOTIBVS]

1 2 Dos aut datur aut dicitur aut promittitur. Dotem dicere potest mulier quae nuptura est et debitor mulieris, si iussu eius dicat: *item* parens mulieris uirilis sexus per uirilem sexum cognatione iunctus, uelut pater auus paternus. dare promittere dotem omnes possunt.

3 Dos au*t* profecticia dicitur, id est quam pater mulieris dedit, aut aduenticia, id est ea quae a quouis alio data est.

4 Mortua in matrimonio muliere dos a patre profecta ad patrem reuertitur, quintis in singulos liberos in infinitum relictis penes uirum. quod si pater non sit, apud maritum remanet. 5 Aduenticia autem dos semper penes maritum remanet, praeterquam si is qui dedit, ut sibi redderetur, stipulatus fu*er*it: quae dos specialiter recepticia dicitur.

6 Diuortio facto, si quidem sui iuris sit mulier, ipsa habet *rei uxoriae* action*em*, id est dotis repetitionem. quod si in potestate patris sit, pater adiunct*a* filiae persona habet actionem re*i* u*xoriae*: nec interest, aduenticia sit dos an profecticia. 7 Post diuortium defuncta mulier*e* heredi eius actio non aliter datur, quam si moram in dote mulieri reddenda maritus fecerit.

8 Dos si pondere numer*o* mensura contineatur, annua bima trim*a* die redditur, nisi si ut praesens reddatur conuenerit. reliquae dotes statim redduntur.

9 Retentiones ex dote fiunt *aut propter liberos* aut propter

---

2 sequi *C* || 3 matrimonium *C* || 4 tempus spectatur *Tilius*, tempore exceptatur *C* || 10 pro*mittitur *C*[a] || 12 item *Aleander*, institutus *C (permutatis notis)* || 15 aut] autem *C* || 17 *post* muliere *in C nihil erasum, sed propter membranae uitium uacuum spatium relictum est* || 22 fuit *C* || 24 rei uxoriae *Faber, om. C* || actione *C* || id est d. rep. *del. Faber* || 25 adiunctae *C* || 26 rei uxoriae *Cuiacius*, re uera *C (notis permutatis)* || 27 mulierem *C* || 30 numerum *C* || 31 trima] trima a *(sic uacuo spatio ante* a *relicto) C* || die reddetur *C* || si *om. C*[a] || 33 retenteones *C*[a] || aut propter liberos *Tilius, om. C*

mores aut propter impensas aut propter res donatas aut pro-
10 pter res amotas. Propter liberos retentio fit, si culpa mu-
lieris aut patris cuius in potestate est diuortium factum sit:
tunc enim singulorum liberorum nomine sextae retinentur
ex dote, non plures tamen quam tres. sextae in retentione
11 sunt, non in petitione. Dos, quae semel functa est, amplius
fungi non potest, nisi aliu*d* matrimonium sit.
12 Morum nomine grauiorum quidem sext*a* retin*e*tur, le-
uiorum autem octaua. grauiores mores sunt adulteri*a* tan-
13 tum, leuiores omnes reliqui. Mariti mores puniuntur in ea
quidem dote, quae a die reddi debet, ita *ut* propter maiores
mores praesentem dotem reddat, propter minores senum
mensum die. in ea autem, quae praesens reddi solet, tan-
tum ex fructibus iubetur reddere, quantum in illa dote qua*e*
*t*riennio redditur rep*raesent*atio facit.
14 *Im*pensarum species sunt tres: aut enim necessariae di-
15 cuntur aut utiles aut uoluptuosae. Necessariae sunt impen-
sae, quibus non factis dos deterior futura est, uelut si quis
16 ruinosas aedes refecerit. Vtiles sunt, quibus non factis qui-
dem deterior dos non fuerit, factis autem fructuosior effecta
17 est, ueluti si uineta et oliueta fecerit. Voluptuosae sunt,
quibus neque omissis deterior dos fieret neque factis fruc-
*tuos*ior effecta est: qu*od* euenit in uiridiariis et picturis si-
milibusque rebus.

[VII DE IVRE DONATIONVM INTER VIRVM ET VXOREM]

1 Inter uirum et uxorem donatio non ualet nisi certis ex causis, id est mortis causa, diuortii causa, serui manumittendi gratia. hoc amplius principalibus constitutionibus concessum est mulieri in hoc donare uiro suo, ut is ab imperatore lato clauo uel equo publico similiue honore honoretur.

2 Si maritus diuortii causa res *a*mouerit, rerum quoque amotarum actione tenebitur.

3 Si maritus pro muliere se obligauerit uel in rem eius

6 dos *sqq.*] *haec uerba quid sibi uelint et quomodo cum retentione propter liberos concessa cohaereant, non intellegitur* || 7 alium *C* || 8 sexta retinetur *Cuiacius*, sexte retinentur *C* || 9 grauioris ** (*uel* *) moris *C*[a] || adulterio *C*, adulterium *Boecking* || 11 a] annua bima trima *Cuiacius* || ut *om. C* || 14 quae triennio *Hugo*, quadriennio *C* || 15 repraesentatio *Cuiacius*, repensatio *C* || 16 repensarum *C* || 22 fructior *C* || 23 quod] quae *C* || 31 maritus *C*, mulier *Mommsen* || mouerit *C*[b] *(manus secunda)*, moue*** *uel* moue**** *C*[a]

impenderit, diuortio facto eo nomine cauere sibi sol*e*t stipulatione tribunicia.

4 In potestate parentum sunt etiam hi liberi, quorum causa probata est, per errorem contracto matrimonio inter disparis condic*io*nis persona*s*: nam seu ciuis Romanus Latinam aut peregrinam uel eam quae dediticiorum numer*o* est quasi *ciuem Romanam* per ignorantiam uxorem duxerit, siue ciuis Romana per errorem peregrino uel ei qui dediticiorum numer*o* est *quasi ciui Romano* aut etiam quasi Latino ex lege A*elia* S*ent*ia nupta fuerit, causa probata ciuitas R*omana* datur tam liberis quam parentibus praeter eos qui dediticiorum numer*o* sunt, et ex eo fiunt in potestate parentum liberi.

[VIII DE ADOPTIONIBVS]

1 Non tantum naturales liberi in potestate parentum sunt,
2 sed etiam adoptiui. Adoptio fit aut per populum aut per
praetorem uel praesidem prouinciae. illa adoptio, quae per
3 populum fit, specialiter adrogatio dicitur. Per populum qui
sui iuris sunt adrogantur: per praetorem autem filii familiae
4 a parentibus dantur in adoption*em*. Adrogatio Romae *dum-*
taxat fit, adoptio autem etiam in prouinci*is* apud praesides.
5 Per praetorem uel praesidem prouinciae adoptari tam masculi quam feminae, et tam puberes quam impuberes possunt: per populum uero Romanum feminae non adrogant*ur*:
pupilli *antea* quidem non poterant adrogari, nunc autem
6 possunt ex constitutione diui Antonini. Hi qui generare non
possunt, uelut spado, utroque modo po*ssunt* adoptare. idem
7 iuris est in persona caelibis. Item is qui filium non habet in
8 locum nepotis adoptare potest. Si pater familiae adrogandum
se dederit, liberi quoque eius quasi nepotes in potestate
8[a] fiunt adrogatoris. Feminae uero neutro modo possunt adoptare, quoniam nec naturales liberos in potestate habent.

1 solent *C* || 5 dispares condignis personarum *C* || 6 numerum *C* || 7 ciuem romanam *Boecking, om. C* || 9 numerum *C* || quasi ciui romano *Hollweg, om. C* || 10 aelia sentia] ascia *C* || romana datur *Boecking*, reddatur *C* || 12 numerum *C* || 19 adoptione *C* || dumtaxat *Lachmann*, data *C (cf. 22, 32)* || 20 prouincia *C* || 23 feminae C^a, feminae quidem C^b *(manus secunda?)* || arrogant *C* || 24 antea *Tilius*, autem *C* || 26 modo potest *C*

[IX DE HIS QVI IN MANV SVNT]

Farreo conuenitur in manum certis uerbis et testibus X praesentibus et sollemni sacrificio facto, in quo panis quoque farreus adhibetur.

[X QVI IN POTESTATE MANCIPIOVE SVNT QVEMADMODVM EO IVRE LIBERENTVR]

1 Liberi parentum potestate liberantur emancipatione, id
est si, posteaquam mancipati fuerint, manumissi sint. sed
filius quidem ter mancipatus ter manumissus sui iuris fit: id
enim lex duodecim tabularum iubet his uerbis: SI PATER FI-
LIVM TER VENVM DABIT, FILIVS A PATRE LIBER ESTO. ceteri autem
liberi praeter filium tam masculi quam feminae una manci-
2 patione manumissioneque sui iuris fiunt. Morte patris filius
et filia sui iuris fiunt: morte autem aui nepotes ita demum
sui iuris fiunt, si post mortem aui in potestate patris futuri
non sunt, uelut si moriente auo pater eorum aut *iam* decessit
aut de potestate dimissus est: nam si mortis aui tempore
pater eorum in potestate eius sit, mortuo auo in patris sui
3 potestate fiunt. Si patri uel filio aqua et igni interdictum sit,
patria potestas tollitur, quia peregrinus fit is, cui aqua et
igni interdictum est: neque autem peregrinus ciuem Roma-
num neque ciuis Romanus peregrinum in potestate habere
4 potest. Si pater ab hostibus captus sit, quamuis seruus ho-
stium fiat, tamen cum reuersus fuerit, omnia pristina iura
recipit iure postliminii. sed quamdiu apud hostes est, patria
potestas in filio eius interim pendebit, et cum reuersus fuerit
ab hostibus, in potestate filium habebit: si uero ibi deces-
serit, sui iuris filius erit. filius quoque si captus fuerit ab
hostibus, similiter propter ius postliminii patria potestas in-
5 terim pendebit. In potestate parentum esse desinunt et hi,
qui flamines Diales inaugurantur et quae uirgines Vestae ca-
piuntur.

[XI DE TVTELIS]

1 Tutores constituuntur tam masculis quam feminis. sed masculis quidem impuberibus dumtaxat propter aetatis infir-

1 *pro* qui *requiritur* quae || 2 conuenitur *C*, conuenit uxor *Hugo* || 3 panes quoque farreos *C* || 9 id enim *Tilius*, idem *C* || 11 dauit *C* || 16 iam] etiam *C* || 21 neque C^{b}, ne*que C^{a} || 31 diualis C^{a}

mitatem, feminis autem *tam* impuberibus quam puberibus,
et propter sexus infirmitatem et propter forensium rerum
ignora*n*tia*m*.
2 Tutores aut legitimi sunt aut senatus consultis constituti
aut moribus introducti.
3 Legitimi tutores sunt, *qui* ex lege aliqua descendunt:
per eminentiam autem legitimi dicuntur, qui ex lege duo-
decim tabularum introducuntur, seu *p*alam, quales sunt
4 agn*a*ti, seu per consequentiam, quales sunt patroni. Agn*a*ti
sunt a patre cognati uirilis sexus per uirilem sexum descen-
dentes eiusdem familiae, ueluti patrui, fratres, filii fratris,
5 patrueles. Qui liberum caput mancipatum sibi uel a parente
uel a coemptionatore manumisit, per similitudinem patroni
6 tutor efficitur, qui fiduciarius tutor appellatur. Legitimi tu-
7 tores alii tutela*m* in iure cedere possunt. Is, cui tutela in
iure cessa est, cessic*i*us tutor appellatur. qui siue mortuus
fuerit siue capite minutus siue alii tutela*m* *in iure* cesserit,
redit ad legitimum tutorem tutela. sed et si legitimus de-
cesserit aut capite minutus fuerit, cessicia quoque tutela ex-
8 tinguitur. Quantum ad agnatos pertinet, hodie cessic*i*a tu-
tela non procedit, quoniam permissum erat in iure cedere
tutela*m* feminarum tantum, non etiam masculorum, femina-
rum autem legitimas tutelas lex Claudia sust*uli*t excepta tu-
tela patronorum.
10 Legitima tutela capitis deminutione amittitur. Capitis
11 minutionis species sunt tres, maxima, media, minima. Ma-
xima capitis deminutio est, per quam et ciuitas et libertas
amittitur: ueluti cum incensus aliquis uen*i*erit, aut quod
mulier alieno seruo se iunxerit denuntiante domino et an-
12 cilla facta fuerit ex senatus consulto Claudiano. Media ca-
pitis deminutio dicitur, per quam sola ciuitate amissa liber-
tas retinetur: quod fit in eo cui aqua et igni interdicitur.
13 Minima capitis deminutio est, per quam et ciuitate et liber-
tate salua status dumtaxat hominis mutatur: quod fit ad-
optione et in manu*m* con*uen*tione.

1 tam *om.* *C* || 3 ignoratia *C* || 4 senatis *C*ᵃ? || 6 qui *om.* *C* || 8 palam *Vahlen*, perpalam *C* || 9 agniti *C* || agniti *C* || 11 patrui *post* fratris *collocat Charondas* || 12 patruelis *C* || 13 quoemptianatore *C* || 15 alii tutela *C* || 16 concessa *C* || cessicus *C* || 17 tutela *C* || in iure cesserit *Roeder*, processerit *C* || 20 cessia *C* || 22 tutela *C* || 23 sustinet *C* || 28 uenerit *C* || aut mulier, quod alieno s. s. i., denuntiante domino eius ancilla *Huschke* || 35 manu conditione *C*

14 Testamento quoque nominatim tutores dati confirmantur
eadem leg*e* duodecim tabularum, his uerbis: VTI LEGASSIT
SVPER PECVNIA TVTELAVE SVAE REI, ITA IVS ESTO: qui tutores da-
15 *tiui* appellantur. Dari testamento tutores possunt liberis qui
16 in potestate sunt. Testamento tutores dari possunt hi, cum
quibus testamenti faciendi ius est, praeter Latinum Iunia-
num: nam Latinus habet quidem testamenti factione*m*, sed
17 tamen tutor dari non potest: id enim lex Iunia prohibet. Si
capite deminutus fuerit tutor testamento datus, non amittit
tutelam: sed si abdicauerit se tutela, desinit esse tutor: ab-
dicare autem est dicere nolle se tutorem esse. in iure cedere
autem tutela*m* testamento datus non potest: nam et legitimus
in iure cedere potest, abdicare se non potest.
18 Lex Atilia iubet mulieribus pupillisue non habentibus
tutores dari a praetore et maiore parte tribunorum plebis,
quos tutores Atilianos appellamus. sed quia lex Atilia Romae
tantum locum habet, lege Iulia et Titia prospectum est, ut in
prouinci*is* quoque similiter a praesidibus earum dentur tu-
19 tores. Lex Iunia tutore*m* fieri iubet Latinae uel Latin*i* im-
puberi*s* eum, cuius etiam ante manumissionem *ex* iu*re* Qui-
20 ritium fuit. Ex lege Iulia de maritandis ordinibus tutor da-
tur a praetore urbis ei mulieri uirginiue, quam ex hac ipsa
lege nubere oportet, ad dotem dandam dicendam promitten-
damue, si legitimum tutorem pupillum habeat. sed postea
senatus censuit, ut etiam in prouinci*is* quoque similiter a
21 praesidibus earum ex eadem causa tutores dentur. Praeterea
etiam in locum muti furiosiue tutoris alterum dandum esse
22 tutorem ad dotem constituendam senatus censuit. Item ex
senatus consulto tutor datur mulieri ei, cuius tutor abest,
praeterquam si patronus sit qui abest: nam in locum patroni
absentis alter peti non potest nisi ad hereditatem adeundam
et nuptias contrahendas. idemque permisit in pupillo patroni
23 filio. Hoc amplius senatus censuit, ut, si tutor pupilli pupil-
laeue suspectus a tutela submotus fuerit, uel etiam iusta de
causa excusatus, in locum eius tutor alius *detur*.
24 Moribus tutor datur mulieri pupilloue, qui cum tutore
suo lege aut legitimo iudicio agere uult, ut auctore eo agat

2 legem *C* || 3 pecuniam tutelabae *C* || dauiti *C* || 7 factione *C* || 12 tutela *C* || 18 prouincia *C* || 19 tutore *C* || latinis inpuberibus *C* || 20 ex iure *Tilius*, qui ius *C* || 22 urbano *Schilling* || 25 prouintia *C* || 31 aliter C^b || 35 detur *om.* *C*

(ipse enim tutor in rem suam auctor fieri non potest), qui praetori*us* tutor dicitur, quia *a* praetore urbis dari consueuit.

25 Pupillorum pupillarumque tutores et negotia gerunt et
auctoritatem interponunt: mulierum autem tutores auctorita-
26 tem dumtaxat interponunt. Si plures sunt tutores, omnes
in omni re debent auctoritate*m* accommodare praeter eos qui
testamento dati sunt: nam ex his uel unius auctoritas sufficit.

27 Tutoris auctoritas necessaria est mulieribus quidem in his rebus: si lege aut legitimo iudicio agant, si se obligent, si ciuile negotium gerant, si libertae suae permittant in contubernio alieni serui morari, si rem mancipi*i* alienent. pupillis autem hoc amplius etiam in rerum nec mancipii alienatione tutoris auctoritat*e* opus est.

28 Liberantur tutela masculi quidem pubertate. puberem autem Cassiani quidem eum esse dicunt, qui habitu corporis pubes apparet, id est qui generare possit: Proculeiani autem eum, qui quattuordecim annos expleuit: uerum Priscus *e*um puberem esse, in quem utrumque concurrit et habitus corporis et numerus annorum. feminae autem tutela liberantur . . . .

[XII DE CVRATORIBVS]

1 Curatores aut legitimi sunt, id est qui ex lege duodecim
tabularum dantur, aut honorarii, id est qui a praetore con-
2 stituuntur. Lex duodecim tabularum furiosum itemque pro-
digum, cui bonis interdictum est, in curatione iubet esse
3 agnatorum. A praetore constituitur curator, quem ipse prae-
tor uoluerit, libertinis prodigis itemque ingenuis, qui ex
testamento parentis heredes facti male dissipant bona: his
enim ex lege curator dari non poterat, cum ingenuus quidem
non ab intestato, sed ex testamento heres factus si*t* patri,
libertinus autem nullo modo patri heres fieri possit, qui nec
patrem habuisse uidetur, cum seruilis cognati*o* nulla sit.
4 Praeterea dat curatorem ei etiam, qui nuper pubes factus
idonee negotia sua tueri non potest.

2 praetorianus *C*, *cf. Gai. 1, 184* || a *om. C* || urbano *Schilling* || 6 auctoritate *C* || 7 testamento *Cuiacius*, tunc *C* || 8 auctoritas * (est?) nec. *C*[a] || 11 mancipia *C* || 13 auctoritatem *C* || 17 uerum] neratius *Hugo* || eum] cum *C* || 18 esse] esse putat *Vahlen* || 20 *sententiam ex Gaio 1, 194 expleas, cf. infra 29, 3* || 26 agnitorum *C*[a] || 27 ingenuus *C*[a] || 30 sit] si *C* || 32 cognati *C*

[XIII DE CAEL*IBE* ORBO ET SOLITARIO PATRE]

1 Lege Iulia prohibentur uxores ducere senatores quidem liberique eorum libertinas et quae ipsae quarumue pater materue artem ludicram fecerit, item corpore quaestum fa-
2 cientem. Ceteri autem ingenui prohibentur ducere lenam et a lenone len*a*ue manumissam et in adulterio deprehensa*m* et iudicio public*o* damnata*m* et quae arte*m* ludicram fecerit: adicit Mauricianus et a senat*u* damnatam.

[XIV DE POENA LEGIS IVLIAE]

Feminis lex Iulia a morte uiri anni tribuit uacationem, a diuortio sex mens*um*, lex autem Papia a morte uiri biennii, a repudio anni et sex mens*um*.

[XV DE DECIMIS]

1 Vir et uxor inter se matrimonii nomine decimam capere possunt. quod si ex alio matrimonio liberos superstites habeant, praeter decimam, quam matrimonii nomine capiunt,
2 totidem decimas pro numero liberorum accipiunt. Item communis filius filiaue post nominum diem amissus amissaue unam decimam adicit: duo autem post no*minum* die*m* amissi
3 duas decimas adiciunt. Praeter decimam etiam usumfructum tertiae partis bonorum [eius] capere possunt, et quandoque
4 liberos habuerint, eiusdem partis proprietatem. Hoc amplius mulier praeter decimam dotem *capere* potest legatam sibi.

[XVI DE SOLIDI CAPACITATE INTER VIRVM ET VXOREM]

1 Aliquando uir et uxor inter se solidum capere possunt: uelut si uterque uel alteruter eorum nondum eius aetatis *s*int, *a* qua lex liberos exigit, id est si uir minor annorum XXV sit aut uxor annorum XX minor: item si utrique lege Papia finitos annos in matrimonio excesserint, id est uir LX annos, uxor L: item si cognati inter se co*i*er*i*nt usque ad sextum gradum: aut si uir absit, et donec abes*t* et intra an-

1 cele *C* || 4 item c. q. facientem *delet et* corpore q. fac. et *post* 5 ducere *supplet Mommsen, cf. Dig. 23, 2, 43. 44 pr.* || 6 lenaue] lenam *C* || adulterium deprehensa *C* || 7 publicum damnata *C* || arte *C* || 8 a *om.* *C*[a] || senatus *C* || 11 menses *C* || 12 menses *C* || 15 matimonio *C*[a]? || 19 nominum diem *Merillius*, nono die *C* || 23 capere *Schilling, om. C* || 27 sunt aut qua *C* || 30 cogerunt *C* || 31 absit] rei publicae causa absit *Gothofredus* || abest et] abesset *C*

1[a] num, postquam abess*e* desierit. Libera inter eos testamenti factio est, si ius liberorum a principe impetrauerint, aut si filium filiamue communem habeant, aut quattuordecim annorum filium uel filiam duo*de*cim amiserint, uel si duos trimos uel tres post no*mi*num diem amiserint, ut intra annum tamen et sex menses etiam unus cuiuscumque aetatis impubes amissus solidi capiendi ius praest*e*t. item si post mortem uiri intra decem menses uxor ex eo peper*er*it, solidum ex bonis eius capit.

2 Aliquando nihil inter se capiunt, id est si contra legem Iuliam Papiamque Poppaeam contraxerint matrimonium, uerbi gratia si famosa*m* quis uxorem duxerit, aut libertinam senat*or*.

3 Qui intra sexagesimum uel quae intra quinquágesimum annum neutri leg*i* paruerit, licet ipsis legibus post hanc aetate*m* liberatus esset, perpetuis tamen poenis tenebitur ex senatus consulto Perniciano: sed Claudiano senatus consulto maior sexagenario si minorem quinquagenari*a* duxerit, perinde habebitur, ac si minor sexaginta annorum duxisset

4 uxorem. Quod si maior quinquagenaria minori sexagenario nupserit, impar matrimonium appellatur, *et* senatus consulto Calui*s*iano iubetur non proficere ad capiendas hereditates et legata *et* dotes. itaque mortua muliere dos caduca erit.

[XVII DE CADVCIS]

1 Quod quis sibi testamento relict*um*, ita ut iure ciuili capere possit, aliqua ex causa non ceperit, caducum appellatur, ueluti cecid*er*it ab eo: uerbi gratia si caelibi uel Latino Iuniano legatum fuerit, nec intra dies centum uel caelebs legi paru*er*it uel Latinus ius Quiritium consecutus sit: aut si ex parte heres scriptus uel legatarius ante apertas tabulas

2 decesser*i*t uel pereger factus sit. Hodie ex constitutione imperatoris Antonini omnia caduc*a* fisco uindicantur, sed ser-

1 abesset *C* || 4 duodecim *in C restituit manus recens*, duoce* *C*[b], *om. C*[a] *uacuo spatio relicto* || 5 nonum *C* || 7 prestat *C* || 8 menses * etiam *C*[a] || peperit *C* || 12 famosa *C*[b], famusa *uel* famissa *C*[a] || senatus *C* || 14 lege *C* || post * hanc *C*[a] || aetate *C* || 16 persiciano *Perizonius, qui auctorem fuisse putat Persicum cos. a. 34* || 17 quinquagenariam *C* || 18 habebitur *C*, haberi iubetur *Huschke* || 20 et] ex *C* || 21 caluisiano *Augustinus*, caluitiano *C** || 22 et dotes] dotes *C* || 24 relicto *C* || 26 ceciderit *Cuiacius*, cecidit *C* || 28 paruit *C* || 30 decesserint *C* || peregrinus *Cuiacius* || § 2 *post* § 3 *transponi iubet Mommsen, post titulum* 18 *ablegat Huschke* || 31 caducam *C*

3 uato iure antiquo liberis et parentibus. Caduca cum suo onere fiunt: ideoque libertates et legat*a* *et* fideicommissa ab eo data, ex cuius persona hereditas caduca facta est, salua sunt. scilicet et legata et fideicommissa cum suo onere fiunt caduca.

[XVIII QVI HABEANT IVS ANTIQVVM IN CADVCIS]

Item liberis et parentibus testatoris usque ad tertium gradum lex Papia ius antiquum dedit, ut heredibus illis institutis, quod quis ex eo testamento non capit, ad hos pertineat aut totum aut ex parte, prout pertinere possit.

[XIX DE DOMINIIS ET ADQVISITIONIBVS RERVM]

1 Omnes res aut mancipii sunt aut nec mancipii. mancipii res sunt praedia in Italico solo, *tam* rustic*a*, qualis est fundus, quam urbana, qualis domus: item iura praediorum rusticorum, uelut uia iter actus aquaeductus: item serui et quadrupedes, quae dorso colloue domantur, uelut boues muli equi asini. ceterae res nec mancipii sunt. elefanti et cameli, quamuis collo dorsoue domentur, nec mancipii sunt, quoniam bestiarum numero sunt.

2 Singularum rerum domini*um* nobis adquiritur mancipatione traditione usucapione in iure cessione *adiudicatione* lege.

3 Mancipatio propria species alienationis *est* rerum mancipii, eaque fit certis uerbis libripende et quinque test*ibus*

4 praesent*ibus*. Mancipatio locum habet inter ciues Romanos et Latinos colonarios Latinosque Iunianos eosque peregrinos,

5 quibus commercium datum est. Commercium est emendi

6 uendendique inuicem ius. Res mobiles non nisi praesentes mancipari possunt, et non plures quam quot manu capi possunt. immobiles autem etiam plures simul et quae diuersis locis sunt mancipari possunt.

7 Traditio propria est alienatio rerum nec mancipii. harum rerum domini*um* ipsa traditione adprehendimus, scilicet si ex iusta causa traditae sunt nobis.

1 onore *C* || 2 legato fideic. *C* || 3 scilicet *C*, sed *Cuiacius* || 7 lex C^{b}, le C^{a} || 12 italico*solo C^{a} || tam] aut *C* || rustico *C* || 16 ceteres res C^{a} || 19 dominia *C* || 20 in iure cessione usucapione *C*, *cf.* § 8. 9 || 21 est] est et *C* || 22 testes praesentes *C* || 25 est emendi] emendi C^{a} *(suppl. manus secunda)* || 26 uendundique C^{b}, uendendi C^{a} || 30 traditio * propria C^{a} || 31 dominia *C* || traditio C^{a} *(suppl. manus secunda)*

8 Vsucapione dominium adipiscimur tam mancipii rerum
quam nec mancipii. usucapio est autem dominii adeptio per
continuationem possessionis anni uel biennii: rerum mobi-
lium anni, immobilium biennii.
9 In iure cessio quoque communis alienatio est et manci-
pii rerum et nec mancipii: quae fit per tres personas, in
10 iure cedentis, uindicantis, addicentis. In iure cedit dominus:
11 uindicat is, cui ceditur: addicit praetor. In iure cedi res
etiam incorporales possunt, uelut ususfructus et hereditas
12 et tutela legitima libertae. Hereditas in iure ceditur uel ante-
13 quam adeatur uel posteaquam adita fuerit. Antequam adea-
tur, in iure cedi potest ab herede *legitimo*: posteaquam adita
est, tam a legitimo quam ab eo, qui testamento heres scriptus
14 est. Si antequam adeatur hereditas in iure cessa sit, proinde
heres fit, cui cessa est, ac si ipse heres legitimus esset. quod
si postea*quam* adita fuerit, in iure cessa sit, is qui cessit per-
manet heres et ob id creditoribus defuncti manet obligatus:
15 Debita uero pereunt, id est debitores defuncti liberantur, res
autem corporales, qu*asi* singulae in iure cessae *ess*ent, trans-
eunt ad eum, cui cessa est hereditas.
16 Adiudicatione dominia nanciscimur per formulam fami-
liae herciscundae, quae locum habet inter coheredes, et per
formulam communi diuidundo, cui locus est inter socios, et
per formulam finium regundorum, quae est inter uicinos.
nam si iudex uni ex heredibus aut sociis aut uicinis rem ali-
quam adiudicauerit, statim illi adquiritur, siue mancipii siue
nec mancipii sit.
17 Lege nobis adquiritur uelut caducum uel ereptorium ex
lege Papia Poppaea, item legatum ex lege duodecim tabula-
rum, siue mancipii res sint siue nec mancipii.
18 Adquiritur aut*em* nobis etiam per eas personas, quas
in potestate manu mancipioue habemus. itaque si qui*d* man-
cipio puta acceperi*nt* aut traditum eis sit uel stipulati fue-
19 rint, ad nos pertinet. Item si heredes instituti sint legatumue
eis sit, et hereditatem iussu nostro adeuntes nobis adquirunt
20 et legatum ad nos pertinet. Si seruus alterius in bonis, al-
terius ex iu*re* Quiritium sit, ex omnibus causis adquirit ei,

1 dominia C || 6 quae] eaque *Schilling* || 7 cedentes uindicantes addicentes C || 12 ab herede legitimo *Cuiacius*, legitime ab herede C || 13 a C^b *(manus secunda)*, *om.* C^a || 16 posteacum C || 19 quasi . . essent *Schilling*, quoties . . . sunt C || 22 inter quos heredes C || 31 aut C || 32 quidem C || 33 acceperit C || 37 ius C || causis * adquiret C

21 cuius in bonis est. Is, qu*em* bona fide possidemus, siue li-
ber siue alienus seruus sit, nobis adquirit ex duabus causis
tantum, id est quod ex re nostra et quod ex oper*is* suis ad-
quirit. extra has autem causas aut *sibi* adquirit, si liber sit,
aut domino, si alienus seruus sit. eadem sunt et in eo seruo,
in quo tantum usumfructum habemus.

[XX DE TESTAMENTIS]

1 . Testamentum est mentis nostrae iusta conte*statio*, in
2 id sollemniter factum, ut post mortem nostram ualeat. Te-
stamentorum genera fuerunt tria, unum, quod calatis co-
mitiis, alterum, quod in procinctu, tertium, quod per aes
et libram appellatum est. his duobus testamentis abolitis ho-
die solum in usu est, quod per aes et libram fit, id est per
mancipationem imaginariam. in quo testamento libripens
adhibetur et familiae emptor et non minus quam quinque
3 testes, cum quibus testamenti factio est. Qui in potestate
testatoris est aut familiae emptoris, testis *aut* libripens ad-
hiberi non potest, quoniam familiae mancipatio inter testa-
torem et familiae empt*orem* fit et ob id domestici testes ad-
4 hibendi non sunt. Filio famili*am* emente pater eius testis
5 esse non potest. Ex duobus fratribus, qui in *eius*dem patris
potestate sunt, alter familiae emptor, alter testis esse non
potest, quoniam quod unus ex his mancipio accipit adquirit
6 patri, cui filius suus testis esse non debet. Pater et filius,
qui in potestate eius est, item duo fratres, qui in eiusdem
patris potestate sunt, testes utrique, uel alter testis alter
libripens fieri possunt alio famili*am* emente, quoniam nihil
nocet ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi.
7 Mutus surdus furiosus pupillus femina neque familiae em-
8 ptor esse neque testis libripensue fieri potest. Latinus Iuni-

20, 6 = Dig. 22, 5, 17 Inst. 2, 10, 8

1 quam *C* || 3 operibus *C* || 4 sibi] si *C* || 8 contestatio *Tilius*, contentio *C* || 12 et] it *C* || 13 et] it *C* || 14 librae pensa debetur *C* || 17 aut] ad *C* || adhibere *C*ᵃ || 19 emptio *C* || 20 familiam emente *Schulting*, familiae mente *C*, familiae familiam emente *Hugo* || 21 eodem *C* || 23 mancipium accepit *C* || 24 et filius *Dig.*, et *C*, nec non is *Inst.* || 25 item *Dig. Inst.*, institutus *C* || eiusdem *Dig. Inst.*, eius *C* || 27 familiae mente *C* || quoniam *C Dig.*, quia *Inst.*

anus et familiae emptor et testis et libripens fieri potest, quoniam cum eo testamenti factio est.

9 In testamento, quod per aes *et* libram fit, duae res aguntur, familiae mancipatio et nuncupatio testamenti. nuncupatur testamentum in hunc modum: tabulas testamenti test*at*or tenens ita dicit: HAEC VT IN HIS TABVLIS CERISVE SCRIPTA SVNT, ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR, ITAQVE VOS QVIRITES TESTIMONIVM P*ERHI*BETOTE. quae nuncupatio et testatio uocatur.

10 Filius familiae testamentum facere non potest, quoniam nihil suum habet, ut testari de eo possit. sed diuus Augustus [Marcus] constituit, ut filius familiae miles de eo peculio quod in castris adquisiuit testamentum facere possit.

11 Qui de statu suo incertus est fact*us*, quod patre peregre mortuo ignorat se sui iuris esse, testamentum facere non potest.

12 Impubes, licet sui iuris sit, facere testamentum non potest, quoniam nondum plenum iudicium animi habet.

13 Mutus surdus furiosus itemque prodigus, cui lege *bon*is interdictum est, testamentum facere non possunt: mutus, quoniam uerba nuncupationis loqui non potest: surdus, quoniam uerba familiae emptoris exaudire non potest: furiosus, quoniam mentem non habet, ut testari de *su*a re possit: prodigus, quoniam commerci*o* illi interdictum est et ob id familia*m* mancipare non potest.

14 Latinus Iunianus, item is qui dediticiorum numero est testamentum facere non potest: Latinus quidem, quoniam nominatim lege Iunia prohibitus est, is autem qui dediticiorum numer*o* est, quoniam nec quasi ciuis Romanus testari potest, cum sit peregrinus, nec quasi peregrinus, quoniam nullius certae ciuitatis *ciuis est*, ut *secundum* leges ciuitatis suae testetur.

15 Feminae post duodecimum annum aetatis testamenta facere possunt tutore auctore, donec in tutela s*u*nt.

16 Seruus publicus p*opuli* R*om*ani partis dimidia*e* testamenti faciendi habet ius.

---

3 et] it *C* || 6 testor *C* || dicit C^b *(manus secunda)*, dic*** C^a || 7 quaeritis *C* || 8 praebitote *C* || et] * et C^a || 11 marcus *deleuit Cuiacius collatis Inst. 2, 12 pr.* || 13 factus *Boecking*, facto *C* || 17 bonis] nobis *C* || 21 sua *Hugo*, ea *C* || 22 commertium *C* || familia *C* || 26 numerum *C* || 28 ciuis est *Cuiacius*, sciens *C* || secundum *Bluhme*, aduersus *C*, *cf.* 28, 1 || 31 sint *C* || populi romani *Cuiacius*, praetoriani *C* || 32 dimidiam *C*

[XXI QVEMADMODVM HERES INSTITVTI DEBEAT]

Heres institui recte potest his uerbis: TITIVS HERES ESTO, TITIVS HERES SIT, TITIVM HEREDEM ESSE IVBEO. illa autem institutio: HEREDEM INSTITVO, HEREDEM FACIO plerisque improbata est.

[XXII QVI HEREDES INSTITVI POSSVNT]

1 Heredes institui possunt, qui testamenti factionem cum
2 testatore habent. Dediticiorum numero heres institui non
potest, quia peregrinus est, cum quo testamenti factio non
3 est. *Latinus Iunianus* si quidem mortis testatoris tempore
uel intra diem cretionis ciuis Romanus sit, heres esse potest:
quod si Latinus manserit, lege Iunia capere hereditatem
prohibetur. idem iuris est in persona caelibis prop-
4 ter legem Iuliam. Incerta persona heres institui non potest,
uelut hoc modo: QVISQVIS PRIMVS AD FVNVS MEVM VENERIT, HERES
5 ESTO, quoniam certum consilium debet esse testantis. Nec
municipia nec municipes heredes institui possunt, quoniam
incertum corpus est, *et* neque cernere uniuersi neque pro
herede *ger*ere possunt, ut heredes fiant. senatus consulto
tamen concessum est, ut a libertis suis heredes institui
possint. sed fideicommissa hereditas municipibus restitui
6 potest, denique hoc senatus consulto prospectum est. Deos
heredes instituere non possumus praeter eos, quos senatus
consulto constitutionibus*ue* principum instituere concessum
est, sicuti Iouem Tarpeium, Apollinem Didymaeum *Mile*ti.
Martem in Gallia, Mineruam *I*liensem, Herculem Gaditanum,
Dianam Ephesiam, Matrem Deorum Sipylen*en*, *Neme*sim,
quae Smyrnae colitur, et Caelestem Salinensem Carthagin*i*.
7 Seruos heredes instituere possumus, nostros cum libertate,
alienos sine libertate, communes cum libertate uel
8 sine libertate. Eum seruum, qui tantum in bonis noster
est, nec cum libertat*e* heredem instituere possumus, quia

1 *rubricam bis scripsit C* || 2 sto titius *C*[b] *(manus sec.)*, est *****tius *C*[a] || 6 factione *C* || 7 numerum *C* || 9 latinus iunianus *Cuiacius, om. C* || 13 iulia *C* || 14 primum *C* || 17 et] ut *C* || 18 herede] heredeheredeherede *C*[a], hiredeherede *C*[b] *(manus altera)* || gerere] cernere *C* || 21 denique *C*, deque *Hugo* || 23 ue *Boecking, om. C* || 24 terpeium *C* || mileti *Mommsen*, sicuti *C* || 25 iliensem *Turnebus*, miliensem *C* || 26 sipylenen nemesim *Jahn*, sipilensim *C*, cybelen *Cuiacius* || 27 hysmirne *C*[a] || sidonensem *Lachmann*, selenen *uel* selinensem *Boecking* || carthaginis *C* || 30 nostris *Schulting* || 31 libertatem *C*

Latinitate*m* consequitur, quod non proficit ad hereditatem
9 capiendam. Alienos seruos heredes instituere possumus eos
ta*ntum*, quorum cum domini*s* testamenti factione*m* habemus.
10 Communis seruus cum libertate recte quidem heres instituitur quasi proprius pro parte nostra: sine libertate autem
11 quasi alienus propter socii partem. Proprius seruus cum libertate heres institutus si quidem in eadem causa permanserit, ex testamento liber et heres fit, id est necessa-
12 rius. Quod si ab ipso testatore uiuente manumissus uel alienatus sit, suo arbitrio uel iussu emptoris hereditatem adire potest. sed si sine libertate sit institutus, omnino non
13 consistit institutio. Alienus seruus heres institutus si quidem in ea causa permanserit, iussu domini debet hereditatem adire. quod si uiuo testatore manumissus aut alienatus a domino fuerit, aut suo arbitrio aut iussu emptoris poterit adire hereditatem.

14 Sui heredes instituendi sunt uel exheredandi. sui autem heredes sunt liberi, quos in potestate habemus, tam naturales quam adoptiui: item uxor, quae in manu est, et nurus,
15 quae in manu est filii, quem in potestate habemus. Postumi quoque liberi, id est qui in utero sunt, si tales sunt, ut nati in potestate nostra futuri sint, suorum heredum numer*o* sunt.
16 Ex suis heredibus filius quidem neque heres institutus neque
17 nominati*m* exheredatus non patitur ualere testamentum. Reliquae uero personae liberorum, uelut filia nepos neptis, si praeteritae sint, ualet testamentum, *sed* scriptis heredibus adcrescunt, suis quidem heredibus in partem uirilem, ex-
18 traneis autem in partem dimidiam. Postumi quoque liberi cuiuscumque sexus omissi, quod ualuit testamentum, agn*a*-
19 tione rumpun*t*. Eos qui in utero sunt, si nati sui heredes nobis futuri sunt, possumus instituere heredes, si quidem post mortem nostram nascantur, ex iure ciuili, si uero uiuen-
20 tibus nobis, ex lege Iu*n*ia. Filius qui in potestate est, si non instituatur heres, nominatim exheredari debet: reliqui sui heredes utriusque sexus aut nominatim aut inter ceteros.
21 Postumus filius nominatim exheredandus est: filia postuma ceteraeque postumae feminae uel nominatim uel inter cete-

1 latinitate *C* || 3 tantum *Hugo*, tamen *C* || domini *C* | factione *C* || 5 propter partem nostram *Huschke* || 22 numerum *C* || 24 nominati quo exher. *C* || 26 sed *Cuiacius*, *om.* *C* || 29 agnitione rumpuntur *C* || 33 iunia *Schulting*, iulia *C*

22 ros, dummodo inter ceteros exheredatis aliquid legetur. Ne-
potes et pronepotes ceterique masculi postumi praeter filium
uel nominatim uel inter ceteros cum adiectione legati sunt
exheredandi: sed tutius est tamen nominatim eos exheredari;
et id obseruatur magis.
23 *E*mancipatos liberos, qu*amuis* i*u*re ciuili neque heredes
instituere neque exheredare necesse sit, tamen praetor iubet,
si non instituantur heredes, exheredari, masculos omnes no-
minatim, feminas uel *nominatim uel* inter ceteros: alioquin
contra tabulas bonorum possessionem eis pollicetur.
24 Inter necessarios heredes, id est seruos cum libertate
heredes scriptos, et suos *e*t necessarios, id est liberos qui in
potestate sunt, iure ciuili nihil interest: nam utrique etiam
inuiti heredes sunt. sed iure praetorio suis et necessariis
heredibus abstinere se a parentis hereditate permittitur,
necessariis autem tantum heredibus abstinendi potestas non
datur.
25 Extraneus heres, si quidem cum cretione sit heres in-
stitutus, cernendo fit heres: si ue*ro* sine cretione, pro herede
26 gerendo. Pro herede gerit qui rebus hereditariis tamquam
dominus utitur, uelut qui *au*ctionem rerum hereditariarum
27 facit aut seruis hereditariis cibari*a* dat. Cretio est certorum
dierum spatium, quod datur instituto heredi ad deliberan-
dum, utrum exp*ed*iat ei adire hereditatem nec ne, uelut *TI*TIVS
HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS CENTVM PROXIMIS, QVIBVS SCIERIS
28 POTERISQVE: NISI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. Cernere est uerba
cretionis dicere ad hunc modum: *QVOD* ME *ME*VIVS HEREDEM IN-
29 STITVIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQVE. Sine cretione heres
institutus si constituerit nolle se heredem esse, statim ex-
30 cluditur ab hereditat*e* et amplius eam adire non potest. Cum
cretione uero heres institutus sicut cernendo fit heres, ita non
aliter excluditur, quam si intra diem cretionis non creuerit.
ideoque etiamsi constituerit nolle se heredem esse, tamen si
supersint dies cretionis, paenitenti*a* actus cernendo heres
fieri potest.

---

6 mancipatos *C* || liberos *bis* C^a || quamuis iure *Schilling*, qui in re *C* || 9 nominatim uel *Marezoll, om. C: cf. Gai. 2, 135* || 12 suos sit nec. *C* || 14 herede C^a || sunt] fiunt *Boecking, cf. Gai. 2, 157* || 19 uero] ue *C* || 21 auctionem *Cuiacius*, actionem *C* || 22 cibariam *C* || 24 expiat *C* || citius *C* || 27 quod me Meuius *duce Gaio 2, 166 restituimus*, cum id medius *C* || 30 hereditatem *C* || 31 uero C^b *(manus altera)*, u (?) ***o C^a || 34 penitentiam *C*

31 Cretio au*t* uulgaris dicitur aut continua: uulgaris, in qua
adiciuntur haec uerba QVIBVS SCIERIS POTERISQVE, continua,
32 in qua non adiciuntur. Ei, qui uulgarem cretionem habet,
dies illi *tantum* computantur, quibus sci*uit* se heredem institutum esse et potuit cernere. ei uero, qui continuam habet cretionem, etiam illi dies computantur, quibus ignorauit se heredem institutum, aut sciuit quidem, sed non potuit cernere.

33 Heredes aut instituti dicuntur aut substituti. *instituti*, qui primo gradu scripti sunt, substituti, qui secundo gradu uel sequentibus heredes scripti sunt, uel*ut* T*I*TIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS PROXIMIS CENTVM, QVIBVS SCIES POTERISQVE: *QVODNI* ITA CREVERIS, E*X*HERES ESTO. TVNC ME*V*IVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS et reliqua. similiter et deinceps substitui potest.

34 Si sub imperfect*a* cretion*e* heres institutus sit, id est non adiectis his uerbis: SI NON CREVERIS, EXHERES ESTO, sed si ita: SI NON CREVERIS, TVNC ME*V*IVS HERES ESTO, cernendo quidem superior inferiorem excludit, non cernendo autem, sed pro herede gerendo in partem admittit substitutum. sed postea diuus Marcus constituit, ut et pro herede gerendo ex asse fiat heres. quod si neque creuerit neque pro herede gesserit, ipse excluditur et substitutus ex asse fit heres.

[XXIII QVEMADMODVM TESTAMENTA RVMPVNTVR]

1 Testament*um* iure fact*um* infirmatur duobus modis, si ruptum aut *in*ritum factum sit.

2 Rumpitur testamentum mutatione, id est si postea aliud
testamentum iure factum sit. item agnatione, id est si suus
heres agnascatur, qui neque heres institutus neque ut opor-
3 tet exheredatus sit. Agnascitur suus heres aut agnascendo
aut adoptando aut in manum conueniendo aut in locum sui heredis succedendo, uelut nepos mortuo filio uel emancipato, aut manumissione, id est si filius ex prima secunda*ue* mancipatione manumissus reuersus sit in patris potestate*m*.

1 aut] autem *C* ‖ 4 tantum] dumtaxat *Lachmann*, dantur *C* ‖ scit *C* ‖ 9 instituti *om.* *C* ‖ 11 scripti * sunt C^a ‖ uel totius *C* ‖ hered C^a? ‖ 13 quodni *om.* *C*, *ex Gaio 2, 174 suppl. Boecking* ‖ etheres *C* ‖ medius *C* ‖ 16 inperfectam cretionem *C* ‖ 18 medius *C* ‖ 22 si *om.* C^a ‖ 25 testamento iure facto *C* ‖ 26 inirritum *C* ‖ 33 secunda *sequente uacuo spatio* C^a, secundabit C^b *(manus altera)*, *idque in* secundaue *emendauit manus saec. XVI* ‖ 34 potestate *C*

4 *In*ritum fit testamentum, si test*ato*r capite deminutus fuerit, aut si iure facto testamento nemo extiterit heres.

5 Si is qui testamentum fecit ab hostibus captus sit, testamentum eius ualet, si quidem reuersus fuerit, iure postliminii, si uero ibi decesserit, ex lege Cornelia, *quae* perinde successionem eius confirmat, atque si in ciuitate decessisset.

6 Si septem signis testium signatum sit testamentum, licet iure ciuili ruptum uel inritum factum sit, praetor scriptis heredibus iuxta tabulas bonorum possessione*m* dat, si testator et ciuis Romanus et suae potestatis cum moreretur fuit: quam bon*orum* possessionem cum re, id est cum effectu habe*nt*, si nemo alius iure heres sit.

7 Liberis impuberibus in potestate manentibus tam natis
quam postumis heredes substituere parentes possunt duplici
modo: id est aut eo, *quo* extraneis, ut, si heredes non exti-
terint liberi, substitutus heres fiat, aut proprio iure, *ut*, si
post mortem parentis heredes facti intra pubertate*m* deces-
8 serint, substitutus heres fiat. Etiam exhered*a*tis filiis sub-
9 stituere parentibus licet. Non aliter impuberi filio substi-
tuere quis he*re*dem potest, quam si sibi quis heredem insti-
tuerit uel ipsum filium uel quemlibet alium.

10 Milites quomodocumque fecerint testamenta, ualent, id est etiam sine legitima obseruatione. nam principalibus constitutionibus permissum est illis, quomodocumque uellent, quomodocumque possent, testari. idque testament*um*, *quod m*iles contra iur*is* regulam fecit, ita demum ualet, si uel in castris mortuus sit uel post missionem intra annum.

[XXIV DE LEGATIS]

1 Legatum est quod legis modo, id est imperatiue, testamento relinquitur. nam ea, quae precatiuo modo relinquuntur, fideicommissa uocantur.

2 Legamus autem quattuor modis: per uindicationem, per
3 damnationem, sinendi modo, per praeceptionem. Per uindicationem his uerbis legamus: DO LEGO, CAPITO, SVMITO, SI*BI*

1 inirritum *C* || testor *C* || 5 quae *Cuiacius*, neque *C* || 9 possessione *C* || 11 bonam *C* || habetur *C* || 15 quo *Tilius*, cum *C* || 16 ut *Hugo*, id est *C* || 17 pubertate *C* || 18 exhereditates *C* || 20 hedem *C* || quis] prius *Lachmann* || instituheret *C* || 22 commodocumque *C* || 25 testamentum quod miles *Tilius*, testamento cum illis *C* || 26 iure *C* || 30 precatinio C^{a}? || 34 sibi] siue *C*

4 HABETO. Per damnationem his uerbis: HERES MEVS DAMNAS ESTO
5 DARE, DATO, FACITO, HEREDEM MEVM DARE IVBEO. Sinendi modo
ita: HERES MEVS DAMNAS ESTO SINERE L. TITIVM SVMERE ILLAM REM
6 SIBIQVE HABERE. Per praeceptionem sic: L. TITIVS ILLAM REM
PRAECIPITO.
7 Per uindicationem legari possunt res, quae utroque tem-
pore ex iu*re* Quiritium testatoris fuerunt, mortis et qu*o* testa-
mentum faciebat, praeterquam si pondere numero mensur*a*
contineantur: in his enim satis est, si uel mortis dumtaxat
8 tempore fuerint ex iu*re* Quiritium. Per damnationem omnes
res legari possunt, etiam quae non sunt testatoris, dummodo
9 tales sint, quae dari possint: Liber homo aut res populi aut
sacra aut religiosa nec per damnationem legari potest, quo-
10 niam dari non potest. Sinendi modo legari possunt res pro-
11 priae testatoris et heredis eius. Per praeceptionem legari
possunt res, quae etiam per uindicationem.
11[a] Si ea res, quae non fuit utroque tempore testatoris ex
iu*re* Quiritium, per uindicationem legata sit, licet iure ciuili
non ualeat legatum, tamen senatus consulto Neroniano firma-
tur, quo cautum est, ut quod minus *ap*tis uerbis legatum est,
perinde sit, ac si optimo iure legatum ess*et*: optimum autem
ius legati per damnationem est.
12 Si duobus eadem res per uindicationem legata sit si*ue*
coniunctim, uelut TITIO ET SEIO HOMINEM STICH*VM* DO LEGO, *siue*
disiunctim, uelut: TITIO HOMINEM STICHVM DO LEGO, SEIO EVN-
DEM HOMINEM DO LEGO, iure ciuili concursu partes fiebant, non
*con*currente altero pars eius alteri adcrescebat: sed post le-
13 gem Papiam Poppaeam non capientis pars caduca fit. Si per
damnationem eadem res duobus legata sit, si quidem coniunc-
t*i*m, singulis partes debentur et non capientis pars iure ci-
uili in hereditat*e* remanebat, nunc autem caduca fit: quod
si disiunctim, singulis solidum debetur.
14 Optione autem legati per uindicationem data legatarii
electio est, ueluti: HOMINEM OPTATO, ELEGITO. idemque est et si

7 iure] ius *C* || quo *Bluntschli*, quomodo *C* || 8 mensuram *C* || 10 fuerint] testatoris fuerint *Lachmann* || iure] ius *C* || 18 ius quir. *C* || 20 aptis *Victorius*, pactis *C* || 21 est *C* || 23 siue] si uero *C* || 24 stichum] istico *C* || siue . . . 25 lego *om. C, suppl. Hugo ante* 23 legata sit, *huic loco restituit Vahlen* || 26 iure ciuili *post* 27 eius *collocat et* fiebant *in* fiunt *mutat Huschke* || 27 currente *C* || post *C*, per *Huschke* || 29 legati *C*[b] || coniunctum *C* || 31 hereditatem *C*

tacite ———————— HOMINEM ————————| HERES ———————— HOMINEM DARE, heredis electio est, *quem* uelit dare.

15 Ante heredis institutionem legari non potest, quoniam
16 *uis* et potestas testamenti ab heredis institution*e* incipit. Post mortem heredis legari non potest, ne ab heredis herede legari uideatur, quod iuris ciuilis ratio non patitur. *in* mortis autem heredis tempus legari potest, uelut CVM HERES MORI*E*TVR.

17 Poenae causa legari non potest. poenae autem causa legatur quod coercendi heredis *causa* relinquitur, ut faciat qui*d* aut non faciat, non ut *ad* legatar*i*um pertineat, ut puta hoc modo: SI FILIAM TVAM IN MATRIMONIO TITIO COLLOCAVERIS, DECEM *MILIA* SEIO DATO.

18 Incertae person*a*e legari non potest, ueluti QVICVMQVE FILI*O* MEO FILIAM SVAM IN MATRIMONIO COLLOCAVERIT, EI *HERES MEVS* TOT MI*LIA* DATO. sub certa tamen demonstratione incertae personae legari potest, uelut EX COGNATIS MEIS, QVI NVNC SVNT, QVI PRIM*VS* AD FVNVS MEVM VENERIT, EI HERES MEVS ILLVD DATO.

19 Neque ex falsa demonstratione neque ex falsa causa legatum infirmatur. falsa demonstratio est uelut: TITIO FVNDVM, QVEM A TITIO EMI, DO LEGO, cum is fundus a Titio emptus non sit. falsa causa est uelut: TITIO, QVONIAM NEGOTIA MEA CVRAVIT, FVNDVM DO LEGO, ut negotia eius numquam Titius curasset.

20 A legatario legari non potest.

21 Legatum ab eo tantum dari potest, qui *heres institutus est*: ideoque filio familiae herede instituto uel seruo neque

1 tacite *in litura scripsit* C[b] *(manus altera)*: *in sequentibus librarius ibi uacua spatia reliquit*, *ubi nos lineolas inseruimus*, *manus autem saec. XVI hiatus in C sic expleuit* tacite | legauerim titio hominem aut decem | heres meus dato hominem dare. *propius ad Vlpiani sententiam haec Lachmanni restitutio accedat*: et si tacite data sit optio hoc modo TITIO HOMINEM DO LEGO. si uero per damnationem, uelut HERES MEVS DAMNAS ESTO HOMINEM DARE || 2 quem *Cuiacius*, *uacuo spatio relicto om. C*, nisi X *in C adscripsit manus saec. XVI* || 3 herede institutione *C (emendauit manus saec. XVI)* || 4 uis *Cannegieterus*, *om. C* || institutionem *C (emend. manus recens)* || 6 in] et *C* || 7 morietur *Lachmann*, moriatur *C* || 9 causa *om. C* || quid *Cuiacius*, quidem *C* || 10 ad *om. C* || legatarum *C* || 11 decem milia *Tilius*, decemi (decimi C[b]) *sequente uacuo spatio C*: *manus recens induxit litteras* mi *et uacuum spatium uerbo* decem *expleuit* || 13 persona *C* || 14 filium meum *C* || heres meus *Schulting*, homini *C* || 15 tot milia *Tilius*, tot mi *sequente uacuo spatio C*: *manus saeculi XVI* tot mi *induxit et* centum *substituit* || incerta C[a] || 17 primus *Boecking*, primo *C* || 19 fundum] *requiritur certi fundi designatio*, *quae fortasse in uoc.* titio *latet* || 22 ut *C*, cum *Cuiacius* || 24 ab eo *C*, ei *emendauit manus recens* || heres institutus est *Huschke*: *in C spatium uacuum relictum est*, *quod manus saec. XVI uerbis* extraneus est *expleuit*

22 a patre neque a domino legari potest. Heredi a semet ipso
23 legari non potest. Ei, qui in potestate manu mancipioue est
scripti heredis, sub condicione legari potest, ut requiratur,
quo tempore dies legati cedit, in potestate heredis non sit.
24 Ei, cuius in potestate manu mancipioue est heres scriptus,
legari [non] potest.
25 Sicut singulae res legari possunt, ita uniuersarum quo-
que summa legari potest, ut puta *hoc* modo: HERES MEVS CVM
TITIO HEREDITATEM MEAM PARTITO*R*, DIVIDITO: quo casu dimidia
pars bonorum legata uidetur. potest autem et alia pars, uelut
tertia uel quarta, legari. quae species partitio *appellatur*.
26 Vsusfructus legari potest iure ciuili earum rerum, qua-
rum salua substanti*a* utendi fruendi potest esse facultas: et
27 tam singularum rerum quam plur*ium*, *item* partis. Senat*us*
consulto cautum est, ut, etiamsi earum rerum, qua*e* in abusu
continentur, ut puta uini olei tritici, ususfructus legatus sit,
legatario res tradantur, cautionibus interpositis de restituen-
dis eis, cum ususfructus ad legatarium pertinere desierit.
28 Ciuitatibus omnibus, quae sub imperio p*opuli Rom*ani
sunt, legari potest: idque a diuo Nerua introductum, postea
a senatu auctore Hadriano diligentius constitutum est.
29 Legatum, quod datum est, adimi potest uel eodem testa-
mento uel codicillis testamento confirmatis, dum tamen eodem
modo adimatur, quo modo datum est.
30 Ad heredem legatarii legata non aliter transeunt, nisi si
31 iam die legatorum cedente legatarius decesserit. Legat*o*rum,
quae pure uel in diem certum relicta sunt, dies cedit anti-
quo quidem iure ex mortis testatoris tempore, per legem au-
tem *Papiam* Poppaeam ex apertis tabulis testamenti, eorum
uero, quae sub condicione relicta sunt, cum condicio extiterit.
32 Lex Falcidia iubet non plus quam dodrantem totius pa-
trimonii legari, ut omni modo quadrans integer apud here-
33 dem remaneat. Legatorum perperam solutorum repetitio
non est.

1 ip*so C^a || 4 legati C^b *(manus altera)*, liga** C^a || non] ne *scr.* ||
6 non *del. Cuiacius, cf. Gai.* 2, 245 || 8 hoc *Erb*, *om.* C || 9 partito C ||
11 appellatur *in uacuo spatio a C relicto suppl. manus saec. XVI* ||
13 substantiam C || 14 plurimum C || item *Heise*, id est C || patis C ||
sinato C || 15 quam C || 19 populi romani *Cuiacius*, praetoriani C ||
26 legatorum] legatarium C || 29 popeam (pompeam C^a) papeam C ||
32 legari* ut C^a

[XXV DE FIDEICOMMISSIS]

1 Fideicommissum est, quod non ciuilibus uerbis, sed
precatiue relinquitur nec ex rigore iur*is* ciuilis proficiscitur,
2 sed ex uoluntate datur relinquentis. Verba fideicommissorum
in usu *f*ere haec sunt: FIDEI COMMITTO, PETO, VOLO DARI et si-
3 milia. Etiam nutu relinquere fideicommissum *usu* receptum
4 est. Fideicommiss*um* relinquere possunt, qui testamentum
facere possunt, licet non fecerint. na*m* intestato quis mori-
5 turus fideicommissum relinquere potest. Res per fideicom-
missum relinqui possunt, quae etiam per damnationem legari
6 possunt. Fideicommissa dari possunt hi*s*, qui*bus* legari po-
7 test. Latini Iuniani fideicommissum capere possunt, licet le-
8 gatum capere non possint. Fideicommissum et ante heredis
institutionem et post mortem heredis et codicilli*s* etiam non
confirmatis testamento dari potest, licet legari *ita* non possit.
9 Item Graece fideicommissum scriptum ualet, licet legatum
10 Graece scriptum non ualeat. Filio qui in potestate est ser-
uoue heredibus institutis, seu his legatum sit, patris uel do-
mini fidei committi potest, quamuis ab eo legari non possit.
11 Qui testamento heres institutus est, codicillis etiam non con-
firmatis rogari potest, *ut* hereditatem totam uel ex part*e* alii
restituat, quamuis directo heres institui ne quidem confirma-
12 tis codicillis possit. Fideicommissa non per formulam petun-
tur, ut legata, sed cognitio est Romae quidem consulum aut
praetoris, qui fideicommiss*arius* uocatur, in prouinciis uero
13 praesid*um* prouinciarum. Poenae causa uel incertae personae
ne quidem fideicommissa dari possunt.
14 Is, qui rogatus est alii restituere hereditatem, lege qui-
dem Falcidia *locum* non habente, quoniam non plus puta quam
dodrantem restituere rogatus est, ex Trebelliano senatus
consulto restituit, ut ei et in eum dentur actiones, cui resti-
tuta est hereditas: lege autem Falcidia interueniente, quo-
niam plus dodrant*e* uel etiam totam hereditatem restituere
rogatus sit, ex Pe*gas*iano senatus consulto restituit, ut de-
ducta parte quarta ips*i*, qui scriptus est heres, *et* in ipsum

3 iuris] iure *C* ‖ 5 uere *C* ‖ 6 usu *Hugo*, in usu *C* ‖ 7 fideicommisso *C* ‖ 8 nam] nam et *C* ‖ 11 his quibus *Tilius*, hi qui *C* ‖ 14 codicelli *C* ‖ 15 ita legari *Huschke*, ita *om.* *C* ‖ 21 ut *Vahlen*, uel ut *C* ‖ partem *C* ‖ 25 fideicommisso *C* ‖ 26 praesidibus *C* ‖ causacausa V^{a} ‖ 29 locum *Tilius*, *om.* *C* ‖ *inter* plus *et* puta *uacuum spatium solito maius reliquit* *C* ‖ 33 dodrantem *C* ‖ 34 sit *C*, est *Huschke* ‖ pecatiano *C* ‖ 35 ipsi ... heres et in *Hugo*, ipse ... heres in *C*

actiones conseruentur, is autem qui recipit hereditatem
15 legatarii loco habeatur. Ex Pegasiano senatus consulto resti-
tuta hereditate commoda et incommoda hereditatis communi-
cantur inter heredem et eum, cui reliquae partes restitutae
sunt, interpositis stipulationibus ad exemplum partis et pro
parte stipulationum. partis autem et pro parte stipulationes
proprie dicuntur, quae de lucro et damno communicando so-
lent interponi inter heredem et legatarium partiarium, id est
16 cum quo partitus est heres. Si heres damnosam hereditatem
dicat, cogetur a praetore adire et restituere totam, ita ut ei
et in *eum* qui recipit hereditatem actiones dentur, proinde
atque si ex Trebelliano senatus consulto restituta fuisset. id-
que ut ita fiat, Pegasiano senatus consulto cautum.
17 Si quis in fraudem tacitam fidem accommodauerit, ut
non capienti fideicommissum restituat, nec quadrantem eum
deducere senatus censuit nec caducum uindicare ex eo testa-
mento, si liberos habeat.
18 Libertas dari potest per fideicommissum.

[XXVI DE LEGITIMIS HEREDIBVS]

1 Intestatorum ingenuorum hereditates pertinent primum
ad suos heredes, id est liberos qui in potestate sunt ceteros-
que qui liberorum loco sunt: si sui heredes non sunt, ad
consanguineos, id est fratres et sorores ex eodem patre: si
nec hi sunt, ad reliquos agnatos proximos, id est cognatos
uirilis sexus per mares descendentes eiusdem familiae. id
enim cautum est lege duodecim tabularum hac: SI INTESTATO
MORITVR, CVI SVVS HERES NEC ESCIT, AGNATVS PROXIMVS FAMILIAM
1a HABETO. *Si *a*gnatus defuncti non sit, e*a*dem lex duodecim
*tabularum gentiles ad hereditatem uoc*a*t his uerbis: SI AGNA-

26, 1. 1a = *Coll.* 16, 4.

2 locum *C* || pecatiano *C* || 6 parte] partes *C* || parte] partes *C* || 8 partiarum *C* || 11 eum] eo *C* || 13 pegatiano *C* || 17 liberos *C*[b] *(manus altera)*, ******* *C*[a] || 19 hereditatibus *Coll.* || 20 ingenuorum *C*, gentiliciorum *Coll.* || pertinet *C* || 22 qui *Coll.*[P], qui in *C Coll.*[W] || non sunt *C*, non sint *Coll.* || 24 proximos id est cogn. *om. Coll.* || 25 id] his *Coll.*[P] || 26 intestatus *Coll.* || 27 cui suus] cuius *Coll.* || escit *Cuiacius*, est *Coll.*, *uacuo spatio relicto om. C* || familiae *C*, familiu *Coll.*[P] || 28 habeatur *Coll.* || § 1a *om. C, suppleuimus ex Coll.* || eamdem *Coll.*[P], eandem *Coll.*[W] || 29 uocant *Coll.*[P], uocantur *Coll.*[W] || si gnatus *Coll.*[P], sic natus *Coll.*[W]

*TVS NEC *E*SCIT, GENTILES FAMILIAM *HABENTO*. *nu*nc nec gentilicia *iura in usu sunt.*

2 Si defunct*i* sit filius, *et* ex altero filio mortuo iam nepos unus uel etiam plures, ad omnes hereditas pertinet, non ut in capita diuidatur, sed in stirpe*s*, id est ut filius solus mediam partem habeat et nepotes quotquot sunt alteram dimidiam: aequum est enim nepotes in patris sui loc*um* succedere et eam partem habe*re*, quam pater eorum, si uiueret, habiturus esset.

3 Quamdiu suus heres speratur heres fieri posse, tamdiu locus agnatis non est: uelut si uxor defuncti praegnans sit aut filius apud hostes sit.

4 Agnatorum hereditates diuiduntur in capita: uelut si sit frat*ris* filius et alterius fratris duo pluresu*e* liberi, quotquot sunt ab utraque parte personae, tot fiunt portiones, ut singuli singulas capiant.

5 Si plures eodem gradu s*i*nt agnati, et quidam eorum hereditatem ad se pertinere noluerint, uel antequam adierint decesserint, eorum pars adcrescit his qui adier*u*nt. quod si nemo eorum adierit, ad insequentem gradum ex lege hereditas non transmittitur, quoniam in legitimis hereditatibus successio non est.

6 Ad feminas ultra consanguineorum gradu*m* legitima hereditas non pertinet: itaque soror fratri sororiu*e* legitima heres fit.

7 Ad liberos matr*is* intestatae hereditas ex lege duodecim tabularum non pertinebat, quia feminae suos heredes non habent: sed postea imperator*um* Antonin*i* et Commodi oratione in senatu recitata id actum est, ut sine in manu*m* conuentione matrum legitimae hereditates ad filios pertineant,
8 exclusis consanguineis et reliquis agnatis. Intestati filii hereditas ad matrem ex lege duodecim tabularum non pertinet: sed si ius liberorum habeat, ingenua trium, libertina quattuor, legitima heres fit ex senatus consulto Tertulliano, si tamen ei filio neque suus heres sit quiue inter suos heredes ad bonorum possessione*m* a praetore uocatur, neque pater,

1 nec escit *Cuiacius*, nescit *codices* || habento nunc *Oiselius*, heres hanc *codices* || 3 defuncti *Cuiacius*, defunctus *C* || et *om.* *C* || 5 stirpe *C* || 7 loco *C* || 8 habete *C* || 10 here fieri *C*[a] || 13 sit frater *C* || 14 pluresuel *C* || 17 sunt *C* || 19 adierint *C* || 23 gradu *C* || 24 sororiuel *C* || 26 matre *C* || 28 imp. antoninus *C* || 29 manu *C* || 36 possessione *C*

ad quem leg*e* hereditas bonorumue possessio cum re pertinet, neque frater consanguineus: quod si soror consanguinea sit, ad utrasque pertinere iubetur hereditas.

[XXVII DE LIBERTORVM SVCCESSIONIBVS VEL BONIS]

1 Libertorum intestatorum hereditas primum ad suos he-
redes pertinet, deinde ad eos, quorum liberti sunt, uelut
2 patronum patronam liberosue patroni. Si sit patronus et al-
terius patroni filius, ad solum patr*on*um hereditas pertinet.
3 4 Item patroni filius patroni nepotibus obstat. Ad liberos pa-
tronorum hereditas defuncti pertinet *it*a, ut in capita, non in
stirpe*s* diuidatur.
5 Legitimae hereditatis ius, quod ex lege duodecim tabula-
rum descendit, capitis minutione amittitur.

[XXVIII DE POSSESSIONIBVS DANDIS]

1 Bonorum possessio datur aut contra tabulas testamenti
aut *secundum* tabulas *aut* intestati.
2 Contra tabulas bonorum possessio datur liberis eman-
cipatis testamento praeteritis, licet legitim*a* non ad eos per-
3 tineat hereditas. Bonorum possessio contra tabulas liberis
tam naturalibus quam adoptiuis datur: sed naturalibus qui-
dem emancipatis, non tamen et illis qui in adoptiua familia
sunt, adoptiuis autem his tantum qui in potestate manse-
4 runt. Emancipatis liberis ex edicto datur bonorum possessio,
si parati sunt cauere *fr*atribus suis, qui in potestate manse-
runt, bona quae moriente patre habuerunt se collaturos.
5 Secundum tabulas bonorum possessio datur scriptis he-
redibus, scilicet si eorum, quibus contra tabulas competit,
6 nemo sit, aut petere nol*i*nt. Etiam si iure ciuili non ualeat
testament*um*, forte quod familiae mancipatio uel nuncupatio
defuit, si signatum testamentum sit non minus quam septem
testium ciuium Romanorum signis, bonorum possessio datur.
7 Intest*ati* datur bonorum possessio per septem gradus:
primo gradu liberis: secund*o* legitimis heredibus: tertio pro-
ximis cognatis: quarto familiae patroni: *quinto* patrono patro-

---

1 legem *C* ‖ 8 patrum *C* ‖ 10 ita ut] aut *C* ‖ 11 stirpe *C* ‖ 16 secundum] aduersus *C*, *cf. u.* 26 *et p.* 23, 28 ‖ aut *om. C* ‖ 18 legitimo *C*, legitimo iure *Lachmann* ‖ 24 patribus *C* ‖ 28 nollent *C* ‖ 29 testamento *C* ‖ 30 defuisse *C*[a]? ‖ 32 intesti *C* ‖ 33 secundum *C* ‖ 34 quinto *Cuiacius*, *om. C*

nae, item liberis *parentibus*ue patroni patronaeue: sexto uiro uxori: septimo cognatis manumissoris, quibus per legem Furiam plus mille asses capere licet: et si nemo sit, ad quem bonorum possessio pertinere possit, aut sit quidem, sed ius suum omiserit, populo bona deferuntur ex lege Iulia cadu-
8 caria. Liberis bonorum possessio datur tam his, qui in potestate usque in mortis tempus fuerunt, quam emancipatis:
9 item adoptiuis, non tamen etiam in adoptione*m* datis. Proximi cognati bonorum possessione*m* accipiunt non solum per feminini sexus personam cognati, sed etiam agnati capite deminut*i*: nam licet legitimum ius agnationis capitis minutione amiserint, natura tamen cognati manent.

10 Bonorum possessio datur parentibus et liberis intra annum, ex quo petere potuerunt, ceteris intra centum dies.
11 Qui omnes intra id tempus si non petierint bonorum possessionem, sequens gradus admittitur, perinde atque si superiores non essent: idque per septem gradus fit.

12 Hi, quibus ex successorio edicto bonorum possessio datur, heredes quidem non sunt, sed heredis loco constituuntur beneficio praetoris. ideoque seu ipsi agant seu cum his agatur, ficticiis actionibus opus est, in quibus heredes esse finguntur.

13 Bonorum possessio aut *cum* r*e* datur aut sine re: cum re, *cum* is qui accepit cum effectu bona retineat: sine re, cum alius iure ciuili euincere hereditatem possit: ueluti si suus heres in testa*mento praeteritus sit, licet scriptis heredibus secundum tabulas bonorum possessio deferatur, erit tamen ea* bonorum possessio sine re, quoniam suus heres euincere hereditatem iure legitimo po*test*.

[XXIX DE BONIS LIBERTORVM]

1 Ciuis Romani liberti hereditatem lex duodecim tabularum patrono defert, si intestato sine suo herede libertus decesserit: ideoque siue testamento facto decedat, licet suus heres ei non sit, seu intestato, et suus heres ei sit, quam*quam* non naturalis, sed uxor puta quae in manu fuit uel adoptiuus filius, lex patrono nihil praestat. sed ex edicto praetoris, seu test*ato* libertus moriatur, ut aut nihil aut mi-

1 liberis parentibusue *Cuiacius*, liberosue *C* || 8 adoptione *C* || 9 possessione *C* || 10 diminutia *C* || 22 aut cum re datur] autem reddatur *C* || 23 cum *Hugo, om. C* || 25 in testamento . . . 26 ea *ad sensum scripsi*, intestati *C* || 28 possit *C* || 33 quamquam *Vahlen*, quam *C* || 36 testato *Cuiacius*, testamento *C*

nus quam partem dimidiam bonorum patrono relinquat, contra tabulas testamenti partis dimidiae bonorum possessio illi datur, nisi libertus aliquem ex naturalibus liberis successorem sibi relinquat, siue intestato decedat et uxorem forte in man*u* uel adoptiuum filium relinquat, aeque partis mediae bonorum possessio contra suos heredes patrono datur.
2 In bônis libertae patrono nihil iuris ex edicto datur:
itaque seu . . . . *seu* intestata moriatur liberta, sem-
per ad eum hereditas pertinet, licet liberi sint libertae, quo-
3 niam non sunt sui heredes matri, *ut* obst*ent* patrono. Lex
Papia Poppae*a* postea libertas quattuor liberorum iure tutela patronorum liberauit: et cum intulerit iam posse ea*s* sine auctoritate patronorum testari, prospexit, ut pro numero liberorum libertae su*per*stitum uirilis pars patrono debeatur.
4 Liberi patroni uirilis sexus eadem iura in bonis libertorum
5 parentum suorum habent, quae et ipse patronus. Feminae
uero ex lege quidem duodecim tabularum perinde ius habent, atque masculi patronorum liberi. contra tabulas autem testament*i* liberti aut ab intestato contra suos heredes non naturales bonorum possessio eis non competit: sed si ius trium liberorum habuerunt, etiam haec iura ex lege Papia Pop-
6 paea nanciscuntur. Pat*r*onae *in* bonis libertorum illud ius
tantum habe*b*ant, quod lex duodecim tabularum introduxit: sed postea lex Papia *ingenuae* patronae duobus liberis honoratae, libertinae tribus, id iuris dedit, quod patronus habet
7 ex edict*o*. Item ingenu*ae* trium liberorum iure honoratae ea-
dem lex id ius dedit, quod ipsi patrono tribuit.

2 dimidiam *C* ‖ 5 manum *C* ‖ 8 *lacunam in C non indicatam obseruauit Lachmann: desiderantur fere talia:* seu testari uoluerit liberta, in patroni potestate erat, ne testamento auctor fieret, in quo ipse heres institutus non esset, seu ‖ 10 ut obstent *Lachmann*, obstit *C* ‖ 11 popeam *C* ‖ 12 ea *C* ‖ 14 subprestitum *C* ‖ 17 perinde *C*, idem *Huschke* ‖ 19 testamento *C* ‖ 21 hac *C* ‖ 22 paternae *C* ‖ in] ex *C* ‖ 23 habeant *C* ‖ 24 ingenuae *Cuiacius, om. C* ‖ 26 edictum *C* ‖ ingenui *C* ‖ 27 patroni *C*[a]

[*DE INIVRIIS*]

1 *Iniuria si. quidem atrox (id est grauis) *non* est, non *sine iudicis arbitrio aestimatur. atrocem autem aestimare *solere praetorem: idque colligi ex facto, ut puta si uerbe- *ratus uel uulneratus quis fuerit.*

1 *Actionum genera sunt duo, in rem, quae dicitur uin-
2 *dicatio, et in personam, quae condictio appellatur. In rem
*actio est, per quam rem nostram, quae ab alio possidetur,
3 *petimus: et semper aduersus eum est qui rem possidet. In
*personam actio est, qua cum eo agimus, qui obligatus est
*nobis ad faciendum aliquid uel dandum: et semper aduer-
4 *sus eundem locum habet. Actionum autem quaedam ex
5 *contractu, quaedam ex facto, quaedam in factum sunt. Ex
*contractu actio est, quotiens quis sui lucri causa cum aliquo
*contrahit, ueluti emendo uendendo locando conducendo et
6 *ceteris similibus. Ex facto actio est, quotiens ex eo teneri
*quis incipit, quod ipse admisit, ueluti furtum uel iniuriam
7 *commisit uel damnum dedit. In factum actio dicitur, qua-
*lis est exempli gratia actio, quae datur patrono aduersus
*libertum, a quo contra edictum praetoris in ius uocatus est.
8 *Omnes autem actiones aut ciuiles dicuntur aut honorariae.*

1—5 *ex Coll.* 2, 2 *suppleuimus* ‖ 2 grauis non est *scripsi secutus Huschkium* (gr. non sit), grauis est *Coll.*[w] *Coll.*[v], graui rerum *Coll.*[p] ‖ 4 collegi *Coll.*[p], colligit *Coll.*[v], collegit *Coll.*[w] ‖ 6—21 *ex Dig. 44, 7, 25 suppleuimus*

IVLII PAVLI

LIBRI QVINQVE SENTENTIARVM

AD FILIVM

PRAEFATIO EDITORIS

Pauli sententiarum hodie non supersunt nisi fragmenta e diuersis collectionibus petenda. atque fundamentum quidem restitutionis est ea Epitome, quae Legis Romanae Wisigothorum partem efficit. haec Epitome in quibusdam Legis Romanae codicibus nonnullis sententiis ex integro Pauli opere depromptis aucta est. accedunt complura capita in Iustiniani Digesta et in Collationem recepta, pauciora in Consultatione et in Vaticanis fragmentis et in Appendicibus Legis Romanae Wisigothorum extant, nonnullae denique sententiae in Lege Romana Burgundionum citantur.

Hos iuris libros qui compilauerunt Paulum uario modo tractauerunt. Collationis enim et Consultationis et Vaticanorum fragmentorum et Appendicum auctoribus Pauli uerba mutare in animo non fuit: Collationis tamen auctorem, ubi plures sententias uno capite complecteretur, non ubique pristinum earum ordinem seruasse ex huius editionis titulis 5, 18 (= Coll. 11, 3. 2. 4. 5) et 5, 20 (= Coll. 12, 4. 2. 3) apparet. contra in Digestis Pauli sententias non minus quam reliquos libros ueterum iure consultorum ab Iustinianis interpolatos esse consentaneum est. quod denique ad Legem Romanam Wisig. attinet, quamquam huius compilatoribus a rege Alarico interpolandi facultas data non est, nihilo magis tamen eorum in tradendis sententiis fides dubitatione exempta est. qui praeterquam quod ad 1, 21, 10 ordinem sententiarum mutauerunt, a contextu earum manus non plane abstinuerunt, sed mutilando saltem eos aliquot sententias interdum pessum dedisse ad 1, 1, 2. 1, 4, 3. 1, 21, 1. 14 palam est.[1]) quamobrem dubium est, utrum 1, 9, 2. 3, 6, 15, quae

[1]) Eandem fortasse ob causam in 1, 2, 1 uerbum finitum desideratur. contra librariorum potius socordia mutilatae uel corruptae sunt u. g. 2, 9, 1 extr. 2, 15, 1.

sententiae aliis uerbis apud Wisigothos, aliis in Digestis leguntur, a Wisigothis mutilatae an ab Iustinianis amplificatae sint: item e contrario dubium est, 4, 9, 3. 4 utrum ab Iustinianis in breue contractae an a Wisigothis uel ab antiquiore aliquo interprete, quem isti Paulo errore suo substituerint, dilatatae sint. quin etiam interpolationis labem Paulus Wisigothorum in 1, 19, 1 eo contraxit, quod actio de modo agri eis actionibus adnumerata est, quae infitiando in duplum crescunt: nisi forte hic error dudum ante Legem Romanam Wisig. conceptam natus et in hanc legem ex eo exemplo propagatus esse uidebitur, quod Wisigothi excerpserunt. hoc utique modo explicandum esse puto, quod cum alia et minora glossemata (u. g. 2, 17, 7), tum semel 2, 31, 12 spuria sententia in Legem Romanam inrepserunt.

Incertior quam sententiarum contextus fides rubricarum est, quae et in Lege Romana Wisigothorum extant et apud reliquos sententiarum auctores Digestis et Vaticanis fragmentis exceptis occurrunt[1]. nec tamen uerendum est, ne librorum in titulos diuisio non ab ipso Paulo profecta sit: immo tale opus, in quo secundum edicti perpetui ordinem iuris partes uulgo re ipsa inter se non conexae continuantur, non apte sine conspicuis argumentorum indicibus edi poterat et dudum tam in edicto ipso quam in edicti commentariis rubricae usu uenerant. atenim sunt rubricae, quae apud alios auctores aliter traduntur, u. g. 1, 1. 1, 10. 1, 15. 4, 8. 4, 9. 5, 15. 5, 22.[2]: aliae ad singulas binasue sententias confictae sunt, quibus Paulum proprios titulos non praefixisse inde colligitur, quod sequuntur sententiae nullo titulo ab illis separatae, quae non ad rubricam illis praefixam, sed una cum illis ad proxime antecedentem rubricam quadrant, u. g. 2, 17, 4. 3, 4A, 6. 8. 3, 6, 17. 5, 6, 3. 5, 12, 5. 5, 16. aliae eo offendunt, quod ea materia, cui propria rubrica adsignata est, iam ampliore rubrica quae antecessit comprehensa est, u. g. 1, 2. 3. 2, 4. 5. 2, 6. 8: aliae denique per se improbabiles sunt, uelut 1, 13A (cf. 1, 13B) 2, 13, 6. 4, 4. atque ut in his interpolationes supplementaque posterioris aetatis agnoscuntur, ita alibi genuinas rubricas intercidisse apparet, ueluti

[1]) Consultatio in c. 3 solo omissa rubrica non citat nisi librum sententiarum.

[2]) Lex Rom. Wisig. cum reliquis auctoribus consentit in rubricis 1, 5. 1, 16. 1, 18. 2, 26.

ante 1, 7, 4. 2, 1, 5. 2, 5, 3. 2, 13, 1. 3, 5, 12[a]. 3, 5, 14. 5, 22, 2: praeterea Wisigothorum culpa effectum est, ut rubricae 2, 30 et 5, 10, quae genuinae esse uidentur, in Lege Romana sententiis alieno prorsus argumento insignibus praemitterentur. quae cum ita sint neque pristina Pauli diuisio certo restitui possit, propter allegandi utilitatem eam librorum in titulos diuisionem, quae hucusque per editiones propagata est, retinuimus: rubricarum quae interciderunt sedem uacuo spatio indicauimus neque earum, quas editores proprio Marte restituerant, nisi numerum seruauimus.

Quod ad fundamentum criticum attinet, quo haec editio nititur: Legis quidem Romanae Wisigothorum cum editio apparatu critico instructa non extet, ad hunc defectum remouendum ne illa quidem supellex critica sufficit, quam Haenel ad Arndtsii editionem congessit[1]), in qua tot errores commissi et tot lectiones ab Arndtsii textu uariantes omissae sunt, ut de fide eius supellectilis parum constet. itaque ad hanc editionis partem nouum fundamentum iaciendum erat. et postquam Codicis Theodosiani Epitoma Wisigothica edoctus sum Legis Romanae codices in duas classes discedere, in quarum altera codex Monacensis D 2 (nobis *M*) saeculi fere VII et aetate et integritate primum locum obtinet, in altera Parisiensis 4403 (nobis *L*) saeculi VIII uel IX, ad hos duos codices a me excussos[2]) Pauli Wisigothici contextum fere restitui: apparet enim reliquos codices (nobis *dett.*), ubi ab illis libris primariis discrepent, rarissime uerum Wisigothorum textum seruasse et uix ullam esse lectionem in his seruatam, quae non ex mendosa illorum lectione facili coniectura restitui potuerit. in adnotatione critica plenam codicum *M* et *L* discrepantiam non exhibui, quippe quae non in Pauli sed in Legis Romanae editione desideretur: adscripsi tamen uarias lectiones ad omnes eos locos, in quibus ab utriusque codicis traditione recessi et singulares alteriusutrius codicis lectiones eas, quae ueri aliqua specie niti uiderentur.

Earum autem sententiarum, quae Epitomae ex integro

---

[1]) Varietas scripturae ex Paulli a Visigothis epitomati codicibus: collegit Gustavus Haenel. Bonnae 1834 (cf. Corpus iuris Romani Anteiustiniani Bonnense I p. 168 sqq.).

[2]) Codicem Parisiensem 4403 iam olim Henricus Degenkolb, qui tum Pauli editionem parabat, contulerat eamque collationem edendi consilio deposito ultro mihi obtulit: qua in codice denuo tractando optime adiutus sum.

Pauli libro in quibusdam codicibus interspersae sunt, plenum apparatum, quoad eum nancisci potui, congessi. quorum codicum princeps ille est, quem Cuiacio post annum 1579 ciuitas Vesontina dedit[1]: in hoc enim integri tituli 1, 6 A. 1, 21. 2, 21 A. 2, 26. 2, 31 restituti extabant et praeterea sententia 5, 33, 8 suppleta erat. cuius codicis lectiones, cum ipse codex periisse uideatur, ex Cuiacii Obseruationibus 21 c. 11—13. 15—19. 21. 22, quae anno 1585 prodierunt, uel potius, quoniam hunc librum ipsum nancisci non potui, ex editione Cuiaciana a. 1586 enotaui. in reliquis Epitomae supplementis edendis ancipitem editorum fidem abicere licuit, cum hodie aut iidem codices, e quibus illi hauserunt, aut simillimi eademque auctoritate praediti supersint. horum autem sicubi plures idem supplementum praestant, non pluribus quam qui ad traditam lectionem eruendam sufficerent usus sum. quid autem singuli codices[2] ad haec supplementa contulerint, hoc loco quasi per indicem enumerabo.

Extant igitur:

titulus 2, 26 integer in Vaticano reg. 1050[3].

1, 1, 1. 3. 5. 1, 12, 5. 1, 13 B, 3. 3, 4 A, 6 in *L* et in Aurelianensi 207 (nobis *A*), in hoc praeterea etiam 5, 4, 15. 5, 33, 8.

1, 1, 1. 1, 12, 5. 1, 13 B, 3. 4, 6, 2ª in Eporediensi 35 (nobis *E*) et in Rosambino, in illo etiam 5, 33, 8.

1, 7, 4. 5, 4, 15. 21 in Parisiensi 4409 et in Vaticano reg. 1048 et in Bernensi 263.

5, 4, 15 in Parisiensi S. Germani 366.

5, 4, 21 in Parisiensi 4410.

1, 12, 5 in Parisiensi 4412.

3, 4 A, 6 in Parisiensi 4408.

Dubium supplementum praestat Paris. 4405 inter 1, 13 B, 3 et 4 (p. 56, 14). praeterea ex Vaticano reg. 1128 ad 1, 21, 1 uocabulum *ruinae* additum recuperari potest. reliqua omnia, quae ab editoribus ex additamentis unius alteriusue codicis Legis Romanae uel ex Epitoma Aegidiana suppleta esse in huius editionis notis commemorabo, Pauli non sunt, sed ex glos-

[1]) Cf. Baudi di Vesme ad Cod. Theod. 4, 11, Haenel in praefatione ad Legem Rom. Wis. scripta p. XVII. LXXXIX.

[2]) Codices omnes saeculi IX uel X sunt: descripti sunt in Haenelii praefatione Legis Romanae editioni ab ipso curatae praemissa.

[3]) Cf. Degenkolb in Commentationibus philologis in honorem Th. Mommseni conscriptis 1877 p. 646 sqq.

sematis interpretamentisue posterioribus enata sunt. ex codicibus supra laudatis ipse contuli *L E* Parisiensem 4409 Vatic. reg. 1050: Bernensis collationem liberalitati Hermanni Hagen debeo, reliquorum lectiones ex Haenelii apparatu repetiui.

Ad eas denique sententias, quas solae Appendices Legi Romanae Wisigothorum in nonnullis codicibus adnexae ex integro opere excerptas habent, cum has Appendices seorsum editurus sim, delectum uariarum lectionum dedi: eodemque modo reliquos sententiarum auctores adhibui. paucis locis ad ueram lectionem restituendam ueterem sententiarum interpretationem, quae Legis Romanae Wisig. partem facit, in subsidium uocaui.

Atque ut appareat, unde singulae sententiae restitutae sint, in adnotatione superiore, si qui praeter Legem Rom. Wisig. sententiarum auctores extant, eos laudabo, in contextu autem Pauli uerborum omnia, quae in Lege Rom. Wisig. omissa sunt, stellulis circumsaepiam.

Restat ut de titulo operis pauca praemoneamus. in Digestis Collatione Appendicibus Lege Romana Burgundionum citantur *Pauli sententiarum lib. I* etc., quocum Consultationi quoque conuenit, nisi quod haec semel (6, 6) *sententiarum receptarum* titulum laudat. in plerisque Legis Rom. Wis. codicibus libro I praemittitur hic titulus *Pauli sententiarum:* at in codice *E* et in Rosambino legitur *iuli pauli sententiarum ad filium*, quocum consentiunt inscriptio libri III in *L* aliorumque codicum inscriptiones, quas Haenel in editione Legis Rom. Wis. p. 338 citat. hic titulus quin genuinus sit, dubitari uix potest. contra uocabulum *receptarum*, quod et ipsum teste Haenelio in nonnullis Legis Romanae codicibus redit, genuinum non esse fere omnes uiri docti hodie consentiunt et mihi quoque persuasum est.

M = Monacensis D 2
L = Parisiensis 4403
A = Aurelianensis 207
E = Eporediensis 35

IVLII PAVLI

SENTENTIARVM AD FILIVM

LIBER PRIMVS

[IA]

1 *Consiliario eo tempore quo adsidet negotia tractare in
*suum quidem auditorium nullo modo concessum est, in alie-
2 *num autem non prohibetur. Filii libertorum libertorumque
*liberti paterni et patroni manumissoris domicilium aut ori-
3 *ginem sequuntur. Vidua mulier amissi mariti domicilium
*retinet exemplo clarissimae personae per maritum factae:
*sed utrumque aliis interuenientibus nuptiis permutatur.
4 *Municipes sunt liberti et in eo loco, ubi ipsi domicilium
*sua uoluntate tulerunt, nec aliquod ex hoc origini patroni
*faciunt praeiudicium et utrubique *m*uneribus adstringuntur.
5 *Relegatus in eo loco, in quem relegatus est, interim neces-
6 *sarium domicilium habet. Senator ordine motus ad origi-
*nalem patriam, nisi hoc specialiter impetrauerit, non resti-
7 *tuitur. Senatores et eorum filii filiaeque quoquo tempore
*nati nataeue, itemque nepotes pronepotes et proneptes ex
*filio origini eximuntur, licet municipalem retineant digni-
8 *tatem. Senatores, qui liberum commeatum, id est ubi ue-
*lint morandi arbitrium impetrauerunt, domicilium in urbe

1A, 1 = *Dig.* 1, 22, 5 || 1A, 2—9 = *Dig.* 50, 1, 22

1 *de titulo operis cf. p.* 45 || 5 consiliario *Brencmann*, consiliari *F* || 7 libertorumque *Savigny*, libertarumque *F* || 13 contulerunt *van de Water*, *cf. Dig.* 50, 16, 239, 2 || 14 et *F*, sed *scr.* || puneribus *F* 16 § 6. 7 *transposuit Mommsen* || 19 item nepotes et neptes ex filio *Mommsen*

9 *retinent. Qui fenus exercent, omnibus patrimonii intri-
*butionibus fungi debent, etsi possessionem non habeant.
10 *Honores et munera non ordinatione, sed potioribus quibus-
11 *que iniungenda sunt. Surdus et mutus si in totum non
*audiant aut non loquantur, ab honoribus ciuilibus, non etiam
12 *a muneribus excusantur. Is, qui non sit decurio, duumui-
*ratu uel aliis honoribus fungi non potest, quia decurionum
13 *honoribus plebeii fungi prohibentur. Ad decurionatum filii
*ita demum pater non consentit, si contrariam uoluntatem uel
*apud acta praesidis uel apud ipsum ordinem uel quo alio
14 *modo contestatus sit. Aestimationem honoris aut muneris in
*pecunia pro administratione offerentes audiendi non sunt.
15 *Qui pro honore pecuniam promisit, si soluere eam coepit,
16 *totam praestare operis inchoati exemplo cogendus est. Inui-
*tus filius pro patre rem publicam saluam fore cauere non
17 *cogitur. Defensionem rei publicae amplius quam semel su-
18 *scipere nemo cogitur, nisi id fieri necessitas postulet. Ab
*his oneribus, quae possessionibus uel patrimonio indicun-
19 *tur, nulla priuilegia praestant uacationem. Corpus mensu-
*rarum frumenti iuxta annonam urbis habet uacationem: in
20 *prouinciis non item. Angariorum praestatio et recipiendi
*hospitis necessitas et militi et liberalium artium professori-
21 *bus inter cetera remissa sunt. Auctis post appellationem
*medio tempore facultatibus paupertatis obtentu non excu-
22 *santur. Defensores rei publicae ab honoribus et muneribus
23 *eodem tempore uacant. Legato, qui publicum negotium tui-
*tus sit, intra tempora uacationis praestituta rursum eiusdem
24 *negotii defensio mandari non potest. Comites praesidum et
*proconsulum procuratorumue Caesaris a muneribus uel ho-
25 *noribus et tutelis uacant. Legatus antequam officio legatio-
*nis functus sit, in rem suam nihil agere potest, exceptis his
26 *quae ad iniuriam eius uel damnum parata sunt. Si quis in
*munere legationis, antequam ad patriam reuerteretur, deces-
*sit, sumptus qui proficiscenti sunt dati non restituuntur.
27 *Decuriones pretio uiliori frumentum, quod annona tempo-

1A, 9 = *Dig.* 50, 1, 22, 7 || 1A, 10—13 = *Dig.* 50, 2, 7 || 1A, 14—17 = *Dig.* 50, 4, 16 || 1A, 18—22 = *Dig.* 50, 5, 10 || 1A, 23. 24 = *Dig.* 50, 5, 12 || 1A, 25. 26 = *Dig.* 50, 7, 11 || 1A, 27. 28 = *Dig.* 50, 8, 7

3 ordinationi *F* || 4 iniungendae *F* || 15 soluam *F* || 19 mensorum *Haloander* || 20 habent *F* || 21 idem *F* || 33 reuertetur *F* || 35 quod *F*, quam *Cannegieter*, *cf. Dig.* 48, 12, 3 *pr.* 50, 1, 8

28 *ralis est patriae suae, praestare non sunt cogendi. Nisi ad
*opus nouum pecunia specialiter legata sit, uetera ex hac re-
29 *ficienda sunt. Ad curatoris rei publicae officium spectat, ut
30 *dirutae domus a dominis extruantur. Domum sumptu pu-
*blico extructam, si dominus ad tempus pecuniam impensam
*cum usuris restituere noluerit, iure eam res publica dis-
*trahit.

[I DE PACTIS ET CONVENTIS]

1 *De his rebus pacisci possumus, de quibus transigere
2 *licet: ex his enim pacti obligatio solummodo nascitur. In
bonae fidei contractibus pactum conuentum alio pacto dis-
soluitur, *et* licet exceptionem pariat, *replicatione tamen
3 *excluditur. Pacto conuento Aquiliana stipulatio subici solet.
*sed consultius est huic poenam quoque subiungere, quia
rescisso quoquo modo pacto poena ex stipulatu peti potest.
4 Neque contra leges neque contra bonos mores pacisci possu-
4a mus. *Pactum contra ius aut constitutiones aut senatus con-
5 *sulta interpositum nihil momenti habet. De rebus litigiosis
5a *et conuenire et transigere possumus.* Post rem iudicatam
pactum, nisi donationis causa interponatur, seruari non po-
6 test. *Functio dotis pacto mutari non potest, quia priuata
7 *conuentio iuri publico nihil derogat. De criminibus prop-
ter infamiam nemo cum aduersario pacisci potest.

[IB]

1 *Parentes naturales in ius uocare nemo potest: una est
2 *enim omnibus parentibus seruanda reuerentia. Ingratus

1A, 28 = *Dig.* 50, 8, 7, 1 || 1A, 29. 30 = *Dig.* 39, 2, 46 || 1, 1 *extat in LA* || 1, 2 = *Consultatio* 4, 4 || 1, 3 (= *Dig.* 2, 15, 15) *extat in LA (non in E)* || 1, 4 = *Consultatio* 4, 7. 7, 4 || 1, 4a = *Consultatio* 7, 5 || 1, 5 *extat in LA* || 1, 5a = *Consultatio* 4, 6. 7, 6 || 1, 6 = *Consultatio* 4, 3 || 1, 7 = *Consultatio* 4, 7 || 1B, 1 = *Dig.* 2, 4, 6 || 1B, 2 = *Dig.* 37, 14, 19

---

3 spetat *F* || 4 exiruantur *F* || 5 pecniam *F* || 6 eam *delet Mommsen* || 8 conuentis *Wisigothi cum Cons.* 7, 6, conuentionibus uel transactionibus *Cons.* 4, 3, *cf. Cons.* 4, 7. 7, 4 || 10 solo modo *L*, solumodo *E* || nascitur *om. E* || § 2 *dedimus ad Cons.*: omne pactum posteriore pacto dissoluitur, licet pariat exceptionem *Wisigothi* || 13 stipulatio *LA*, quidem stipulatio *Dig.* || 14 poenam quoque *LA*, poenalem quoque stipulationem *Dig.* || 15 quoquo modo *LA*, forte *Dig.* || ex *om. L*[a] || stipulatu peti *Dig.*, stipulatione peti *A*, stibolatio repeti *L*

*libertus est, qui patrono obsequium non praestat, uel res
eius filiorumue tutelam administrare detractat.

[II DE PROCVRATORIBVS ET COGNITORIBVS]

1 Omnes infames, qui postulare prohibentur, cognitores
2 fieri non posse etiam uolentibus aduersariis. Femina in rem
3 suam cognitoriam operam suscipere non prohibetur. In rem
suam cognitor procuratorue ille fieri potest, qui pro omnibus
4 postulat. Actio iudicati non solum in dominum aut domino,
sed etiam heredi et in heredem datur.

[III DE PROCVRATORIBVS]

1 Mandari potest procuratio praesenti et nudis uerbis et
per litteras et per nuntium et apud acta praesidis et magi-
2 stratus. Procurator aut ad litem aut ad omne negotium aut
3 ad partem negotii aut ad res administrandas datur. *Volun-
*tarius procurator, qui se negotiis alienis offert, rem ratam
4 *dominum habiturum cauere debet. Cum quo *agitur suo*
***nomine, si in rem actio est, pro praede litis et* uindiciarum
*aduer*sario satisdare cogitur aut iudicatum solui* ——— si
*in personam sit actio, d ——————— in rem pro prae-
*de litis et *uindiciarum* ———————————————.
5 *Actoris procurator non solum absentem defendere, sed et
6 *rem ratam dominum habiturum satisdare cogitur. Procura-
*tor antequam ——————————————— accipere
7 *iudicium ———————————. Petitoris procurator rem
*ratam dominum habiturum desiderante aduersario satis-
*dare cogendus est, quia nemo in re aliena idoneus est sine
8 *satisdatione. Si satis non det procurator absentis, actio ei
9 *absentis nomine non datur. Actoris procurator non in rem
*suam datus propter impensas quas in litem fecit potest de-
*siderare, ut sibi ex iudicatione satis fiat, si dominus litis
10 *soluendo non sit. Absens reus causas *ab*sentiae *per* procu-
ratorem reddere potest.

---

ante 2, 4 *Huschke ins. Vat.* 340 ‖ 3, 3 = *Consultatio* 3, 6 ‖ 3, 4 = *Vat.* 336 ‖ 3, 5 = *Cons.* 3, 7 *Vat.* 336 ‖ 3, 6 = *Vat.* 337 ‖ 3, 7. 8 = *Cons.* 3, 8. 9 ‖ 3, 9 = *Dig.* 3, 3, 30 ‖ 3, 10 = *Dig.* 3, 3, 71

---

3 procur. et *del. Cuiacius* ‖ 5 possunt *edd.* ‖ 11 praesenti] et praesenti et absenti *Huschke* ‖ 30 iudicatione F^1, iudicati actione F^3 *cum Graecis* ‖ 31 causas entiae procuratorem *F*

[IV DE NEGOTIIS GESTIS]

1 Qui negotia aliena gerit, et bonam fidem et exactam di-
ligentiam rebus eius pro quo interuenit praestare debet.
2 Tutor post finitam tutelam si in administratione duret, actione
negotiorum gestorum pupillo uel curatori eius tenebitur.
2a *Litis contestatae tempore quaeri solet, an pupillus, cuius
*sine tutoris auctoritate negotia gesta sunt, locupletior sit ex
3 *ea re factus, cuius patitur actionem.* Si pecuniae quis ne-
gotium gerat, usuras quoque totius temporis praestare cogitur
et periculum eorum nominum quibus collocauit agnoscere,
si litis tempore soluendo non sint: hoc enim in bonae fidei
4 iudiciis seruari conuenit. Mater, quae filiorum suorum rebus
interuenit, actione negotiorum gestorum et ipsis et eorum
5 tutoribus tenebitur. Filius familias uel seruus si negotium
alicuius gerant, in patrem dominumue peculio tenus actio
6 dabitur. Si pater uel dominus seruo uel filio familias negotia
7 aliena agenda commiserit, in solidum tenebitur. Pater si
emancipati filii res sine ulla exceptione a se donatas admi-
8 nistrauit, filio actione negotiorum gestorum tenebitur. Qui,
cum tutor curatorue non esset, *pro* tutore curatoreue res pu-
pilli adultiue administrauit, actione negotiorum gestorum
9 pro tutore curatoreue tenebitur. *Actio negotiorum gesto-
10 *rum illi datur, cuius interest hoc iudicio experiri. Nec refert
*directa quis an utili actione agat uel conueniatur, quia in
*extraordinariis iudiciis, ubi conceptio formularum non ob-
*seruatur, haec subtilitas superuacua est, maxime cum utra-
*que actio eiusdem potestatis est eundemque habet effec-
tum.

[V DE CALVMNIATORIBVS]

1 Calumniosus est qui sciens prudensque per fraudem ne-
2 gotium alicui comparat. Et in priuatis et in publicis iudiciis

4, 2a = *Dig.* 3, 5, 36 *pr.* || 4, 3 = *Dig.* 3, 5, 36, 1 || 4, 7 = *Dig.* 3, 5, 36, 2 || 4, 9. 10 = *Dig.* 3, 5, 46 || 5, 1 = *Consultatio* 6, 20 | 5, 2 = *Cons.* 6, 21 *Dig.* 48, 16, 3

3 debet *M*, debebit *L* || 9 totius temporis *om. Dig.* || cogitur *dett. cum Dig.*, cogetur *ML* || 10 quibus . . . 12 conuenit] quae ipse contraxit: nisi fortuitis casibus debitores ita suas fortunas amiserunt, ut tempore litis ex ea actione contestatae soluendo non essent *Dig.* || 18 sine ulla exc. *om. Dig.* || 20 pro *edd.*, si pro *codices* || 30 per fraudem *dett. cum Cons.*, fraudem *L*, ipse fraude *M* || 31 et . . . iudiciis *om. Cons.*: et in priu. et in extraordinariis criminibus *Dig.*

omnes calumniosi extra ordinem pro qualitate admissi plectuntur.

[VIA *DE FVGITIVIS*]

1 *Seruus a fugitiuario comparatus intra decem annos ma-
2 *numitti contra prioris domini uoluntatem non potest. Con-
*tra decretum amplissimi ordinis fugitiuum in fuga consti-
*tutum nec emere nec uendere permissum est, inrogata poena
3 *in utrumque sestertiorum D milium. Limenarchae et sta-
*tionarii fugitiuos deprehensos recte in custodiam retinent.
4 *Magistratus municipales ad officium praesidis prouinciae
*uel proconsulis comprehensos fugitiuos recte transmittunt.
5 *Fugitiui in fundis fiscalibus quaeri et comprehendi possunt.
6 *Fugitiui, qui a domino non agnoscuntur, per officium prae-
7 *fecti uigilum distrahuntur. Intra triennium uenditionis
agniti fugitiui emptor pretium a fisco recipere potest.

[VIB DE REIS INSTITVTIS]

1a *Ab accusatione destitit qui cum aduersario suo de com-
1b *positione eius criminis quod intendebat fuerit locutus. Ani-
*mo ab accusatione destitit, qui affectum et animum accu-
1c *sandi deposuit. Destitisse uidetur, qui intra praefinitum
*accusationis a praeside tempus reum suum non peregit.
1d *Nuntiatores, qui per notoriam indicia produnt, notoriis suis
1e *adsistere iubentur. Calumniae causa puniuntur, qui in
*fraudem alicuius librum uel testimonium aliudue quid con-
quisisse uel scripsisse uel in iudicium protulisse dicuntur.
1 De his criminibus, de quibus quis absolutus est, ab eo qui
2 accusauit refricari accusatio non potest. Filius accusatoris
si hoc crimen, quod pater intendit, post liberatum reum per-
3 sequi uelit, ab accusatione remouendus est. Crimen, in quo
alius destitit uel uictus discessit, alius obicere non prohibetur.

6A *integer extitit in Vesontino et inde* §§ 1. 2. 5—7 *in Cuiacii Obseru.* 21, 11 *editae sunt:* §§ 3. 4, *quae extant etiam in Dig.* 11, 4, 4, *uereor ne ex his solis Vesontino non adhibito Cuiacii editio* 1586 *exhibuerit* || 6B, 1a—1e = *Dig.* 48, 16, 6

8 D] L *Huschke*, *cf. fr. de iure fisci* 9 *Coll.* 14, 3, 5 || 14 quadriennium *Huschke propter Cod.* 7, 37, 1 || 21 accusationi *Mommsen* || 27 refricari *M*, refragari *L* || 30 discessit *L*, recessit *M*

4 *Delator non est, qui protegendae causae suae gratia aliquid
ad fiscum nuntiat.

[VII DE INTEGRI RESTITVTIONE]

1 Integri restitutio est redintegrandae rei uel causae actio.
2 Integri restitutionem praetor tribuit ex his causis, quae per
metum dolum et status permutationem et iustum errorem et
absentiam necessariam et infirmitatem aetatis gesta esse di-
3 cuntur. Integri restitutio plus quam semel non est decer-
nenda: ideoque causa cognita decernitur.

4 *Integri restitutio aut in rem competit aut in personam.
*in rem actio competit, ut res ipsa qua de agitur reuocetur;
*in personam aut quadrupli poena intra annum uel simpli
5 *post annum peti potest.* Si aliquis, ut se de ui latronum
uel hostium uel populi liberaret, aliquid mancipauit uel pro-
misit, ad metum non pertinet: mercedem enim depulsi me-
6 tus tribuit. Seruus per metum mancipatus quidquid quae-
7 sierit uel stipulatus sit, ei adquirit qui uim passus est. Vis
8 est maior rei impetus, qui repelli non potest. Qui quem in
domo inclusit, ut sibi rem manciparet aut promitteret, extor-
9 sisse mancipationem uidetur. Qui quem ferro uinxit, ut sibi
10 aliquid traderet uel uenderet, uim intulisse uidetur. Qui in
carcerem quem detrusit, ut aliquid ei extorqueret, quidquid
ob hanc causam factum est, nullius est momenti.

[VIII DE DOLO]

1 2 Dolus est, cum aliud agitur, aliud simulatur. Qui dolum
aut metum adhibuit, ut res ad alium transiret, uterque de ui
et dolo actione tenebitur.

6B, 4 = *Dig.* 49, 14, 44 || 7, 2 *ex parte* = *Dig.* 4, 1, 2 || 7, 4 *extat in Parisiensi* 4409 *Vaticano reg.* 1048 *Bernensi* 263 || 7, 7 = *Dig.* 4, 2, 2 || 7, 10 = *Dig.* 4, 2, 22

---

6 siue per status mutationem aut iustum errorem *(omissis reliquis) Dig.* || 10 *inde a* § 4 *de his quae ui metusue causa gesta sunt agi monuit Huschke* || conpetita aut in persona *Bern.* || 11 de qua *Paris. Bern.* || 12 persona *Paris. Bern.* || 13 aliquis] cui quis *scr., cf. Dig.* 4, 2, 9, 1 || 17 adquirit *dett.*, adquiret *ML* || uis autem est maioris rei *Dig.* || 20 mancipationem] promissionemue *addit Huschke* || 26 aut *L*, uel *M: fortasse* dolum aut *del. et infra* utraque de ui et de dolo *scr., cf. Dig.* 4, 2, 14, 13 || 27 et *ML*, et de *dett.*

[IX DE MINORIBVS VIGINTI ET QVINQVE ANNORVM]

1 Minor uiginti et quinque annorum si aliquod flagitium
admiserit, quod ad publicam coercitionem spectet, ob hoc in
2 integrum restitui non potest. Qui minori mandauit, ut ne-
gotia sua agat, ex eius persona in integrum restitui non po-
3 test, nisi minor sua sponte negotiis eius interuenerit. Si
maior effectus rem, quam minor egit, pacto uel silentio com-
probauit, aduersus hoc quoque in integrum restitui frustra
4 desiderat. Si minor minori heres existat, ex sua persona,
4a non ex defuncti in integrum restitui potest. *Si minor ui-
*ginti quinque annis filio familias minori pecuniam credidit,
*melior est causa consumentis, nisi locupletior ex hoc in-
4b *ueniatur litis contestatae tempore is qui accepit. Minores
*si in iudicem compromiserunt et tutore auctore stipulati
*sunt, integri restitutionem aduersus talem obligationem iure
5 *desiderant.* Minor se in his, quae fideiussit uel fidepro-
misit uel spopondit uel mandauit, in integrum restituendo
5a reum principalem non liberat. *Minor ancillam uendidit: si
*eam emptor manumiserit, ob hoc in integrum restitui non
*poterit, sed aduersus emptorem quanti sua interest actionem
5b *habebit. Mulier minor uiginti quinque annis si pactione dotis
*deterior condicio eius fiat et tale pactum inierit, quod num-
*quam maioris aetatis constitutae paciscerentur, atque ideo
6 *reuocare uelit, audienda est.* Qui sciens prudensque se pro
minore obligauit, si id consulto consilio fecit, licet minori suc-
7 curratur, ipsi tamen non succurretur. Minor aduersus emp-
torem in integrum restitutus pretio restituto fundum recipere
potest: fructus enim in compensationem usurarum penes
8 emptorem remanere placuit. Minor aduersus distractiones
eorum pignorum et fiduciarum, quas pater obligauerat, si
non ita ut oportuit a creditore distractae sint, restitui in in-
tegrum potest.

9, 2 *extr.* = *Dig.* 4, 4, 24 *pr.* ‖ 9, 4a. 4b = *Dig.* 4, 4, 34 ‖ 9, 5 = *Dig.* 4, 4, 48 *pr.* ‖ 9, 5a. 5b = *Dig.* 4, 4, 48, 1. 2

1 uiginti . . . annorum *om.* *L* ‖ 6 nisi . . . interuenerit] quod si minor s. s. negotiis maioris interuenerit, restituendus erit, ne maiori damnum accidat *Dig.*, *ubi quae sequuntur non sententiarum sed libri XI ad edictum esse recte iudicauit Cuiacius* ‖ 7 pacto *codices*, facto *Rittershusius* ‖ 9 ex *L*b, heres ex *ML*a ‖ 16 in his quae] in id quod *Dig.* ‖ 26 ipsi *dett.*, ipse *ML* ‖ 31 sint *M*, sunt *L*

[IXA]

*Is, qui rei publicae causa afuturus erat, si procurato-*rem reliquerit, per quem defendi potuit, in integrum uolens *restitui non auditur.*

[X DE PLVS PETENDO]

Plus petendo causa cadimus aut loco aut summa aut tempore aut qualitate: loco alibi, summa plus, tempore petendo ante tempus, qualitate eiusdem rei speciem meliorem postulantes.

[XI DE SATISDANDO]

1 Quotiens hereditas petitur, satisdatio iure desideratur
et, si *satis* non detur, in petitorem hereditas transfertur: si
petitor satisdare noluerit, penes possessorem possessio rema-
2 nebit: in pari enim causa potior est possessor. Vsufructua-
rius et de utendo usufructu satisdare debet perinde usurum,
ac si ipse pater familias uteretur.

[XII DE IVDICIIS OMNIBVS]

1 Hi, qui falsa rescriptione usi fuerint, lege Cornelia de
2 (3) falsis puniuntur. Qui falsum nesciens allegauit, falsi poena
3 (4) non tenetur. In caput domini patroniue nec seruus nec li-
4 (5) bertus interrogari potest. Praegnantes neque torqueri neque
5 (6) damnari nisi post editum partum possunt. *Qui rescrip-

9A = *Dig.* 4, 6, 39 || 10 = *Consultatio* 5, 4 || 12, 5 *extat in LAE* (*in E post* 13A, 3)

5 de plus petendo *Wisigothi*, de eo qui causa cadit *Cons.*: *unde conicias uerba* plus petendo, *quae ante* 6 causa *desiderantur, errore in rubricam commutata esse* || 6 plus petendo *Schulting, om. codices cum Cons.* || 7 plus . . . 8 tempus] summa in repetendo tempore ante petendo *Cons.* || petendo *dett.*, repetendo *ML* || 8 rei speciem *Cons.*, speciem rem *L*, speciei rem *M*: *cf. Interpretatio* uel meliorem speciem quam dederat || 12 satis *Ritterhusius*, satisdatio *codices* || transferetur *M* || 13 remanebit *L*, remansit *M* || 15 debet *M*, debebit *L* || 17 omnibus *M*, *om. L* || 19 *paragrapho* 2 *in G Parisiensi* 4413 *aliis praemittuntur haec*: interpretatio (interpr. *om. G*) is (ex his *G*) qui ancillam corruperit alienam aliam (alia re *Par.*) reformare cogendus est, *quae neque huius loci sunt nec Pauli esse possunt, sed aut fluxerunt ex Interpretatione aut barbari iuris sunt, cf. Interpretatio* 1, 13A, 6 *et Lex Rom. Burgund.* 19, 2

*tum a principe falsa allegatione elicuerint, uti *eo* prohi-
6 (7) *bentur.* Qui de se confessus est, in alium torqueri non
potest, ne alienam salutem in dubium deducat, qui de sua
7 desperauit. *Qui sine accusatoribus in custodiam recepti sunt,
*quaestio de his habenda non est, nisi si aliquibus suspi-
8 *cionibus urgueantur. Per minorem causam maiori cognitioni
*praeiudicium fieri non oportet: maior enim quaestio mino-
9 *rem causam ad se trahit. In crimine adulterii nulla danda
*dilatio est, nisi ut personae exhibeantur, aut iudex ex qua-
litate negotii motus hoc causa cognita permiserit.

[XIII A DE IVDICATO]

1a *Eum, pro quo quis apud officium cauit, exhibere cogi-
*tur. item eum qui apud acta exhibiturum se esse quem pro-
misit, etsi officio non caueat, ad exhibendum tamen cogitur.
1 Qui exhibiturum se aliquem iudicio cauerat, mortuo eo pro
1b quo cauerat periculo cautionis liberatur. *Acta apud se ha-
*bita, si partes consentiant et iudex hoc permiserit, potest
*iubere ea die circumduci, nisi uel negotium uel lis terminata
1c *est. De amplianda uel minuenda poena damnatorum post
*sententiam dictam sine principali auctoritate nihil est sta-
1d *tuendum. Contra indefensos minores tutorem uel curatorem
1e *non habentes nulla sententia proferenda est. Contra pupil-
*lum indefensum eumque qui rei publicae causa abest uel
*minorem uiginti quinque annis propositum peremptorium
1f *nihil momenti habet. Is, qui ad maius auditorium uocatus
*est, si litem inchoatam deseruit, contumax non uidetur.
1g 1h *Bonis uenditis excipiuntur concubina et liberi naturales. Res
*publica creditrix omnibus chirographariis creditoribus prae-
2 *fertur.* Filius familias iussu patris manumittere potest,
3 matris non potest. In eum, qui album raserit corruperit sus-

12, 7 = *Dig.* 48, 18, 22 ‖ 12, 8 = *Dig.* 5, 1, 54 ‖ 12, 9 = *Dig.* 48, 5, 42, *cf. Paul.* 2, 26, 17 ‖ 13A, 1a = *Dig.* 2, 4, 17 ‖ 13A, 1b—1d = *Dig.* 42, 1, 45 ‖ 13A, 1e. 1f = *Dig.* 42, 1, 54 ‖ 13A, 1g. 1h = *Dig.* 42, 5, 38

1 eleguerunt (elig. *E*b) *E* ‖ eum *LE, de A non constat* ‖ 11 *rubricam* de iudicato *Pauli non esse uidit Cuiacius: nam* § 1 *et ea, quae propter* § 1 *huic loco ex Digestis restituta sunt, magis ad titulum praecedentem pertinent, reliquae autem sententiae ex diuersis Pauli titulis excerptae sunt, cf. ad p.* 56, 8 ‖ 13 item cum quis *Charondas*

tulerit mutauerit quidue aliud propositum edicendi causa
4 turbauerit, extra ordinem punitur. Si id quod emptum est
neque tradatur neque mancipetur, uenditor cogi potest, ut
5 tradat aut mancipet. Deteriorem seruum facit, qui fugam
suaserit et qui furtum, et qui mores eius corpusue corrupe-
6 rit. Qui ancillam alienam uirginem immaturam corruperit,
poena legis Aquiliae tenebitur.|

[XIIIB *SI HEREDITAS VEL QVID ALIVD PETATVR*]

1 In petitione hereditatis ea ueniunt, quae defunctus mor-
tis tempore reliquit, uel ea, quae post mortem ante aditam
2 hereditatem ex ea quaesita sunt. Possessor hereditatis pretia
earum rerum, quas dolo alienauit, cum usuris praestare co-
3 gendus est. *Rerum ex hereditate alienatarum aestimatio in
4 *arbitrio petitoris consistit.* Petitio hereditatis, cuius de-
functus litem non erat contestatus, ad heredem non trans-
5 mittitur. *Hereditas pro ea parte peti debet, pro qua ad
*nos pertinet: alioquin plus petendi periculum incurrimus et
6 *causam perdimus. Qui petit hereditatem, ipse probare de-
*bet ad se magis quam ad eum qui possidet siue ex testa-
7 *mento siue ab intestato pertinere. Eas res, quas quis iuris
*sui esse putat, petere potest, ita tamen ut ipsi incumbat
8 *necessitas probandi eas ad se pertinere. Possessor heredi-
*tatis, qui ex ea fructus capere uel possidere neglexit, du-
9 *plam eorum aestimationem praestare cogetur. Ii fructus in
*restitutione praestandi sunt petitori, quos unusquisque dili-
gens pater familias et honestus colligere potuisset.

13B, 1 = *Consultatio* 6, 7 ‖ 13B, 3 *extat in LAE, in LE ante* § 2 ‖ 13B, 4 = *Cons.* 6, 5 ‖ 13B, 5 = *Cons.* 5, 5 ‖ 13B, 6. 7 = *Cons.* 6, 5a. 6 ‖ 13B, 8. 9 = *Appendix* 1, 10. 11

---

1 mutauerit *M, om. L* ‖ 2 punitur] *requiritur* uindicatur, *ut est in Interpretatione* ‖ 5 eius *L, om. M* ‖ 8 *rubrica ex Consult.* 5, 5. 6, 5. 7 *et Appendice* 1, 10 *restituta est: Consult.* 6, 5 *eam sextam libri primi esse uult* ‖ petitur *App.* ‖ 10 dereliquit *Cons.* ‖ 11 pretia *dett.*, praesentia *ML* ‖ 13 ex *om. L* ‖ extimatione *LE, de A non constat* ‖ 14 consistat *LAE* ‖ *in Parisiensi* 4405 *ante* § 4 *haec leguntur:* interpretatio petitio hereditatis ipsius petitione repelletur ‖ 20 § 7 *uereor ne non recte huic loco restituta sit: nam cum* § 4. 6. 1 *in Cons.* 6, 5. 5a. 7 *huic titulo, qui Consultationis auctori sextus est uindicentur,* § 7 *ex titulo IIII sumpta esse dicitur*

[XIV DE VIA PVBLICA]

1a *Si in agrum uicini uiam publicam quis reiecerit, *in*
*tantum in eum uiae receptae actio dabitur, quanti eius inter-
1 *est, cuius fundo iniuria inrogata est.* Qui uiam publicam
exarauit, ad munitionem eius solus compellitur.

[XV SI QVADRVPES DAMNVM INTVLERIT]

1 Si quadrupes pauperiem fecerit damnumu*e* dederit quidue
depasta sit, in dominum actio datur, ut aut damni aestima-
tionem subeat aut quadrupedem dedat: quod etiam lege Pe-
1a solania de cane cauetur. *Si quis saeuum canem habens in
*plateis uel in uiis publicis in ligamen diurnis horis non re-
1b *degerit, quidquid damni fecerit, a domino soluantur. Si
*quis caballum quodue aliud animal habens scabidum ita
*ambulare permiserit, ut uicinorum gregibus permixtus
*proprium inferat morbum, quidquid damni per eum datum
2 *fuerit, similiter a domino sarciatur.* Feram bestiam in ea
parte, qua populo iter est, colligari praetor prohibet: et ideo,
siue ab ipsa siue propter eam ab alio alteri damnum datum
sit, pro modo admissi extra ordinem actio in dominum uel
3 custodem datur, maxime si ex eo homo perierit. Ei, qui in-
ritatu suo feram bestiam uel quamcumque aliam quadrupe-
dem in se proritauerit eaque damnum dederit, neque in eius
4 dominum neque in custodem actio datur. *In circulatores,
*qui serpentes circumferunt et proponunt, si cui ob eorum
*metu*m* damnum datum est, pro modo admissi actio da-
bitur.

14, 1a. 1 = *Dig.* 43, 11, 3 || 15, 1a. 1b = *Lex Rom. Burg.* 13 || 15, 4 = *Dig.* 47, 11, 11

2 in tantum *Mommsen*, tantum *F* || 3 uiae reiectae *dett.* || 5 exarauerit *Dig.* || 6 damnum intulerit *Wisigothi*, pauperiem fecerit *Lex Rom. Burg.* 13 || 7 damnum uel *codices* || 8 ut aut *dett.*, ut ad *L*, aut *M* || 9 quadrupem *ML* || dedat *dett.?*, cedat aut *L*, qui dat *M* || pesolania *dett.*, pesolonia *M*, persolania *L* || 10 cane] *etiam de bipede hoc loco actum esse testatur Lex Rom. Burg.* 13, 1 || 17 populo *L*, populus *M* || 20 perierit *ML*, perierit uel fuerit laesus *dett.* || 25 metu *F*

[XVI FINIVM REGVNDORVM]

In eum, qui per uim terminos deiecit uel amouit, extra ordinem animaduertitur.

[XVII DE SERVITVTIBVS]

1 Viam iter actum aquae ductum, qui biennio usus non
est, amisisse uidetur: nec enim ea usucapi possunt, quae
2 non utendo amittuntur. Seruitus hauriendae aquae uel du-
cendae biennio *omissa* intercidit et biennio usurpata recipi-
3 tur. *Seruitus aquae ducendae uel hauriendae nisi ex capite
*uel ex *f*onte constitui non potest: hodie tamen ex quocum-
que loco constitui solet.

[XVIII DE FAMILIAE HERCISCVNDAE]

1 Arbiter familiae herciscundae plus quam semel dari non
potest: et ideo de his, quae diuisa eo iudicio non sunt, com-
2 muni diuidundo arbiter postulatus partietur. *De omnibus
*rebus hereditariis iudex cognoscere debet et celebrata diui-
3 *sione in semel de omnibus pronuntiet. Iudici familiae her-
*ciscundae conuenit, ut ea, quae quis ex communi accepit,
*aut ipsa aut aestimationem eorum repraesentet, ut inter co-
4 *heredes diuidi possint. Iudex familiae herciscundae nec
*inter paucos coheredes, sed inter omnes dandus est: *alio-*
5 *quin inutiliter datur. Omnes res, quae sociorum sunt, com-
*muni diuidundo *i*udicio inter eos separantur.*

[XIX QVEMADMODVM ACTIONES PER INFITIATIONEM DVPLENTVR]

1 Quaedam actiones si a reo infitientur, duplantur, uelut
iudicati, depensi, legati per damnationem relicti, damni iniu-

16 = *Collatio* 13, 2 || 17, 3 = *Dig.* 8, 3, 9 || 18, 2—5 = *Appendix* 1, 12—15

1 finium *Coll.* 13, 2, de finium *Wisigothi* || 3 *in quibusdam codicibus epitomae Aegidianae* (*Haenel p.* 350) *haec adduntur*: fines terrae per (praeter *codices*) terminos regantur, ne dissipentur: ab utroque quinque pedum loco teneantur, *quae ni fallor non ex Paulo, sed ex Isidori Etymol.* 5, 25, 11 *descripta sunt* || 6 enim] *expectes* tamen || 8 omissa *Sichardus*, actio omissa *codices* || intercedit *M*, interdicitur *L* || 10 ponte *F* || 17 de *Wisigothi cum Appendice* 1, 12: *cf. ad u.* 1 || in semel] *cf. Dig.* 18, 1, 35, 7 || 19 aut ipsa *A*, ut ipsa *reliqui codices* || 21 alioquin inutiliter *Cuiacius*, quin inutil. *uel* qui non util. *codices* || 28 iudicio] in iudicio *codices*

riarum legis Aquiliae, [item de modo agri, cum a uenditore
2 emptor deceptus est.] Ex his causis, quae infitiatione du-
plantur, pacto decidi non potest.

[XX DE FIDEIVSSORE ET SPONSORE]

Inter fideiussores ex edicto praetoris, si soluendo sint, licet singuli in solidum teneantur, obligatio diuidetur.

[XXA]

*In dardanarios propter falsum mensurarum modum ob *utilitatem popularis annonae pro modo admissi extra ordi- *nem uindicari placuit.*

[XXI DE SEPVLCHRIS ET LVGENDIS]

1 Ob incursum fluminis uel metum *ruinae* corpus iam
perpetuae sepulturae traditum sollemnibus redditis sacrificiis
2 per noctem in alium locum transferri potest. Corpus in ci-
uitatem inferri non licet, ne funestentur sacra ciuitatis: et
3 qui contra ea fecerit, extra ordinem punitur. *Intra muros
*ciuitatis corpus sepulturae dari non potest uel ustrina fieri.
4 *Qui corpus perpetuae sepulturae traditum uel ad tempus
*alicui loco commendatum nudauerit et solis radiis ostende-
*rit, piaculum committit: atque ideo, si honestior sit, in in-
5 *sulam, si humilior, in metallum dari solet. Qui sepulchrum
*uiolauerint aut de sepulchro aliquid sustulerint, pro perso-
*narum qualitate aut in metallum dantur aut in insulam de-
6 *portantur. Qui sepulchrum alienum effregerit uel aperuerit
*eoque mortuum suum alienumue intulerit, sepulchrum uio-
7 *lasse uidetur. Vendito fundo religiosa loca ad emptorem
8 *non transeunt nec in his ius inferre mortuum habet. Qui
*monumento inscriptos titulos eraserit uel statuam euerterit
*uel quid ex eodem traxerit, lapidem columnamue sustulerit,
9 *sepulchrum uiolasse uidetur. In eo sarcophago uel solo,

20A = *Dig.* 48, 19, 37 || 21, 3—9 *suppletae sunt ex Vesontino* (*Cuiacii Obseru.* 21, 18)

1 item . . . 2 est *spuria esse docuit Rudorff Zeitschrift für geschichtl. Rechtswissenschaft* 15 *p.* 417 *sqq.*, *cf.* 2, 17, 4 || cum . . . 2 est *M*, cum uenditore *L* || 5 sint *dett.*, sit *L*, species *M* || 12 ruinae *Vesontinus et Vaticanus reg.* 1128, *om. Wisigothi* || 13 redditis *M*, *om. L* || 14 ciuitate *ML*

*ubi corpus iam depositum est, aliud corpus inferri non po-
test, et qui intulerit reus sepulchri uiolati postulari potest.
10 Qui alienum mortuum sepelierit, si in funus eius aliquid im-
penderit, recipere id ab herede uel a patre uel a domino po-
11 test. *Maritus id quod in funus uxoris impendit ex dote
12 *retinere potest. Neque iuxta monumentum neque supra
*monumentum habitandi ius est: attactu enim conuersationis
*humanae piaculum admittitur: et qui contra ea fecerit, pro
*qualitate personae uel opere publico uel exilio multatur.
13 *Parentes et filii maiores sex annis anno lugeri possunt, mi-
*nores mense: maritus decem mensibus et cognati proximio-
*ris gradus octo. qui contra fecerit, infamium numero habe-
14 *tur.* Qui luget, abstinere debet a conuiuiis ornamentis
15 *purpura* et alba ueste. Quidquid in funus erogatur, inter
16 aes alienum primo loco deducitur. *Corpora animaduerso-
rum quibuslibet petentibus ad sepulturam danda sunt.

LIBER SECVNDVS

[I DE REBVS CREDITIS ET DE IVREIVRANDO]

1a *Praesidis prouinciae officiales, quia perpetui sunt, mu-
1b *tuam pecuniam dare et fenebrem exercere possunt. Prae-
*ses prouinciae mutuam pecuniam fenebrem sumere non
1 *prohibetur.* In pecuniariis causis si alter ex litigatoribus
iusiurandum deferat, audiendus est: hoc enim et compendio
2 litium et aequitatis ratione prouisum est. Deferre iusiuran-
dum prior actor potest: contrarium autem de calumnia iusiu-
3 randum reo competit. Si, reus cum iurare uelit, actor illi

21, 11—13 *ex Vesontino suppletae sunt* (*Cuiacii Obseru.* 21, 13) || 21, 16 = *Dig.* 48, 24, 3 || 1, 1a. 1b = *Dig.* 12, 1, 34

3 § 10 *hoc loco collocat Vesontinus, post* § 15 *collocant Wisigothi* || 4 ab *M*, hab eo *L* || 10 sex] decem *Huschke, cf. Vat.* 321 || minores mense] *haec corrupta esse docent Vat.* 321: cum minores liberi tot mensibus elugentur, quot annorum decesserint, usque ad trimatum: minor trimo non lugetur, sed sublugetur: minor anno neque lugetur neque sublugetur || 13 et a conuiuiis et ornamentis *L* || 14 purpura *Vesontinus, om. Wisigothi* || 24 *paragrapho* 1 *in Basileensi C III* 1 *subiunguntur in modum rubricae haec* de dubiis rebus solum iurare debere *et in modum sententiae haec* qui suspectus dicitur, cum nulla ueritas petitori in eo exprimitur, qui calumniam se pati dicit: *quae ex interpretationibus* §§ 1. 2 *corrupta esse palam est* || 26 competit *M*, competet *L*

necessitatem iurisiurandi remisit et hoc liquido appareat,
4 actio in eum non datur. Heredi eius cum quo contractum
est iusiurandum deferri non potest, quoniam contractum ignorare potest.
5 Si qui de debito quocumque modo confessus docetur,
ex ea re actio creditori non datur, sed ad solutionem compellitur.

[II DE PECVNIA CONSTITVTA]

1 Si id, quod mihi L. Titius debet, soluturum te consti-
2 tuas, teneris actione pecuniae constitutae. *Idem est et si
3 *ei qui bona fide mihi seruit constitutum fuerit. Si quis
*duobus pecuniam constituerit TIBI AVT TITIO, etsi stricto iure
*propri*a* action*e* pecuniae constitutae manet obligatus, etiamsi
Titio soluerit, tamen per exceptionem adiuuatur.

[III DE CONTRACTIBVS]

Stipulatio est uerborum conceptio, ad quam quis congrue interrogatus respondet: uelut SPONDES? SPONDEO: DABIS? DABO: PROMITTIS? PROMITTO: FIDEI TVAE ERIT? FIDEI MEAE ERIT: et tam pure quam sub condicione concipi potest.

[IV DE COMMODATO ET DEPOSITO PIGNORE FIDVCIAVE]

1 Quidquid in rem commodatam ob morbum uel aliam ra-
2 tionem impensum est, a domino recipi potest. Si facto incen-
dio ruina naufragio aut quo alio simili casu res commodata
amissa sit, non tenebitur eo nomine is cui commodata est,
nisi forte, cum posset rem commodatam saluam facere, suam
3 praetulit. Seruus uel *equus a* latronibus uel in bello *occisi*,

2, 2 = *Dig.* 13, 5, 6 ‖ 2, 3 = *Dig.* 13, 5, 30

5 si *dett.*, ei *ML* ‖ de debito *M*, debito *L*, debitum *dett.* ‖ 10 *in Dig. praecedunt haec Vlpiani uerba:* seruo quoque constitui posse constat et, si seruo constituatur domino solui uel ipso seruo, qualemqualem seruum domino adquirere obligationem ‖ 13 propri actioni *F* ‖ 18 fidei meae erit *dett., om. ML* ‖ 20 fiduciaue *M*, fidutiae *L*, et fiducia *Lex Rom. Burg.* 13, 4 ‖ 25 possit *ML* ‖ 26 equus *Sichardus*, alias ecus *codices* ‖ a latronibus . . . *p.* 62, 1 sunt *scripsi*, si a latr. uel in bello (bellum *L*) in (uel *L*) aliam causam commodati occisi sunt

si in aliam causam commodati sunt, actio commodati datur: custodia enim et diligentia rei commodatae praestanda est.

4 Si rem aestimatam tibi dedero, ut ea distracta pretium ad me deferres, eaque perierit: si quidem ego te rogaui, meo periculo perit: si tu de uendenda promisisti, tuo periculo perit.

[V DE PIGNORIBVS]

1 Creditor si simpliciter sibi pignus depositum distrahere uelit, ter ante denuntiare debitori suo debet, ut pignus luat,
2 ne a se distrahatur. Fetus uel partus eius rei quae pignor*i* data est pignoris iure non tenetur, nisi hoc inter contrahentes conuenerit.

3 Compensatio debiti ex pari specie et causa dispari admittitur: uelut si pecuniam tibi debeam et tu mihi pecuniam debeas, aut frumentum aut cetera huiusmodi, licet ex diuerso contractu, compensare uel deducere deb*es*: si totum peta*s*. plus petendo causa cadi*s*.

[VI DE EXERCITORIBVS ET INSTITORIBVS]

Filius familias si uoluntate patris nauem exerceat, patrem in solid*um* ob ea quae salua receperit obligat.

[VII AD LEGEM RHODIAM]

1 Leuandae nauis gratia iactus cum mercium factus est, omnium intributione sarci*a*tur, quod pro omnibus iactum est.

codices: cf. Interpretatio si seruum uel equum uel quaecumque alia aliquis ab altero ad usus tantummodo seruiendi commodata susceperit et eos ad pugnam uel ubi uitae periculum incurrant duxerit

5 de uendenda *M*, te uendenda *L*, defendenda *dett.*: si rem acceptam non rogante domino, sed promittente eo qui accepit, dum uelit uenumdare, perdiderit *Interpretatio*: *fortasse* si tu te uenditurum promisisti *scr.* || 10 pignori] pigneris *codices* || 11 non tenetur *L cum Interpr.*, retinetur *M* (*similiter ad* 63, 2), continentur *uel* tenetur *dett.* || 13 paris speciei et ex causa *Huschke* || 16 debes . . . petas . . . 17 cadis *Cuiacius*, debuit (debitum *M*) . . . petat . . . cadit *codices* || 18 et institoribus *del. Cuiacius* || 20 solido *codices* || 22 iactus commercium factus *L*, iactus (iactus** *M*[a]) conmercium factum *M* || 23 sarciantur *codices* || iactum *L*, datum *M*

(3) Naue uel arbore ui tempestatis amissa uectores ad contribu-
tionem non tenentur, nisi ipsis arborem salutis causa eruen-
(2) tibus nauis salua sit. Iactu nauis leuata si perierit, extractis
aliorum per urinatores mercibus eius *quoque* rationem haberi
4 placuit, qui merces salua naue iactauit. Leuandae nauis gra-
tia merces in scapham transiecta*s* atque ideo amissa*s* intri-
butione earum quae in naui saluae sunt refici conuenit: naue
autem perdita conseruatae cum mercibus scaphae ratio non
5 habetur. Collatio intributionis ob *ia*ctum salua naue fieri
debet.

[VIII DE INSTITORIBVS]

1 Sicut commoda sentimus ex actu praepositi institoris,
ita et incommoda sentire debemus. et ideo *qui* seruum siue
filium filiamue familias siue ancillam praeposuit negotio uel
mercibus exercendis, eorum nomine in solidum conuenitur.
2 Si quis pecuniae fenerandae agroque colendo, condendis uen-
dendisque frugibus praepositus est, ex eo nomine quod cum
illo contractum est in solidum fundi dominus obligatur: nec
3 interest, seruus an liber sit. Quod cum discipulis eorum,
qui officinis tabernis praesunt contractum est, in magistr*os*
uel instito*res* tabernae in solidum actio datur.

[IX DE IN REM VERSO]

1 Seruus uel filius familias si acceptam pecuniam in rem
patris uel domini uerterit, hoc modo: agrum puta colendo,
domum fulciendo, mancipia uestiendo, mercando uel credi-
tori soluendo uel quid tale faciendo, de in rem uerso in soli-
dum uel patrem uel dominum obligat: si tamen ob hanc cau-
2 sam pecunia data sit. *Filius familias si in id acceperit
*mutuam pecuniam, ut eam pro sorore sua in dotem daret,

9, 2 = *Dig.* 14, 6, 17

2 non tenentur *L*, reteneantur *M* || 4 quoque eius *codices* || 6 transiectas a. i. amissas *Cuiacius*, transiectae a. i. amissae *codices* || 9 obiectum *codices* || 13 qui *edd.*, in eum qui *codices* || 14 filiamuel *ML* || negotio *dett.*, negotii *M*, negotium *L* || 16 condendis *confirmat Interpretatio*, coemendis *Cuiacius* || 20 magistris uel institoribus *codices* || 24 colendo *dett.*, colendum *ML* || 27 *uerba* si tamen *sqq. nescio quo modo corrupta esse docent Dig.* 15, 3, 3 § 1. 5 § 3

*pater eius de in rem uerso actione tenebitur: ipsi enim *mortua in matrimonio puella repetitio dotis datur.*

[X DE SENATVS CONSVLTO MACEDONIANO]

Qui filio familias contra interdictum amplissimi ordinis pecuniam mutuam crediderit, post mortem patris ex eo quod uiuo patre credidit cum eo agere non potest.

[XI AD SENATVS CONSVLTVM VELLEIANVM]

1 In omni genere negotiorum et obligationum tam pro ui-
2 ris quam pro feminis intercedere mulieres prohibentur. Mu-
lier, quae pro tutoribus filiorum suorum indemnitatem pro-
3 misit, ad beneficium senatus consulti non pertinet. *Si
*decipiendi animo, uel cum sciret se non teneri, mulier pro
*aliquo intercesserit, exceptio ei senatus consulti non datur:
*actionem enim, quae in dolum mulieris competit, amplissi-
4 *mus ordo non excludit. Procurator si mandatu mulieris pro
*alio intercesserit, exceptione senatus consulti Velleiani adiu-
uatur, ne alias actio intercidat.

[XII DE DEPOSITO]

1 *Deponere possumus apud alium id quod nostri iuris est
2 *uel alieni. Depositum est quasi diu positum. seruandum
3 *est, quod ad breue tempus custodiendum datur. Deponere
*uidetur qui in metu ruinae incendii naufragii apud alium
4 *custodiae causa deponit. Deponere uidetur et is, qui su-
*spectam habens uel minus idoneam custodiam domus uel
*uim latronum timens apud aliquem rem custodiendam com-
5 *modat.* Si sacculum uel argentum signatum deposuero, et
is penes quem depositum fuit me inuito contrectauerit. et
5a depositi et furti actio mihi in eum competit. *Si ex permissu

11, 3. 4 = *Dig.* 16, 1, 30 || 12, 1—4 = *Collatio* 10, 7, 1—4 || 12, 5 = *Collatio* 10, 7, 5. *Dig.* 16, 3, 29 *pr.* || 12, 5a = *Dig.* 16, 3, 29, 1

10 pro, *quod tuetur Interpretatio, del. Cuiacius secutus Cod.* 4, 29, 6 *pr.* 5, 46, 2: *fuerit fortasse* pro negotiis pupillorum a se administrandis || 23 deponit *Coll.*[P], de deposito *Coll.*[w], *om. Coll.*[v] || 26 signatum *ML cum Interpret. et Dig.*, *om. dett. cum Coll.*: *fuitne* si sacculum signatum?

*meo deposita pecunia is penes quem deposita est utatur, ut
*in ceteris bonae fidei iudiciis usuras eius nomine praestare
6 *mihi cogitur. Ob res depositas dolus tantum praestari solet.
6[a] *Latae culpae finis est non intellegere id quod omnes intelle-
7 *gunt.* In iudicio depositi ex mora et fructus ueniunt et
8 usurae rei depositae praestantur. *Si quis rem penes se de-
*positam apud alium deposuerit, tam ipse directam, quam is
*qui apud eum deposuit utilem actionem depositi habere pos-
9 *sunt. Si pecuniam deposuero ea*que uti* tibi p*er*misero, mu-
*tua magis uidetur quam deposita, ac per hoc periculo tuo
10 *erit. Si rem apud te depositam uendideris eamque *post-*
**quam* redemeris perdideris, semel admisso dolo perpe-
11 *tua depositi actione teneberis. Ex causa depositi lege duo-
*decim tabularum in duplum actio datur, edicto praetoris in
12 *simplum.* In causa depositi compensationi locus non est,
sed res ipsa reddenda est.

[XIII]

1 Debitor distractis fiduciis a creditore de superfluo ad-
1[a] uersus eum habet actionem. *Si autem tardius superfluum
*restituat creditor id quod apud eum depositum est, ex mora
*etiam usuras debitori hoc nomine praestare cogendus est.
1[b] *Cum debitor gratuita pecunia utatur, potest creditor de fruc-
*tibus rei sibi pigneratae ad modum legitimum usuras reti-
2 *nere.* Quidquid creditor per fiduciarium seruum quaesi-
3 uit, sortem debiti minuit. Debitor creditori uendere fiduciam
non potest: sed alii si uelit uendere potest, ita ut ex pretio
eiusdem pecuniam offerat creditori, atque ita remancipatam
4 sibi rem emptori praestet. Si per suppositam personam cre-
ditor pignus suum inuito debitore comparauerit, emptio non
uidetur et ideo quandoque lui potest: ex hoc enim causa pi-

12, 6 = *Collatio* 10, 7, 6 || 12, 6[a] = *Dig.* 50, 16, 223 || 12, 7—11 = *Collatio* 10, 7, 7—11 || 13, 1[a] = *Dig.* 13, 7, 7 || 13, 1[b] = *Dig.* 20, 2, 8

5 et fructus] *Coll.*, fructus *codices* || 6 praestantur *Coll.*, postulantur *L*, postulentur *M* || 7 direptam *codices* || 9 eaque uti *Bluhme*, eam hanc quem (*em. in* que) *Coll.*[p], eamque *Coll.*[w] *Coll.*[v] || promisero *Coll.*[w] *Coll.*[v], commissero *Coll.*[p] || 11 postquam redemeris] redemeris postquam *Coll.*[p], redem. eam postquam *Coll.*[w], redem. eamque postquam *Coll.*[v], redem. post eam *Cuiacius* || perpetua *Coll.*[v], perpetuam *Coll.*[p], perpetuo *Coll.*[w] || 17 *rubricam* de lege commissoria, *quam codices inter* § 5 *et* 6 *inserunt, huic loco restituerunt edd.*

5 gnoris uel fiduciae finiri non potest. Si inter creditorem et
debitorem conuenerit, ut fiduciam sibi uendere non liceat,
non soluente debitore creditor denuntiare ei sollemniter pot-
est et distrahere: nec enim in tali conuentione fiduciae actio
nasci potest.

[DE LEGE COMMISSORIA]

6 Si creditor rem fiduciae datam uni ex heredibus uel ex-
traneo legauerit, aduersus omnes heredes actio fiduciae com-
7 petit. Si creditor rem fiduciariam fecerit meliorem, ob ea
recuperanda quae impendit iudicio fiduciae debitorem habe-
8 bit obnoxium. Nouissimus creditor priorem oblata pecunia,
quo possessio in eum transferatur, dimittere potest. sed et
prior creditor secundum creditorem, si uoluerit, dimittere
non prohibetur, quamquam ipse in pignore potior sit.

9 Seruus si mutuam pecuniam tempore seruitutis acce-
perit, ex ea obligatione post manumissionem conueniri non
potest.

[XIV DE VSVRIS]

1 Si pactum nudum de praestandis usuris interpositum sit,
nullius est momenti: ex nudo enim pacto inter ciues Roma-
2 nos actio non nascitur. Vsurae supra centesimam solutae sor-
3 tem minuunt, consumpta sorte repeti possunt. Traiecticia
pecunia propter periculum creditoris, quamdiu nauigat na-
4 uis, infinitas usuras recipere potest. Vsurae, quae centesi-
5 mam excedunt, per errorem solutae repeti possunt. Si quis
pignora debitoris citra auctoritatem iudicantis abduxerit,
5a uiolentiae crimen admittit. *Si tutor constitutus quos inue-
*nerit debitores non conuenerit ac per hoc minus idonei effi-
*ciantur, uel intra sex primos menses pupillares pecunias
*non collocauerit, ipse in debitam pecuniam et in usuras
6 *eius pecuniae quam non fenerauit conuenitur*. Tutor in
usuras non conuenitur, si pecuniam pupillarem ideo non col-

14, 5a = *Dig.* 26, 7, 15

4 in] ex *Cuiacius* || 10 quae *Sichardus*, quod *codices* || 11 priorem *L*, *om.* *M* || oblata pecunia quo *Cuiacius*, obligata pecunia a quo *dett.*, obligatam pecuniam quo *ML* || 16 ex *om.* *M*a*L*

locauit, quod idonea nomina non habebat, cui pecunia collo-
cetur: cuius rei contestatio apud praesidem prouinciae de-
7 ponenda est. *Ob fenus pupillaris pecuniae per contumaciam
*non exercitum aut fundorum omissam comparationem tutor,
*si non ad damnum resarciendum idoneus est, extra ordinem
coercebitur.

[XV DE MANDATIS]

1 Ob subitam ualetudinem, ob necessariam peregrinatio-
nem, ob inimicitiam et inanes rei actiones integra adhuc cau-
2 sa mandati negotio renuntiari potest. Si meis nummis man-
dato tuo aliquid tibi comparauero, etsi rem postea accipere
nolis, mandati actio mihi aduersus te competit. non enim
tantum quod impensum est, sed *et* usuras eius consequi pos-
3 sum. Certo pretio rem iussus distrahere si minoris uendi-
derit, mandati iudicio pretii summa poterit integrari: uendi-
tionem enim dissolui non placuit.

[XVI PRO SOCIO]

Sicut lucrum, ita damnum inter socios communicatur: nisi quid culpa socii uel fraude euersum sit.

[XVII EX EMPTO ET VENDITO]

1 Venditor si eius rei quam uendidit dominus non sit,
pretio accepto auctoritatis manebit obnoxius: aliter enim non
2 potest obligari. Si res simpliciter traditae euincantur, tanto
uenditor emptori condemnandus est, quanto si stipulatione
3 pro euictione cauisset. Res empta mancipatione et traditione
perfecta si euincatur, auctoritatis uenditor duplo tenus obli-
4 gatur. Distracto fundo si quis de modo mentiatur, in duplo

14, 7 = *Dig.* 26, 7, 49 || 15, 1 *ex parte* = *Dig.* 17, 1, 24

1 pecunia collocentur *ML*, pecuniae collocentur *dett.* || 9 ob inanes rei actiones *L*, ob inanis rei actionem *M*, seu ob inanes rei actiones *Dig.* || integra adhuc *tuetur Interpretatio: secundum Inst.* 3, 26, 11 *Dig.* 17, 1, 23—25 *expectes* nec integra || 10 negotio *L*, negotium *M* || 12 non enim] *expectes* nec || 13 et *om. codices* || 16 enim *ML*, *om. dett.* || 26 duplo tenus *ML*, nullatenus *Vesontinus teste Cuiacio Obseru.* 21, 15 || 27 *ante* § 4 *codices inserunt rubricam* de modo || de modo *M*, de modo id est de spatio *L*, *cf. ad p.* 68, 1

eius quod mentitus est officio iudicis aestimatione facta con-
5 uenitur. Redhibitio uitiosi mancipii intra sex menses fieri
6 potest propter latens uitium. Si ut seruum quis pluris uen-
deret, de artificio eius uel de peculio mentitus est, actione ex
empto conuentus quanto minoris ualuisset emptori praestare
7 compellitur, nisi paratus sit eum redhibere. Ex die emptio-
nis, [si pars pretii numerata sit,] et fructus et operae *seruo-
rum* et fetus pecorum et ancillarum partus ad emptorem per-
8 tinent. Fundum alienum mihi uendidisti: postea idem ex
causa lucratiua meus factus est: competit mihi aduersum te
9 *ad* pretium recuperandum actio ex empto. Post rem tradi-
tam nisi emptor pretium statim exsoluat, usuras eius prae-
10 stare cogendus est. Mutus emere et uendere potest: furio-
11 sus autem neque uendere neque emere potest. Seruus bona
fide comparatus si ex ueteri uitio fugerit, non tantum pre-
tium dominus, sed *et* ea quae per fugam abstulit reddere
12(13) cogitur. Cum probatio prioris fugae defecerit, serui respon-
sioni credendum est: in se enim interrogari, non pro domino
13(14) aut in domin*um* uidetur. In eo contractu, qui ex bona fide
descendit, instrumentorum obl*a*tio sine causa desideratur, si
13[a] quo modo u*e*r*i*tas de fide contractus possit ostendi. *Instru-
*mentorum nomine ea omnia accipienda sunt, quibus causa
*instrui potest: et ideo tam testimonia quam personae instru-
14(15) *mentorum loco habentur.* Fundus eius esse uidetur, cuius
nomine comparatus est, non a quo pecunia numerata est, si
15(12) tamen fundus comparatori sit traditus. *Heredibus debitoris
*aduersus creditorem, qui pignora uel fiducias distraxit,
*nulla actio datur, nisi a testatore inchoata ad eos transmissa

17, 13[a] = *Dig.* 22, 4, 1 ‖ 17, 15 = *Consultatio* 6, 8

1 officio *L*, de modo id est de spatio *M* ‖ 3 uitium *dett.*, uitio *ML* ‖ 7 si pretium numeratum sit *Vesontinus teste Cuiacio Obseru.* 21, 15: *Huschke hoc comma, quod ad reliquum huius sententiae argumentum non quadrat* (*cf. u. g. Dig.* 19, 1, 13 §§ 10. 13. 18, 6, 7 *pr.*), *post* 10 factus est *transposuit* ‖ seruorum *Cuiacius*, eius *codices* ‖ 10 conpetet *M* ‖ 11 ad *om. codices* ‖ 14 bona fide *dett.*, bonus fide *L*, bonus de *M* ‖ 16 dominus] *expectes* prior dominus *uel* uenditor ‖ et *om. codices* per *dett.*, in *ML* ‖ 17 cogitur *L*, cogetur *M* ‖ 19 in domino *codices* ‖ 20 oblatio *Cuiacius*, obligatio *codices* ‖ desideratur *L*, demonstratur *M* ‖ 21 ueritas *Cuiacius*, uoluntas *codices*

16 *sit.* Electo reo principali fideiussor uel heres eius liberatur. non *idem* in mandatoribus obseruatur.

[XVIII DE LOCATO ET CONDVCTO]

1 Homo liber, qui statum suum in potestate habet, et peio-
rem eum et meliorem facere potest: atque ideo operas suas
2 diurnas nocturnasque locat. Fundi deterioris facti et cul-
turae non exercitatae et aedificiorum non refectorum culpa
3 arbitrio iudicis domino a conductore sarciri potest. *Domi-
*nus horreorum effractis et compilatis horreis non tenetur,
*nisi custodiam eorum recepit: serui tamen eius cum quo
*contractum est propter aedificiorum notitiam in quaestionem
4 *peti possunt. In conducto fundo si conductor sua opera ali-
*quid necessario uel utiliter auxerit uel aedificauerit uel in-
*stituerit, cum id non conuenisset, ad recipienda ea quae
*impendit ex conducto cum domino fundi experiri potest.
5 *Qui contra legem conductionis fundum ante tempus sine
*iusta ac probabili causa deseruerit, ad soluendas totius tem-
*poris pensiones ex conducto conueniri potest, quatenus loca-
tori in id quod eius interest indemnitas seruetur.

[XIX DE NVPTIIS]

1 Sponsalia tam inter puberes quam inter impuberes con-
2 trahi possunt. Eorum qui in potestate patris sunt sine uo-
luntate eius matrimonia iure non contrahuntur, sed contracta
non soluuntur: contemplati*o* enim publicae utilitatis priua-
3 torum commod*is* praef*e*rtur. *Inter parentes et liberos iure
*ciuili matrimonia contrahi non possunt: nec filiam sororis

18, 3—5 = *Dig.* 19, 2, 55 || 19, 3—5 *Collatio* 6, 3

2 idem *Cuiacius*, enim *codices* || 3 *Schulting ad hunc titulum rettulit Legem Rom. Burgund.* 35: arra pro quibuscumque rebus a uenditore accepta ab eo qui emit uenditionem perfectam esse. pretium tamen postmodum emptor uenditori impleturus (emptore uenditori impleturo *Huschke*), si aut inter ipsos conuenerit aut uirorum bonorum aestimatione constiterit, secundum speciem Pauli || 4 peiorem *dett.*, peiorare *L*, periurare *M* || 5 eum *M*, *om. L* || 6 deteriores *M* || 7 exercitati *M* || culpa *dett.*, culpam *ML* || 17 soluenda *F* || 22 sunt sine *M*, *om. L* || 23 eius *M*, patris *L* || iure non *M*, iure L^b, *om.* L^a || 24 contemplatio . . . 25 commodis praefertur *Sichardus*, contemplatione . . . commoda praeferuntur *codices* || 25 iure ciuili *ante* 26 nec *collocat Huschke*

*aut neptem uxorem ducere *possumus*: proneptem aetatis
4 *ratio prohibet. Adoptiua cognatio impedit nuptias inter pa-
*rentes ac liberos omnimodo, inter fratres eatenus, quatenus
5 *capitis minutio non interuenit. Nec socrum nec nurum *nec*
*priuignam nec nouercam aliquando citra poenam incesti
*uxorem ducere licet, sicut nec amitam aut materteram. sed
*qui uel cognatam contra interdictum duxerit, remisso mu-
*lieri iuris errore ipse poenam adulterii lege Iulia patitur,
6 *non etiam ducta.* Inter seruos et liberos matrimonium con-
7 trahi non potest, contubernium potest. Neque furiosus neque
furiosa matrimonium contrahere possunt: sed contractum
8 matrimonium furore non tollitur. Vir absens uxorem ducere
9 potest: femina absens nubere non potest. Libertum, qui ad
nuptias patronae uel uxoris filiaeque patroni adfectauerit, pro
dignitate personae metalli poena uel operis publici coerceri
10 placuit. *Si quis officium in aliqua prouincia administrat,
*inde oriundam uel ibi domicilium habentem uxorem ducere
*non potest, quamuis sponsare non prohibeatur: ita scilicet,
*ut, si post officium depositum noluerit mulier nuptias contra-
*here, liceat ei hoc facere arris tantummodo redditis qu*as*
11 *acceperat. Veterem sponsam in prouincia, qua quis admi-
*nistrat, uxorem ducere potest, et dos data non fit caduca.
12 *Qui in prouincia aliquid administrat, in ea prouincia filias
*suas in matrimonium collocare et dotem constituere non pro-
13 *hibetur. Non est matrimonium, si tutor uel curator pupil-
*lam suam intra uicesimum et sextum annum non despon-
*sam a patre nec testamento destinatam ducat uxorem uel
*eam filio suo iungat: quo facto uterque infamatur et pro di-
*gnitate pupillae extra ordinem coercetur: nec interest, filius
14 *sui iuris an in patris potestate sit. Curatoris libertum eam
*pupillam, cuius patronus res administrat, uxorem ducere
satis inciuile est.

[XX DE CONCVBINIS]

1 Eo tempore, quo quis uxorem habet, concubinam habere
non potest. concubina igitur ab uxore solo dilectu separatur.

19, 3—5 = *Collatio* 6, 3 || 19, 10—12 = *Dig.* 23, 2, 38 || 19, 13. 14 = *Dig.* 23, 2, 66

1 possumus] non possumus *codices* || 4 nec priuignam] priuignam *codices* || 7 qui uel *Coll.*^{w}, uel qui *Coll.*^{v}, uel *Coll.*^{p} || 20 quos *F* || 26 desponsam F^1, desponsatam F^2 || 34 concubina *ML* || 35 *ante* concubina igitur *nonnulla intercidisse monuit Huschke*

2 *Concubinam ex ea prouincia, in qua quis aliquid adminis-
trat, habere potest.

[XXI A *DE MVLIERIBVS QVAE SE SERVIS ALIENIS IVNXERINT VEL AD *SENATVS CONSVLTVM CLAVDIANVM]

1 *Si mulier ingenua ciuisque Romana uel Latina alieno se
*seruo coniunxerit, si quidem inuito et denuntiante domino in
2 *eodem contubernio perseuerauerit, efficitur ancilla. Si seruo
*pupilli ingenua mulier se coniungat, denuntiatione tutoris
3 *efficitur ancilla. Mulier et si . . . . . , tamen ei quae se seruo
4 *iunxerit denuntiando adquirit ancillam. Procurator et filius
*familias et seruus iussu patris aut domini denuntiando faci-
5 *unt ancillam. Si peculiari seruo filii familias libera se mu-
*lier coniunxerit, nulla dis*quisiti*one paternae uoluntatis iure
6 *sollemni decurso adquiret ancillam. Liberta sciente patrono
*alieni serui secuta contubernium eius qui denuntiauit effi-
7 *citur ancilla. Liberta si ignorante patrono seruo se alieno
*coniunxerit, ancilla patroni efficitur ea condicione, ne ali-
8 *quando ab eo ad ciuitatem Romanam perducatur. Filii fa-
*milias seruo, quem ex castrensi peculio habet, si se inge-
*nua mulier coniunxerit, eius denuntiatione efficitur ancilla.
9 *Filia familias si inuito uel ignorante patre seruo alieno se
*iunxerit, etiam post denuntiationem statum suum retinet,
*quia facto filiorum peior condicio parentum fieri non potest.
10 *Filia familias si iubente patre inuito domino serui alieni
*contubernium secuta sit, ancilla efficitur, quia parentes de-
11 *teriorem filiorum condicionem facere possunt. Liberta serui
*patroni contubernium secuta etiam post denuntiationem in
*eo statu manebit, quia domum patroni uidetur deserere no-
12 *luisse. Errore quae se putauit ancillam atque ideo alieni
*serui contubernium secuta est, *si* postea liberam se sciens
13 *in contubernio eodem perseuerauerit, efficitur ancilla. Si
*patrona seruo liberti sui se coniunxerit, etiam denuntia-
14 *tione conuentam ancillam fieri non placuit. Mulier ingenua,

20, 2 = *Dig.* 25, 7, 5 || 21 A *ex Vesontino restituit Cuiacius Obseru.* 21, 16

9 si * tamen *Cuiacius: perierunt fere* sub tutela sit *(sic Puchta) uel* tutorem habeat || 13 disquisitione *Huschke,* discione *Vesont.* || 14 adquiret] filius adq. *scr.* || 30 si *Rittershusius, om. Vesont.*

*quae se sciens seruo municipum iunxerit, etiam citra de-
*nuntiationem ancilla efficitur: non item, si nesciat. nescisse
*autem uidetur, quae comperta condicione contubernio se
15 *abstinuit, aut libertum putauit. Libera mulier contuber-
*nium eius secuta, qui plures dominos habuit, eius fit ancilla,
16 *qui prior denuntiauit, nisi forte ab omnibus factum sit. Si
*mater seruo filii se iunxerit, non tollit senatus consultum
*Claudianum erubescendam matris etiam in re turpi reue-
*rentiam exemplo eius, quae se seruo liberti sui coniunxerit.
17 *Tribus denuntiationibus conuenta etsi ex senatus consulto
*facta uideatur ancilla, domino tamen adiudicata citra aucto-
*ritatem interpositi per praesidem decreti non uidetur: ipse
18 *enim debet auferre qui dare potest libertatem. Filia fami-
*lias mortuo patre si in serui contubernio perseuerauerit,
*pro tenore senatus consulti Claudiani conuenta efficitur an-
cilla.

[XXI B DE DOTIBVS]

1 Dos aut antecedit aut sequitur matrimonium, et ideo uel
ante nuptias uel post nuptias dari potest: sed ante nuptias
1a data earum expectat aduentum. *Mutus surdus caecus dotis
1b *nomine obligantur, quia et nuptias contrahere possunt. Ma-
*nente matrimonio non perditurae uxori ob has causas dos
*reddi potest: ut sese suosque alat, ut fundum idoneum
*emat, ut in exsilium uel in insulam relegato parenti prae-
*stet alimonia, aut ut egentem uirum, fratrem sororemue
sustineat.

2 Lege Iulia de adulteriis cauetur, ne dotale praedium maritus inuita uxore alienet.

[XXII DE PACTIS INTER VIRVM ET VXOREM]

1 Fructus fundi dotalis constante matrimonio percepti lucro
mariti cedunt, etiam pro rata anni eius, quo factum est diuor-
2 tium. Omnibus pactis stipulatio subici debet, ut ex stipu-
latu actio nasci possit.

21B, 1a. 1b = *Dig.* 23, 3, 73

2 item *Arndts*, idem *Vesont.* || 25 uirum] filium ex alio uiro *Mommsen*

[XXIII DE DONATIONIBVS INTER VIRVM ET VXOREM]

1 Mortis causa donatio est, quae impendentis metu mortis
fit, ut ort*u* ualetudinis peregrinationis nauigationis uel belli.
2 Manumissionis gratia inter uirum et uxorem donatio fauore
libertatis recepta est, *uel* certe quod nemo ex hoc fiat locu-
pletior: ideoque seruum manumittendi causa inuicem sibi
3 donare non prohibentur. Inter uirum et uxorem nec per in-
4 terpositam personam donatio fieri potest. Inter uirum et uxo-
rem contemplatione donationis imaginaria uenditio contrahi
5 non potest. Superstite eo qui matrimonii tempore donaue-
rat, ante decedente cui fuerat donatum, id quod donatum est
penes donatorem remanet. *quod si simul tam is cui donatum
*est quam is qui donau*it decess*erit, quaestionis decidendae
*gratia magis placuit ualere donationem, quod donator non su-
6 *peruiuat, qui rem condicere possit.* Quocumque tempore
contemplatione mortis inter uirum et uxorem donatio facta
7 est, morte secuta conualescit. *Si quis uxori ea condicione
*donauit, ut quod donauit in dotem accipiat, defuncto eo do-
natio conualescit.

[XXIIIA]

*Mulier si in rem uiri damnum dederit, pro tenore legis *Aquiliae conuenitur.*

[XXIV DE LIBERIS AGNOSCENDIS]

1 Si serua conceperit et postea manumissa pepererit, libe-
2 rum *parit.* Si libera conceperit et ancilla facta pepererit,
3 liberum parit: id enim fauor libertatis exposcit. Si ancilla
conceperit et medio tempore manumissa sit, rursus facta an-

23, 5 = *Dig.* 34, 5, 8 ‖ 23, 7 = *Dig.* 24, 1, 59 ‖ 23A = *Dig.* 9, 2, 56

2 impendentis metu *Huschke*, inpendente metu *M*, inpendentis *L* ‖ 3 ortu *dubitanter scripsi*, ort *M*, est *L* ‖ 5 uel *Sichardus*, uelut *codices* ‖ quod *M*, quidem *L* ‖ ex *M*, *om. L* ‖ 7 prohibentur *dett.*, prohibitur *M*, prohibetur *L* ‖ 10 superstite *sqq.*] si inter uirum et uxorem donatio facta fuerit, priore defuncto cui donatum est ad eum res redit qui donauerit *Dig.*, *ubi sequuntur quae supra inde a u.* 12 *suppleuimus* ‖ 13 donauit decesserit *Studemund*, donauerit *F* ‖ 18 defuncti *F* ‖ 25 parit] parit id enim fauor libertatis extorsit *codices* (*ex u.* 26)

cilla pepererit, liberum parit: media enim tempora libertati
4 prodesse, *non* nocere possunt. Ex ea muliere natus, quae ex
causa fideicommissi manumitti debuit, si *post* moram liber-
5 tati factam nascatur, ingenuus nascitur. Si mulier diuortio
facto grauidam se sciat, intra tricensimum diem uiro denun-
tiare debet uel patri eius, ut ad uentrem inspiciendum ob-
seruandumque custodes mittant: †quo omisso partum mulieris
6 omnimodo coguntur agnoscere. Si praegnantem se *esse* mu-
lier non denuntiauerit uel custodes uentris missos non ad-
miserit, liberum est patri uel auo natum non alere. ceterum
neglegentia matris, quo minus su*us* patri heres sit, obesse
7 non debet. Si mulier se ex uiro praegnantem neget, permit-
8 titur marito uentrem inspicere et uentri custodes dare. Ven-
ter inspicitur per quinque obstetrices, et quod maxima pars
9 earum denuntiauerit, pro uero habetur. Obstetricem, quae
partum alienum attulit, ut supponi possit, summo supplicio
10 adfici placuit. *Necare uidetur non tantum is qui partum
*p*rae*focat, sed et is qui abicit et qui alimonia denegat et is
*qui publicis locis misericordiae causa exponit, quam ipse
non habet.

[XXIV A]

1 *Adoptare quis nepotis loco potest, etiam si filium non
2 *habet. Eum, quem quis adoptauit, emancipatum uel in
adoptionem datum iterum non potest adoptare.

[XXV QVEMADMODVM FILII SVI IVRIS EFFICIVNTVR]

1 Pater ab hostibus captus desinit habere filios in pote-
state: postliminio reuersus tam filios quam omnia sui iuris
in potestatem recipit, ac si numquam ab hostibus captus sit.
2 Singulae mancipationes uel isdem uel aliis testibus fieri pos-
3 sunt, uel eodem die uel intermisso tempore. Emancipatio

24, 10 = *Dig.* 25, 3, 4 || 24A = *Dig.* 1, 7, 37

2 non *scripsi,* non enim *codices* || 3 si post m. libertati factam *Cuiacius,* si per m. libertatis facta *L,* si m. libertati factam *M* || 7 quo omisso *dett.,* omisso *ML,* quibus missis *Sichardus secutus Interpretationem, sed contra Dig.* 25, 3, 1, 11 || 8 omnimodis *codices* || mulier esse *codices* || 11 suus *Sichardus,* suo *codices* || 18 perfocat *F* || 26 desinit *dett.,* desinet *M*ᵇ*L,* desenet *M*ᵃ || 29 § 2 *om. M*

4 etiam die feriato fieri potest. Apud magistratus municipales, si habeant legis actionem, emancipari et manumitti po-
5 test. Filius familias inuitus emancipari non cogitur.

[XXVI DE ADVLTERIIS]

1 *Capite secundo legis Iuliae de adulteriis permittitur pa-
*tri tam adoptiuo quam naturali adulterum cum filia cuius-
*cumque dignitatis domi suae uel generi sui deprehensum sua
2 *manu occidere. Filius familias pater si filiam in adulterio
*deprehenderit, uerbis quidem legis prope est, ut non possit
3 *occidere: permitti tamen ei debet, ut occidat. Capite quinto
*legis Iuliae cauetur, ut adulterum deprehensum uiginti horas
4 *attestando uicinos retinere liceat. Maritus in adulterio de-
*prehensos non alios quam infames et eos qui corpore quaes-
*tum faciunt, seruos etiam, excepta uxore quam prohibetur,
5 *occidere potest. Maritum, qui uxorem deprehensam cum
*adultero occidit, quia hoc impatientia iusti doloris admisit,
6 *lenius puniri placuit. Occiso adultero dimittere statim ma-
*ritus debet uxorem atque ita triduo proximo profiteri, cum
7 *quo adultero et in quo loco uxorem deprehenderit.* In-
uenta in adulterio uxore maritus ita demum adulterum occi-

26, 1—6 *restitutae sunt ex Vesontino* (*Cuiacii Obseru.* 21, 18) *et Vaticano reg.* 1050, *in quo leguntur post* § 17 *praemissa unicuique sententiae uoce* Interpretatio: 26, 1. 2. 4—6 = *Collatio* 4, 12 || 26, 7. 8 = *Collatio* 4, 12, 6. 7

1 *numerus tituli* XXXVII *apud Cuiacium Obseru.* 21, 17 *errore pro* XXVII (*computato scilicet titulo* de modo 2, 17, 4) *scriptus est* || 5 secundum legem *Vatic.* || 6 cuicumque *Vatic.*, cuiusque *Coll.* || 7 sui *Coll.*, *om. Vesont. Vatic.* || sua manu *Coll.*, *om. Vesont. Vatic.* || 8 filius] filia *Vatic.* || si in adulterio filia *Vatic.* || 9 uerbis . . . est *om. Vatic.* || ut non] uel *Vatic.* || 10 permitti t. ei debet *Vesont. Vatic.*, permittitur tamen etiam ei *Coll.* || capite *Vatic. et Vesont. secundum Cuiacii editionem* 1586, rursusque capite *Vesont. secundum Cuiacii Obseru.* 21, 18 || 11 horas *Vatic.*, horis *Vesont.* || 12 adtestandos *Vatic.* || deprehensus *Vatic. Coll.*[w] *Coll.*[v] || 13 quae infamis *Vatic.* || 14 seruus *Vatic.* || etiam *Vesont.*, item *Vatic.*, etiam et liberos *Coll.* || quam p. o. potest] non prohibitur occidere *Vatic.* || 15 maritus *Vatic. Coll.*, *de Vesont. non constat* || deprehensa *Vatic.* || 16 adulterio *Vatic.* || 17 lenius *Vesont.? Coll.*, leuius *Vatic.* || maritus statim dimittere *Vatic.*, *de Vesont. non constat* || 19 inuenta in ad. uxore (inuentam ad. uxorem *Coll.*[p]) maritus (-tum *Coll.*[w]) ita demum adulterum maritus (-tum *Coll.*[w]) occidere potest si eum *Coll.*, inuentam in ad. uxorem (-re *L*) maritus ita demum occidere potest, si adulterum *Wisigothi*

8 dere potest, si eum domi suae deprehendat. Eum, qui in
adulterio deprehensam uxorem non statim dimiserit, reum
9 lenocinii postulari placuit. *Serui uero tam mariti quam
*uxoris in causa adulterii torqueri possunt, nec his libertas
10 *sub specie impunitatis data ualebit. Duos uno tempore
*uxoris adulteros accusari posse sciendum est: plures uero
11 *non posse. Cum his, quae publice mercibus uel tabernis
12 *exercendis procurant, adulterium fieri non placuit. Qui
13 *masculum liberum inuitum stuprauerit, capite punitur. Qui
*uoluntate sua stuprum flagitiumque impurum patitur, di-
*midia parte bonorum suorum multatur, nec testamentum ei
14 *ex maiore parte facere licet. Adulterii conuictas mulieres
*dimidia parte dotis et tertia parte bonorum ac relegatione
*in insulam placuit coerceri: adulteris uero uiris pari in in-
*sulam relegatione dimidiam bonorum partem auferri, dum-
15 *modo in diuersas insulas relegentur. Incesti poenam, quae
*in uiro in insulam deportatio est, mulieri placuit remitti:
*hactenus tamen, quatenus lege Iulia de adulteriis non ap-
16 *prehenditur. Ancillarum sane stuprum, nisi deteriores fiant,
17 *aut per eas ad dominam adfectet, citra noxam habetur.* In
causa adulterii dilatio postulata impertiri non potest.

[XXVII DE EXCVSATIONIBVS TVTORVM]

1 Inimicitiae capitales, quas quis cum patre defuncto habuit, a tutelis excusant, ne paterno inimico pupillus commit-

26, 8. 9 = *Collatio* 4, 12, 7. 8 || 26, 10—12 *ex Vesontino et Vatic. reg.* 1050 *restitutae sunt* (*in Vatic. singulis sententiis praemittitur* Interpretatio): 26, 12 = *Collatio* 5, 2, 1 || 26, 13 = *Collatio* 5, 2, 2: *extat etiam in quodam exemplo editionis Cuiacii* 1566 *a nescio quo adscripta* (*cf. Haubold Opuscula* 2 *p.* 915) *praemissis his* ex Paulli lib. sent. tit. XXXVII (*cf. ad* 75, 4) lege Iulia adulterii || 26, 14—16 *ex Vesontino et Vaticano reg.* 1050 *restitutae sunt* (*in Vaticano ante* 16 adulterii *et* 18 adulteris *et* 20 incesti *additur* Interpretatio) || 26, 17 *cf.* 1, 12, 9

2 dimiserit *Coll.*, dimisit *Wisigothi* || 5 specie] spe *Pithoeus* || 6 uxores ad. accusare *Vatic.* || 7 taberne *Vatic.* || 9 strupraverit *Vatic.* || punitur *Vesont.*, puniatur *Vatic. Coll.*[w] *Coll.*[v], punietur *Coll.*[p] || 10 dimidiam partem *codices* || 13 dimidiam partem *Vatic.* || terciam partem *Vatic.* || ac rel. in insulam *Vesont.*, in insule et rel. *Vatic.* || 14 in insule *Vatic.* || 16 relegantur *Vatic.* || quae in uiro in ins. dep. est *Vesont.*, in ins. dep. uiro *Vatic.* || 18 adprehendit *Vatic.* || 19 sane *om. Vatic.* || 20 ad domini iniuriam adfectetur *scr.* || citra *Vesont.*, ea tra *Vatic.* || 23 defuncto *L*[b], defunctum *L*[a], defunctorum *M*

2 tatur. Ad curam eius, cuius quis tutelam administrauit,
3 inuitus uocari non potest. *Quinquaginta dierum spatium
*tantummodo ad contestandas excusationum causas pertinet:
*peragendo enim negotio ex die nominationis continui quat-
4 *tuor menses constituti sunt. Post susceptam tutelam caecus
*aut surdus aut mutus aut furiosus aut ualetudinarius depo-
5 *nere tutelam potest. Paupertas, quae operi et oneri tutelae
6 *impar est, solet tribuere uacationem. Pro t ————
*ut est Latinus Iuni*anus* ———— *codi*cillis ad tes-
*tamentum non pertinen*tibus* ————.*

[XXVIII DE POTIORIBVS NOMINANDIS]

1 Non recte potiorem uidetur nominare, qui causam nomi-
2 nati potioris non expresserit. Potior quis esse debet non so-
3 lum gradu generis, sed et substantia rei familiaris. *Amicos
*appellare debemus non leui notitia coniunctos, sed quibus
*fuerint in iura cum patre familias honestis familiaritatis
quaesita rationibus.

[XXIX QVI POTIORES NOMINARE NON POSSVNT]

Libertus, quem pater tutorem dedit, si minus idoneus dicatur, excusari quidem non potest, sed adiungi illi curator potest.

[XXX AD ORATIONEM DIVI SEVERI]

Dolo tutoris curatorisue detecto in duplum eius pecuniae condemnatione conueniuntur, qua minorem fraudare uoluerunt.

[XXXA]

*Postumo tutor datus non nato postumo neque tutelae, *quia nullus pupillus est, neque negotiorum gestorum iudicio

27, 3 = *Dig.* 27, 1, 38 || 27, 4. 5 = *Dig.* 27, 1, 40 || 27, 6 = *Vat.* 172 || 28, 3 = *Dig.* 50, 16, 223, 1 || 30A = *Dig.* 27, 3, 24

5 caecus] factus *addit Mommsen* || 12 nominati *dett.*, nominatim *L*, *deficit M* || 16 in iura . . . familiaritatis] uincula cum p. f. familiaritatis honestis *Mommsen* || 18 potiores *L*, potior *M* || nominare *dett.*, nominari *ML* || possunt *L*, possit *M* || 28 est *F*[1], est neque pro tutore quia nulla significatio est *F*[2]

*tenetur, quia administrasse negotia eius qui natus non esset
non uidetur: et ideo utilis in eum actio dabitur.

[XXXI DE FVRTIS]

1 2 Fur est qui dolo malo rem alienam contrectat. Furto-
rum genera sunt quattuor: manifesti, nec manifesti, con-
cepti et oblati. manifestus fur est qui in faciendo deprehen-
sus est et qui intra terminos eius loci, unde quid sustulerat,
deprehensus est, uel antequam ad eum locum quo destinaue-
rat peruenerit. nec manifestus fur est qui in faciendo qui-
dem deprehensus non est, sed eum furtum fecisse negari non
3 potest. Concepti actione is tenetur, apud quem furtum quae-
situm et inuentum est. oblati actione is tenetur, qui rem
4 furtiuam alii obtulit, ne apud se inueniretur. Furti actione
5 is agere potest, cuius interest rem non perdidisse. Concepti
is agere potest, qui rem concepit et inuenit. oblati is agere
6 potest, penes quem res concepta et inuenta est. Manifesti
furti actio et nec manifesti et concepti et oblati heredi qui-
7 dem competit, sed in heredem non datur. Seruus, qui fur-
tum fecerit damnumue dederit, nisi id pro sui quantitate
8 dominus sarcire sit paratus, noxae dedi potest. Si seruus
furtum fecerit, deinde manumissus sit aut alienatus, cum
ipso manumisso uel emptore agi potest: noxa enim caput
9 sequitur. Filius familias si furtum fecerit, deinde emancipe-
tur, furti actio in eum datur, quia in omnibus noxa caput
10 sequitur. Non tantum qui furtum fecerit, sed etiam is, cuius
ope aut consilio furtum factum fuerit, furti actione tenetur.
11 *Rei hereditariae, antequam ab herede possideatur, furtum
12 *fieri non potest.* [Qui meretricem libidinis causa rapuit

31, 1—5 = *Collatio* 7, 5, 2—6 || 31, 7. 8 *cf. Edictum Theoderici* 117. 120 *Lex Rom. Burgund.* 15 || 31, 11 *ex Vesontino restituit Cuiacius Obseru.* 21, 19

1 qui] quia *F* || 4 dolo malo *om. Coll.* || 7 quid (*sic dett.*, quis *ML*) sustulerat deprehensus *Wisigothi*, furatus est comprehensus *Coll.* || 9 est fur *Coll.* || rapiendo *Coll.* || 10 comprehensus *Coll.* || furtum *om. Coll.* || 11 is *om. Coll.* || quaesitum . . . 12 est] est inuentum *Coll.* || 14 cuius *Coll.*, cui *ML* || concepti is] conceptiua autem *Coll.* || 15 et] id est *Huschke* || is *om. Coll.* || 16 et *om. Coll.*, id est *Huschke* || 18 qui *M*, si *L* || 22 manumisso *Cuiacius*, manumissore *codices* || enim *dett.*, *om. ML* || 26 ope *Cuiacius*, opera *codices* || 28 § 12 *Pauli non esse uidit Cuiacius, cf.* § 31 *et Dig.* 47, 2, 39

13 et celauit, eum quoque furti actione teneri placuit.] Furti
manifesti actio praeter quadrupli poenam ipsius rei persecu-
14 tionem genere uindicationis et condictionis continet. Furti
concepti actio †aduersus eum qui obtulit tripli est poena et
15 ipsius rei repetitio. Furti quocumque genere condemnatus
16 famosus efficitur. Quaecumque in caupona uel in meritorio
stabulo diuersorioue perierint, in exercitores eorum furti
17 actio competit. *Si res uendita ante traditionem subrepta
*sit, emptor et uenditor furti agere possunt: utriusque enim
18 *interest rem tradi uel tradere. Si quid in naue rateue peri-
19 *erit, furti actio in exercitorem nauis datur.* Rem pignori
datam debitor creditori subtrahendo furtum facit: quam si
20 et ipse similiter amiserit, suo nomine persequi potest. Pater
uel dominus de ea re, quae filio familias uel seruo subrepta
est, furti agere potest: interest enim ei deferri actionem,
21 qui de peculio conuenitur. Si rem, quam tibi commendaui,
postea subripui, furti actio competere tibi non poterit: rei
22 enim nostrae furtum facere non possumus. *Qui furtum
*quaesiturus est, antequam quaerat, debet dicere, quid quae-
23 *rat, et rem suo nomine et sua specie designare.* Si, cum
furtum quis quaerit, damnum iniuriae dederit, actione legis
24(25) Aquiliae tenebitur. Siue seges per furtum siue quaelibet ar-
bores caesae sint, in duplum eius rei nomine reus conuenitur.
25(24) Ob indicium comprehendendi furis praemium promissum iure
26 debetur. *Si seruum communem quis furatus sit, socio quo-
27 *que actio furti dabitur. Qui pro derelicto rem iacentem
*occupauit, furtum non committit, tametsi a domino *non* dere-
28 *linquendi animo relicta *sit*. Si seruus furtum fecerit cum do-
*mino, praeter rei condictionem furti actio in dominum da-
29 *tur. Fullo et sarcinator, qui polienda uel sarcienda uesti-
*menta accepit, si forte his utatur, ex contrectatione eorum

31, 15 = *Collatio* 5, 5, 1 || 31, 17. 18 *ex Vesontino restituit Cuiacius l. c.* || 31, 22. 26—28 *ex Vesontino restituit Cuiacius l. c.* || 31, 29—31 = *Dig.* 47, 2, 83 *pr.* § 1. 2: *Cuiacius eas hoc loco in Vesontino inuenit, attamen in restituendis eis non uidetur nisi Digestis usus esse*

2 quadrupli poenam praeter *Huschke* || 4 concepti] *secundum ea quae sequuntur et Interpretationem expectes* oblati: *latius tamen mendum latere suadet ipsius rei repetitio, quae non potest ei competere, apud quem furtum conceptum est* || 5 damnatus *Coll.* || 27 non *om. Vesontinus* || 28 relicta sit *duce Huschkio scripsimus,* relictam *Vesontinus*

*furtum fecisse uidetur, quia non in eam causam ab eo ui-
30 *dentur accepta. Frugibus ex fundo subreptis tam colonus
*quam dominus furti agere possunt, quia utriusque interest
31 *rem persequi. Qui ancillam non meretricem libidinis causa
*subripuit, furti actione tenebitur, et si suppressit, poena
32 *legis Fabiae coercetur.* Qui tabulas cautionesue subripuit,
in adscriptam summam furti actione tenebitur: nec interest,
cancellatae nec ne sint, quia ex his debitum dissolutum in-
33 terest comprobari. *Qui seruo fugae consilium dedit, furti
34 *quidem actione non tenetur, sed serui corrupti. Res sub-
*repta si in domini potestatem reuersa sit, cessat furti actio.
35 *Qui furandi animo conclaue effregit uel aperuit, sed nihil
*abstulit, furti actione conueniri non potest, iniuriarum potest.
36 *Qui rem suam furatur, ita demum furti actione non tene-
37 *tur, si alteri ex hoc non noceatur.* Seruus, qui in fuga
est, a domino quidem possidetur, sed dominus furti actione
eius nomine non tenetur, quia in potestate eum non habet.

[XXXII DE OPERIS LIBERTORVM]

Egentem patronum libertus obligatione doni muneris et operarum solutus alere cogendus est pro modo facultatum suarum.

31, 29—32 = *Dig.* 47, 2, 83, *cf. ad p.* 79 || 31, 33—36 *Cuiacius l. c. ex Vesontino restituit* || 31, 37 *cf. Lex Rom. Burgund.* 15

3 possit *F*[a] *Cuiacius* || 7 interest] refert *Dig.* || 8 cancellatae *dett. cum Dig.*, cancancellatae *M*[a], an cancellatae *M*[b], hanc ancillate *L* || quia *dett. Dig.*, qua *M*, quae *L* || debitum magis solutum esse comprobari potest *Dig.* || 11 furti actio] *expectes* condictio furtiua

LIBER TERTIVS

[1A]

1 *Quotiens is, cui bonorum possessio ab altero postulata
*est, furere coeperit, magis probatum ratum eum uideri ha-
*buisse: rati enim habitio ad confirmationem prioris postu-
2 *lati pertinet. Si is, cui ignoranti petita est bonorum posses-
*sio, decesserit, heres eius intra tempora petitionis ratam
eam habere non potest.

[I DE CARBONIANO EDICTO]

Si fratri puberi controuersia fiat, an pro parte impuberis differri causa debeat, uariatum est: sed magis est, ut differri non debeat.

[II DE BONIS LIBERTI]

1 In bonis liberti prior est patronus quam filius alterius
patroni, itemque prior est filius patroni quam nepos alte-
2 rius patroni. Libertus duos patronos heredes instituit: alter
eorum uiuo liberto moritur: is qui superest contra tabulas
3 testamenti bonorum possessionem recte postulat. Liberto-
rum hereditas in capita, non in stirpes diuiditur: et ideo si
unius patroni duo sint liberi et alterius quattuor, singuli
4 uiriles (id est aequales) portiones habebunt. Patronus uel
patroni liberi ex parte dimidia heredes instituti aes alienum
5 liberti pro portionibus exsoluere coguntur. *Sicut testa-
*mento facto decedente liberto potestas datur patrono uel
*libertatis causa imposita petere uel partis bonorum posses-
*sionem, ita et cum intestato decesserit, earum rerum electio
6 *ei manet. Liberto per obreptionem adrogato ius suum pa-
tronus non amittit.

1A, 1 = *Dig.* 37, 1, 16 || 1A, 2 = *Dig.* 46, 8, 7 || 2, 5 = *Dig.* 37, 14, 20 || 2, 6 = *Dig.* 38, 2, 49

4 uideri] *expectes* non uideri, *cf. Dig.* 29, 2, 48 || 10 si . . . impuberis] *expectes* si fratribus puberi et impuberi controuersia fiat, an pro parte puberis *(similiter Cuiacius)* || 16 duos patronos *tuetur Interpretatio, requiritur fere* qui duos patronos habuit, extraneos

[III DE LEGE FABIANA]

Ea, quae in fraudem patroni a liberto quoquo modo alienata sunt, Fabiana formula tam ab ipso patrono quam a liberis eius reuocantur.

[IVA DE TESTAMENTIS]

1 Testamentum facere possunt masculi post impletum quar-
2 tum decimum annum, feminae post duodecimum. Spadones
eo tempore testamentum facere possunt, quo plerique pu-
3 bescunt, id est annorum decem et octo. Filius familias, qui
militauit, de castrensi peculio tam communi quam proprio
iure testamentum facere potest. castrense enim peculium est
quod in castris adquiritur uel quod proficiscenti ad militiam
4 datur. Caecus testamentum facere potest, quia *accire* po-
test adhibitos testes et audire sibi testimonium perhiben-
4a tes. *Qui manus amisit, testamentum facere potest, quamuis
5 *scribere non possit.* Furiosus tempore intermissi furoris
6 testamentum facere potest. *Et mulieri, quae luxuriose ui-
7 *uit, *bonis* interdici potest.* Moribus per praetorem bonis in-
terdicitur hoc modo: QVANDO TIBI BONA PATERNA AVITAQVE NEQVI-
TIA TVA DISPERDIS LIBEROSQVE TVOS AD EGESTATEM PERDVCIS, OB
8 EAM REM TIBI *EA* RE COMMERCIOQVE INTERDICO. Qui ab hostibus
captus est, testamentum quasi seruus facere non potest. sane
ualet testamentum id quod ante captiuitatem factum est, si
reuertatur, iure postliminii, aut si ibidem decedat, beneficio
legis Corneliae, qua lege etiam legitimae tutelae heredita-
9 tesque firmantur. In insulam relegatus et in opus publicum
ad tempus damnatus, quia retinent ciuitatem, testamentum
10 facere possunt et ex testamento capere. Plures quam septem

4A, 4a = *Dig.* 28, 1, 10 || 4A, 6 *extat in LA Paris.* 4408 *Dig.* 27, 10, 15 *pr.*

1 lege] formula *Schulting* || 7 *post* duodecimum *Montispessulanus H* 84 *et Vaticanus* 1023 *addunt* habet in libro tutore auctore, *quod ex glossemate uenire etiam inde colligitur, quod illi codices alias non habent nisi Paulum Wisigothorum* || 11 enim] autem *Sichardus* || 13 accire *Cuiacius*, scire *ML*, adscire *dett.* || 17 *post* potest *rubricam* de eo cui moribus interdicitur *ins. codices* || et *Dig.*, *om. L*, *de A et Paris. non constat* || qui *L* || 18 bonis (*ante* interdici) *Cuiacius*, moribus *L*, *de A et Paris. non constat* || 20 tuos *M*, *om. L* || 21 ea re *Sichardus*, aere *M*, *om. L* || § 8 *rubricam* item (item *om. L*) de testamentis *praemittunt codices* || 27 quia *L*, qui *M*

ad testamentum adhibiti non nocent. superflua enim facta
11 prodesse iuri tantum, nocere non possunt. In aduersa cor-
poris ualetudine mente captus eodem tempore testamentum
12 facere non potest. Prodigus recepta uitae sanitate ad bonos
mores reuersus et testamentum facere potest et ad testamenti
13 sollemnia adhiberi potest. Ex his, qui ad testamentum adhi-
bentur, si qui sint qui Latine nesciant uel non intellegant,
si tamen sentiant, cu*i* rei intersint, adhibiti non uitiant te-
14 stamentum. *Repetundarum damnatus nec ad testamentum
15 *nec ad testimonium adhiberi potest. Hermaphroditus an
*ad testamentum adhiberi possit, qualitas sexus incalescen-
16 *tis ostendit. Singulos testes, qui in testamento adhibentur,
*proprio chirographo adnotare conuenit, quis et cuius testa-
mentum signauerit.

[IVB *DE INSTITVTIONE HEREDVM*]

1 Condicionum duo sunt genera: aut enim possibilis est,
aut impossibilis: possibilis, quae per rerum naturam admitti
potest, impossibilis, quae non potest: quarum ex euentu
2 altera expectatur, altera [impossibilis] submouetur. Condi-
ciones contra leges et decreta principum uel bonos mores ad-
scriptae nullius sunt momenti: ueluti SI VXOREM NON DVXERIS,
SI FILIOS NON SVSCEPERIS, SI HOMICIDIVM FECERIS, *SI* LARVALI HABITV
3 PROCESSERIS et his similia. Quotiens non apparet, qui sit he-
res institutus, institutio non ualet: quod euenit, si testator
4 plures amicos unius nominis habeat. Heredes aut instituti
aut substituti dicuntur, institut*i* primo gradu, substitut*i* se-
5 cundo uel tertio scripti. Substituere quis et pure et sub con-
dicione potest, et tam suis quam extraneis, tam puberibus
6 quam impuberibus. In quot uult uncias testator hereditatem
suam diuidere potest. impleto asse sine parte heredes in-
stituti ad prioris assis semissem aequis portionibus ueniunt.

4A, 14. 15 = *Dig.* 22, 5, 15 || 4A, 16 = *Dig.* 28, 1, 30 || 4B, 2 *usque ad u.* 21 momenti = *Consultatio* 4, 8

2 tantum] testamenti *Savigny* || nocere non *M*, noceri *L* || 8 cui *Sichardus*, cuius *codices* || adhibiti *L*, adibitioni *M* || 15 *rubricam ex Consult.* 4, 8 *suppleuimus* || 19 impossibilis *del. Cuiacius* || condiciones] pacta uel cond. *Cons.* || 20 et] uel *Cons.* || adscriptae *om. Cons.* || 22 si laru.] aut laru. *codices* || 23 qui *L*, quidem quid *M* || 26 instituti p. g. substituti *dett.*, instituetur p. g. substituetur *M*, instituitur p. g. substituhitur *L* || 31 assis *dett.*, asse *ML*

7 Seruus alienus cum libertate heres institutus institutionem
non infirmat: sed libertas ut alieno superuacue data uidetur.
8 Filio et extraneo aequis partibus heredibus institutis si prae-
terita adcrescat, tantum suo auocabit, quantum extraneo: si
uero duo sint filii instituti, suis tertiam, extraneis dimidiam
9 tollet. Talis postumorum institutio: SI QVI POST MORTEM MEAM
POSTVMI NATI FVERINT, HEREDES SVNT*O*: si uiuo eo nascantur,
10 rumpunt testamentum. Nepos postumus, qui in locum patris
succedere potest, ab auo aut heres instituendus est aut no-
minatim exheredandus, ne agnascendo rumpat testamentum.
10a *Filius familias si militet, ut paganus nominatim a patre aut
*heres scribi aut exheredari debet, iam sublato edicto diui
*Augusti, quo cautum fuerat, ne pater filium militem exhere-
11 *det.* Qui semel constituit ad se hereditatem pertinere, ac
se eius rebus immiscuit, repudiare eam non potest, etiamsi
12 damnosa sit. *Pater quotiens filio mandat adire, certus esse
*debet, an pro parte an ex asse, et an ex institutione an ex
*substitutione, et an testamento an ab intestato filius suus
13 *heres exsistat. M*u*tus pater uel dominus filio uel seruo he-
*redibus institutis magis est ut, si intellectu non careat,
*nutu iubere possit adire hereditatem, ut ei iure eius com-
*modum quaeri possit: quod facile explicari possit scientia
14 *litterarum. Mutus seruus iussu domini pro herede gerendo
obligat dominum hereditati.

[V AD SENATVS CONSVLTVM SILANIANVM]

1 Hereditas eius, qui a familia occisus esse dicitur, ante
habitam quaestionem adiri non potest neque bonorum pos-
2 sessio postulari. Occisus uidetur non tantum qui per uim
aut per caedem interfectus est, uelut iugulatus praecipitatus,
sed et is qui ueneno necatus dicitur: honestati enim heredis
conuenit qualemcumque mortem testatoris inultam non prae-

4B, 10a = *Dig.* 28, 2, 26 || 4B, 12—14 = *Dig.* 29, 2, 93

3 filio et extraneo *dett.*, filius et extraneus *M*, filio extraneo *L* || 6 talis (tales *L*) p. institutio] *expectes* tali postumorum institutione facta || 7 sunto *Cuiacius*, sumptote *M*, mihi stote *L* || 8 qui *L*, *om. M* || 19 matus *F* || 25 *in Appendice* 2, 15 *huius tituli* §§ 10—12a *praemittitur rubrica* ex corpore Pauli sententiarum scheda de quaestionibus in familia habendis aut si ante habitam quaestionem (habita quaestione *codices*) hereditas eius qui dicitur interfectus (-cta *codices*) adita fuerit || 29 uelut *dett.*, uel *ML*

3 termittere. Domino occiso de ea familia quaestio habenda
est, quae intra tectum fuerit, uel certe extra tectum cum
4 domino eo tempore quo occidebatur. Qui occisus dicitur, si
constet eum sibi quoquo modo manus intulisse, de familia
eius quaestio non est habenda, nisi forte prohibere potuit nec
5 prohibuit. Neroniano senatus consulto cauetur, ut occisa
uxore etiam de familia uiri quaestio habeatur, id*em*que ius *in*
6 uxoris familia obseruatur, si uir dicatur occisus. Serui,
qui sub eodem tecto fuerunt, ubi dominus perhibetur occi-
sus, et torquentur et puniuntur, etsi testamento occisi manu-
missi sint. sed et hi torquentur, qui cum occiso in itinere
7 fuerunt. Serui de proximo si, cum possent ferre, auditis
8 clamoribus auxilium domino non tulerunt, puniuntur. Ser-
u*os*, qui in itinere circumdatum a latronibus dominum per
fugam deseruerunt, apprehensos et torqueri et summo sup-
9 plicio adfici placuit. Habebitur de familia quaestio et si heres
testatorem occidisse dicatur: nec interest, extraneus an ex
10 liberis sit. *In summa tamen sciendum et de his omnibus
*habend*am* esse quaestionem, qui in suspicione quacumque
11 *ratione ueniunt. In disponenda eorum quaestione, quo-
*rum dominus dicitur interemptus, h*i*c ordo seruatur, pri-
*mum ut constet occisum dominum, deinde, si *id* liqueat, de
*quibus ea quaestio habenda *sit*, atque ita de reis inqui-
12 *rendis. Etsi percussor certus sit, tamen de familia haben-
da quaestio est, ut caedis mandator inueniri possit.

12ª *Hereditas a fisco ut indignis aufertur his primum, qui,
*cum †suscepta re esset testatoris, apertis tabulis testamenti
*uel ab intestato ad*ierunt* hereditatem bonorumue possessionem
*accep*erunt*: amplius his et centum milia sestertiorum poena
*inrogatur. nec refert, a quibus pater familias uel quemad-
13 *modum dicatur *occisus esse.** Omnibus, qui contra uolunta-

5, 10 = *Appendix* 2, 16 || 5, 11. 12 = *Appendix* 2, 17 || 5, 12ª = *Appendix* 2, 15

7 idque (atque *M*) iuxta uxoris familia (famili *M*ª) *codices* || 11 sint *M*, dicantur *L* || 12 possint *ML* || 13 serui *codices* || 19 habendum *codices* || 21 haec *codices* || 22 deinde (deinde *E*, *om. reliqui*) si aliqua eat *codices* || 23 sit *om. codices* || 27 suscepta re (se *E*) *codices*, suspecta nex *Huschke* || 28 adierunt . . . 29 acceperunt *Cuiacius*, adiit . . . accepit *codices* || 31 occisus esse *om. codices*

tem defuncti faciunt, ut indignis aufertur hereditas, si nihil
testamento in fraudem legis fuerit cautum.

14 Siue falsum siue ruptum siue irritum dicatur esse testa-
mentum, salua eorum disceptatione scriptus heres iure in
15 possessionem mitti desiderat. Si inter heredem institutum
et substitutum controuersia sit, magis placet eum in posses-
sionem rerum hereditariarum mitti, qui primo loco scriptus
16 est. Scriptus heres ut statim in possessionem mittatur, iure
17 desiderat. hoc post annum impetrare non poterit. In eo
testamento heres scriptus, quod neque ut oportuit oblatum
nec publice recitatum est, *in* possessionem mitti frustra de-
18 siderat. In possessionem earum rerum, quas mortis tempore
testator non possedit, heres scriptus, priusquam iure ordina-
rio experiatur, improbe mitti desiderat.

[VA]

*Litterae, quibus hereditas promittitur uel animi adfec-
tus exprimitur, uim codicillorum non obtinent.

[VI DE LEGATIS]

1 Per praeceptionem uni ex heredibus nummi legati, qui
domi non erant, officio iudicis familiae herciscundae a cohe-
2 redibus praestabuntur. Ante heredis institutionem legari
non potest: inter medias heredum institutiones, siue *al*ter
siue ut*er*qu*e* adeat, potest. interdum dimidium, interdum to-
tum debetur: dimidium, si per uindicationem legatum sit:
3 totum, si per damnationem. *Post diem legati cedentem
actio, quae inchoata non est, ad heredem non transmittitur.
4 Communi seruo cum libertate et sine libertate legari potest,
5 totumque legatum socio testatoris adquiritur. Post mortem
heredis legari non potest, quia nihil ab herede heredis re-
6 linqui potest. In mortis tempus tam sua*e* quam heredis eius

5A = *Dig.* 29, 7, 17 || 6, 3 = *Consultatio* 6, 9

6 placet *M*, placuit *L* || 9 impetrare *L*, iure impetrari *M* || 11 in *dett.*, heres scriptus in *ML* || 22 alter siue uterque adeat *Sichardus*, siue aliter (alter *dett.*) siue ut quis adeat (uadeat *M*) *codices* || 24 sit totum si *dett.*, si totum *ML* || 29 ab heredes heredi *L*, ab hh. heredi *M* || 30 suae (sua *ML*b, suam *L*a) q. heredis (-des *ML*) eius] *expectes* legatarii quam heredis

legata conferri possunt hoc modo Lvcio Titio, cvm morietvr,
7 do lego, aut heres mevs dare damnas esto. Per uindicationem
legatum etsi nondum constituerit legatarius ad se pertinere,
atque ita post apertas tabulas ante aditam hereditatem deces-
7ª serit, ad heredem suum legatum transmittit. *Illvd avt illvd
*vtrvm elegerit legatarivs: nullo a legatario electo decedente
*eo post diem legati cedentem ad heredem transmitti pla-
8 *cuit.* Si res obligata creditori, cuius causam testator non
ignorauit, per damnationem legata sit, luitio ad heredis sol-
9 licitudinem spectat. Seruo fataliter interempto legatarii dam-
10 *num* est, quia legatum nulla culpa heredis intercidit. Dam-
nari heres potest, ut alicui domum extruat aut aere alieno
11 eum liberet. Sinendi modo tam corporales res quam quae
in iure consistunt legari possunt: et ideo debitori id quod
12 debet recte legatur. Eius rei quae legata est exemplo here-
dis partem agnoscere partem repudiare legatarius non potest.
13 Legatum nisi certae rei sit et ad certam personam deferatur,
14 nullius est momenti. Si quis sibi et Titio legat*um* adscrip-
serit, magis est, ut totum legatum ad coniunctum pertineat.
14ª *Vxori legatum in alieno testamento scribere non prohibe-
15 *mur.* Qui se filio testatoris impuberi tutorem adscripserit,
ut suspectus a tutela remouendus est, ad quam ultro uidetur
16 adfectasse. Rem legatam testator si postea pignori uel fidu-
17 ciae dederit, ex eo uoluntatem mutasse non uidetur. Vsus-
fructus uniuscuiusque rei legari potest et aut ipso iure con-
stituetur aut per heredem praestabitur: ex causa damnationis
18 per heredem praestabitur: ipso iure per uindicationem. Fu-
rios*i* et aegrotanti*s* et infanti*s* ususfructus utiliter relinquitur.
horum enim alius resipiscere, alius conualescere, alius cre-
19 scere potest. Ancillae usufructu legato partus eius ad usu-
20 fructuarium non pertinent. Gregis usufructu legato grege

6, 7ª = *Dig.* 33, 5, 19 || 6, 14ª = *Dig.* 48, 10, 18 *pr.* || 6, 15 = *Dig.* 48, 10, 18, 1

1 conferri *M*, conferri confirmari *L* || 2 *post* meus *interciderit* cum morietur || 10 damno *ML* || 13 corporalis *ML* || 18 legata *ML* || 21 adscripserit . . . 23 adfectasse] adscripsit, etsi suspectus esse praesumitur, quod ultro tutelam uidebitur adfectasse, tamen si idoneus esse approbetur, non ex testamento, sed ex decreto tutor dandus est: nec excusatio eius admittetur, quia consensisse uidetur uoluntati testatoris *Dig.* || 24 *ante* § 17 *rubricam* de usufructu *ins. codices* || 27 furiosi et aegrotantis et infantis *Cuiacius*, furioso et aegrotanti et infanti *codices* || 29 resipiscere *dett.*, respicere *ML*

integro manente fetus ad usufructuarium pertinent, saluo eo,
21 ut quidquid gregi deperierit, ex fetibus impleatur. Areae
22 usufructu legato aedificia in ea constitui non possunt. Acces-
sio ab alluuione ad fructuarium fundum, quia fructus fundi
non est, non pertinet: uenationis uero et aucupii reditus ad
23 fructuarium pertinent. Seruos neque torquere neque flagel-
lis caedere neque in eum casum facto suo perducere usufruc-
24 tuarius potest, quo deteriores fiant. Fructu legato si usus
non adscribatur, magis placuit usumfructum uideri adscrip-
25 tum. fructus enim sine usu esse non possunt. Si alteri usus,
alteri fructus legatus sit, fructuarius in usu concurrit, quod
26 in fructu usuarius facere non potest. Coniunctim duobus
usus*fructus* DO LEGO legatu*s* altero mortuo ad alterum in
27 solidum pertinebit. Vsufructu legato de modo utendi cautio
a fructuario solet interponi, et ideo perinde omnia se usurum,
ac si optimus pater familias uteretur, fideiussoribus oblatis
27ª cauere cogitur. *Arbores ui tempestatis, non culpa fructu-
27ᵇ *arii euersas ab eo substitui non placet. Quidquid in fundo
*nascitur uel quidquid inde percipitur, ad fructuarium per-
*tinet: pensiones quoque iam antea locatorum agrorum, si
*ipsae quoque specialiter comprehensae sint. sed ad exem-
*plum uenditionis, nisi fuerint specialiter exceptae, potest
27ᶜ *usufructuarius conductorem repellere. Caesae harundinis
*uel pali compendium, si in eo quoque fundi uectigal esse
28 *consueuit, ad fructuarium pertinet.* Vsusfructus amissus
ad proprietatem recurrit. amittitur autem quinque modis:
capitis minutione, rei permutatione, non utendo, in iure ces-
29 sione, dominii comparatione. Capitis minutione amittitur, si
in insulam fructuarius deportetur, uel si ex causa metalli
seruus poenae efficiatur, et si statum ex adrogatione uel adop-
30 tione mutauerit. Non utendo amittitur ususfructus, si pos-
sessione fundi biennio fructuarius non utatur, uel rei mobilis
31 anno. Rei mutatione amittitur ususfructus, si domus legata
incendio conflagrauerit aut ruina perierit, licet postea resti-
32 tuatur. In iure cessione amittitur ususfructus, quotiens do-

6, 27ª—27ᶜ = *Dig.* 7, 1, 59

3 legatae *codices* || 4 fundum *del.* || 5 est non] est *L* || 13 usus-fructus do lego legatus *Arndts* (*cf. Vat.* 57), usumfructum do lego legatum *codices* || 15 et *om. M* || usurum] facturum *Cuiacius* || 17 cogitur *dett.*, cogetur *ML*

33 mino proprietatis eum fructuarius in iure cesserit. Finitur
ususfructus aut morte aut tempore: morte, cum usufructua-
rius moritur: tempore, quotiens ad certum tempus ususfruc-
34 tus legatur, uelut biennio aut triennio. Fundo uel seruo
legato tam fundi instrumentum quam serui peculium ad lega-
35 tarium pertinet. Quaerendorum fructuum causa esse uiden-
tur, qui opus rusticum faciunt, et monitores et uilici et
saltuarii: item boues aratorii, aratra, bidentes et falces pu-
36 tatoriae: frumentum quoque ad sementem repositum. Fruc-
tuum cogendorum causa comparata instrumento cedunt, uelut
corbes, aluei, falces messoriae et fenariae, item molae oliua-
37 riae. Conseruandorum fructuum causa comparata instru-
mento cedunt, uelut dolia, cupae, uehicula rustica, cibaria,
pistores, asini, focariae: item ancillae quae uestimenta ru-
38 sticis faciunt, scutra quoque et sutor continebuntur. Vxores
eorum qui operantur magis est ut instrumento cedant. pecora
quoque et pastores eorum stercorandi causa parata instru-
39 mento continentur. Ea autem, quae custodiae magis causa
quod ad usus patris familias eo delata sunt, instrumenti no-
40 mine non continentur. Vxores uero eorum, qui mercedes
praestare consueuerant, neque instructionis neque instru-
41 menti appellatione continentur. Piscaturae uel uenationis
instrumentum ita demum instrumento fundi continetur, si ex
42 his maxime fundi reditus cogantur. Fructus percepti instru-
mento fundi ita demum cedunt, si ibidem absumi a testatore
43 consueuerant. Fundo cum omni instrumento rustico et ur-
bano et mancipiis quae ibi sunt legato semina quoque et ci-
44 baria debebuntur. Fundo cum omni instrumento rustico et
urbano et mancipiis quae ibi sunt legato tam supellex quam
aeramentum itemque argentum et uestes, quae ibi pater fa-
milias instruendi gratia habere solet, debebuntur: item ea
mancipia, quae usui patris familias esse solent, itemque aues
et pecora, quae instruendarum epularum gratia in fundo com-
parata sunt: exceptis his, quae ibi custodiae causa deposita
45 sunt. Fundo legato ITA VT OPTIMVS MAXIMVSQVE EST retia apra-
ria et cetera uenationis instrumenta continebuntur: quae et-
iam ad instrumentum pertinent, si quaestus fundi ex maxima

5 tam fundi (fundum *L*) instrumentum (-to *ML*) quam] *expectes* nec f. i. nec, *cf. Dig.* 33, 8, 24. 33, 10, 14 || 15 scutra *L*, scodra *M* || 19 quod] quaeue *scr.*, *cf. Dig.* 33, 7, 12, 15 || 22 piscatore *L*, piscatoris *M* || 32 itemque *M*, item *L*

46 parte in uenationibus consistat. Fructus, qui solo cohaere-
bant mortis testatoris tempore, ad legatarium pertinent: ante
47 percepti ad heredem. Fundo legato cum mancipiis et peco-
ribus et omni instrumento rustico et urbano peculium acto-
ris ante testatorem defuncti, si ex eodem fundo fuerit, magis
48 placet ad legatarium pertinere. Actor uel colonus ex alio
fundo in eodem constitutus, qui cum omni instrumento lega-
tus erat, ad legatarium non pertinet, nisi eum ad ius eius
49 fundi testator uoluerit pertinere. Adiunctiones, quas fundo
legato testator ex diuersis emptionibus applicauerat, legata-
50 rio cedere placuit. Instructo praedio legato fabri ferrarii,
item tignarii, putatores et qui instruendi fundi gratia ibidem
51 morabantur, legato cedunt. Instructo fundo legato libri quo-
que et bibliothecae quae in eodem fundo sunt legato continen-
52 tur. Seruos studendi gratia ex eodem fundo, qui cum man-
cipiis fuerat legatus, alio translatos ad legatarium placuit
53 pertinere. Fundo ita ut possederat legato mancipia tam ur-
bana quam rustica, itemque argentum et uestes, quae eodem
tempore in fundo comprehendentur, ad legatarium pertinent.
54 Pascualia, quae postea comparata ad fundum legatum testator
adiunxerat, si eius appellatione contineantur, ad legatarium
55 pertinent. Quidquid in eadem domo, quam instructam lega-
uit pater familias, perpetuo instruendi gratia habuit, le-
56 gatario cedit. Instructa domo legata ea legato continentur,
quibus domus munitior uel tuta ab incendio praestatur: tegu-
lae specularia et uela legato continebuntur: item aeramenta
lecti culcitae puluini subsellia cathedrae mensae armaria
delphicae pelues conchae aquimanalia candelabra lucernae
57 et similia quacumque materia expressa. Domo legata bal-
neum eius, quod publice praebetur, nisi alias separetur, le-
58 gato cedit. Domo cum omni iure suo sicut instructa est le-
gata urbana familia, item artifices et uestiarii et zetarii et
59 aquarii itidem domui seruientes legato cedunt. Omnibus
quae in domo sunt legatis cautiones debitorum rationesque

5 fundo *M*, *om.* *L* ‖ 7 eodem] eo *scr.* ‖ 12 et putatores qui *Huschke* ‖ 15 seruus *M*, seruo *L* ‖ 16 translatus *ML*b ‖ 18 argentum *L*, agrum *M* ‖ 20 pascualia *M*, pascuaria *L* ‖ 23 instruendi *L*, instruendi se *M* ‖ 27 puluini *M*, puluine *L* ‖ 28 conchae *dett.*, concaea *L*, *om.* *M* ‖ aquimanalia *dett.*, aquimanulia *M*, aquaminilia *L*, aquiminalia *alii*: *cf.* *Mommsen ad Dig.* 33, 10, 3 *pr.* ‖ 31 cedunt *codices* ‖ 32 ostiarii *Cuiacius* ‖ 33 itidem *scripsi*, et idem *M*, et eidem *L*

60 seruorum legato cedunt. Monilibus legatis aurum uel argen-
tum non debetur, nisi de his quoque manifeste sensisse testa-
61 torem possit ostendi. Instrumento cauponio legato ea deben-
tur, *quae* cauponis usui parata sunt, uelut uasa, in quibus
uinum defunditur: escaria quoque et popul*aria* uasa debentur.
62 sane ministri earum rerum legato non cedunt. Instrumento
medici legato collyria et emplastra et apparatus omnis con-
ficiendorum medicamentorum, itemque ferramenta legato ce-
63 dunt. Instrumento pictoris legato colores penicilli cauteria
64 et temperandorum colorum uasa debebuntur. Pistoris in-
strumento legato cribra asini molae et serui qui pistrinum
exercent, item machinae, quibus farinae subiguntur, legato
65 cedunt. Instrumento balneatorio legato balneator ipse et
scamna et hypo*po*dia, fistulae, miliaria, epitonia, rotae aqua-
riae, iumenta quoque quibus ligna deferuntur legato cedunt.
66 Instrumento piscatoris legato et retia et nassae et fuscinae et
nauicula*e*, hami quoque et cetera eiusmodi usibus destinata
67 debentur. Supellectile legata capsae armaria, n*isi* solum li-
brorum aut uestis ponendae gratia paratae sint, debebuntur,
sed et bu*x*ina et cristallina et argentea et uitrea uasa tam esca-
68 ria quam popularia, et uestis stratoria legato cedunt. Villis
69 uel agris separatim legatis alterum alteri cedit. Seruis DO
LEGO legatis ancillae quoque debebuntur: non item serui le-
gatis ancillis: sed ancillarum appellatione tam uirgines quam
seruorum pueri continentur: his scilicet exceptis, qui fidu-
70 ciae dat*i* sunt. Seruis *a*manuensibus legatis omnes qui ex
conuersatione urbana et in ministerio fuerint debebuntur,
nisi ex his aliqui perpetuo ad opus rusticum transferantur.
71 Venatores serui uel aucupes an inter urbana ministeria con-

1 monilibus *dett.*, mouilibus *M*, mobilibus *L* ‖ 4 quae *dett.*, quae in *ML* ‖ 5 popularia *Cuiacius*, pocula *L*, pecula *M*, pocula et *dett.* ‖ 9 pensulli *M*, pinecelle *L* ‖ 14 hypodia *codices* ‖ epitonía *M*, ytomia *L* ‖ 17 nauicula *ML* ‖ 18 capsae et arm. *Schulting* ‖ nisi *Huschke*, non *codices*, *cf. Dig.* 33, 10, 3, 2 ‖ 19 uestes *L*, uestium *M* ‖ 20 buxina *Bynkershoek*, byssina *codices* ‖ 21 uestis *M*, uestes *L* ‖ 24 sed *L*, et *M* ‖ sed tam ancillarum appellatione *scr.*: *male Interpres sententiam sic explicuit:* ancillarum autem appellatione tam uirgines quam puberes uel impuberes accipiendae sunt ‖ 25 qui *M*, quae *L* ‖ 26 datae *ML*: *fortasse* dati dataeue *scr.* ‖ *post* amanuensibus (adman. *codices*) *intercidisse uidetur definitio amanuensium, quam talia fere exceperint:* ministeriis uero urbanis legatis non ei tantum serui qui intra urbem ministrauerunt, sed etiam si qui extra urbem ex conuersatione urbana in ministerio fuerint

tineantur, dubium remansit: et ideo uoluntatis est quaestio.
tamen si instruendarum cotidianarum epularum gratia haben-
72 tur, debentur. Muliones et institores inter urbana ministeria
continentur: item opsonatores et uestiarii et cellararii et cu-
bicularii et arcarii et coqui placentarii tonsores pistores lec-
73 ticarii. Pecoribus legatis quadrupedes omnes continentur,
74 quae gregatim pascuntur. Iumentis legatis boues non con-
tinentur: equis uero legatis equas quoque placuit contineri.
ouibus autem legatis agni non continentur, nisi annuales sint.
75 76 Grege ouium legato arietes etiam continentur. Auibus lega-
tis anseres phasiani gallinae et auiaria debebuntur: an autem
77 phasianarii et pastores anserum, uoluntatis est quaestio. Dul-
cibus legatis sapa, defrut*um*, muls*um*, dulce etiam uin*um*,
palmae, caricae, uuae passae debebuntur. sed in hoc quo-
que uoluntatis est quaestio, quia et in specie pomorum com-
78 prehendi possunt. Frugibus legatis tam legumina quam hor-
79 deum et triticum continentur. Veste legata ea cedunt, quae
ex lana et lino texta sunt: item serica et bombycina, quae
tamen indutui uel operiendi cingendi sternendi iniciendique
causa parata sunt: pelles quoque indutoriae continebuntur.
80 Veste uirili legata ea tantummodo debentur, quae ad usum
uirilem saluo pudore uirilitatis attinent. stragula quoque
81 huic legato cedunt. Muliebri ueste legata omnia quae ad
82 usum muliebrem spectant debebuntur. Lana legata, siue
sucida siue lota sit siue pectinata siue uersicoloria, legato
cedit: purpura uero aut stamen subtemenue hoc nomine non
83 continentur. Mundo muliebri legato ea cedunt, per quae mun-
dior mulier lautiorque efficitur, uelut speculum conchae si-
tuli, item pyxides unguent*a* et uasa, in quibus ea sunt: item
84 sella balnearis et cetera huiusmodi. Ornamentis legatis ea
cedunt, per quae ornatior mulier efficitur, ueluti anuli catenae
reticuli et cetera, quibus collo uel capite uel manibus mulieres
85 ornantur. Argento legato massae tantummodo debebuntur:
uasa enim, quae proprio nomine separantur, legato non ce-
86 dunt, quia nec lana legata uestimenta debentur. Vasis ar-

2 habentur debentur *dett.*, his debentur *M*, habentur *L* || 3 institutores *codices* || 4 cellarii *M*[a], cellariarii *L* || 5 placontarii *ML* || tonsores] t. et *ML* || lecticarii] lect. stabularii *Sichardus* || 13 defruto (defreto *ML*) mulso dulce etiam uino *codices* || 15 specie *dett.*, spe *L*, spem *M* || 19 indutui *M*, indui *L* || 26 subtemenue *dett.*, subtimen uel *M*, subtimine uel *L* || 29 pyxides *L*, bubrides *M* || unguentum *codices*

genteis legatis ea omnia continentur, quae capacitati alicui
praeparata sunt, et ideo tam potoria quam escaria, item mi-
nisteria omnia debebuntur, ueluti urceoli lances patinae pi-
perataria: cochlearia quoque itemque trullae calices scyphi
87 et his similia. Libris legatis tam chartae uolumina uel mem-
branae et philyrae continentur: codices quoque debentur:
librorum enim appellatione non uolumina chartarum, sed
88 scripturae modus qui certo fine concluditur aestimatur. Auro
legato gemmae quoque inclusae itemque margaritae *et* sma-
ragdi legato cedunt. sed magis est uoluntatis esse quaestio-
nem: †infectum enim aurum debebitur: factum enim orna-
89 mentorum genere continetur. Vasis argenteis legatis em-
90 blemata quoque ex auro infixa legato cedunt. Argento potorio
legato omnia quae ad poculorum speciem comparata sunt de-
bebuntur, ueluti paterae calices scyphi urceoli oenophoria et
91 conchae. Carruca cum iunctura legata mulae quoque lega-
tae, *non* et mulio uidetur, propter cotidianam loquendi con-
91ª suetudinem. *Heres seruum proprium, quem testator lega-
*uerat, manumittendo nihil agit, quia scientiae uel ignorantiae
91ᵇ *eius nullam placuit admitti rationem. Libertus, qui in priore
*parte testamenti legatum acceperat et ingratus postea eadem
*scriptura a testatore appellatus est, commutata uoluntate
92 *actionem ex testamento habere non potest.* Prolatis codi-
cillis uel alio testamento, quibus ademptum est legatum uel
certe rescissum, perperam soluta repetuntur.

[VII DE MORTIS CAVSA DONATIONIBVS]

1 Mortis causa donat qui ad bellum proficiscitur et qui na-
uigat, ea scilicet condicione, ut, si reuersus fuerit, sibi re-
2 stituatur, si perierit, penes eum remaneat cui donauit. Do-

6, 91ª = *Dig.* 40, 9, 28 || 6, 91ᵇ = *Dig.* 34, 4, 29

2 potiora *M*, potatoria *L* || 3 patinae *M*, patene *L* || pepera-taria *M*, piperatoria *L* || 4 cocliaria *ML* || 6 philyrae *Cuiacius*, phyllidae *codices* || 9 margaritae asmaragdi *ML* || 11 enim *post* factum *delet Huschke: sed uidentur nonnulla intercidisse* || 15 enoferia *L*, enoferaria *M* || 17 non] nec non *L*, *om. M*: mulio autem non debetur *Interpretatio* || 24 adempto est legato *ML* || 25 solutis *ML*

natio mortis causa cessante ualetudine et sequente sanitate, paenitentia etiam reuocatur: morte enim tantummodo conualescit.

[VIII AD LEGEM FALCIDIAM]

1 Exhausta legatis aut fideicommissis uel mortis causa do-
nationibus hereditate auxilio Falcidiae institutus heres qua-
2 drantem retinere potest. Quotiens de modo quartae retinen-
dae quaeritur, propter periculum plus petendi officio iudicis
omnibus aestimatis quarta facienda est, quae apud heredem
remaneat, aut certe exigenda cautio a legatario, ut quod plus
3 dodrante perceperit restituat. Ea, quae mater uiua filio do-
3a nauit, in quartam non imputantur. *Aeris alieni loco dedu-
*cuntur non solum pretia eorum quibus libertas data est et
*eorum qui supplicio sunt adfecti, sed et eius quem praetor
*propter indicium proditae mortis uel detectae eorum con-
4 *iurationis libertate donauit.* Ex mora praestandorum fidei-
commissorum uel legatorum fructus et usurae peti possunt:
mora autem fieri uidetur, cum postulanti non datur.

[IX]

*Si nullae sint res hereditariae, in quas legatarii uel *fideicommissarii mittantur, in rem quidem heredis mitti non *possunt, sed per praetorem denegatas heredi actiones ipsi *persequantur.*

[X]

*In bonis curatoris priuilegium furiosi furiosaeue serua- *tur: prodigus et omnes omnino, etiamsi in edicto non fit eo- *rum mentio, in bonis curatoris decreto priuilegium conse- *quuntur.*

8, 3a = *Dig.* 35, 2, 39 || 9 = *Dig.* 36, 4, 10 || 10 = *Dig.* 27, 10, 15, 1: *huic autem loco haec sententia ideo restituta est, quia ueram eius sedem intra hunc librum ignoramus*

4 sequente *M*, secuta *dett.*, *deficit L* || 7 quartae *L*, partis *M* || 8 iudicis *L*, iudicantis *M*

LIBER QVARTVS

[I DE FIDEICOMMISSIS]

1 Ab uxore, cui uir dotem praelegauit, fideicommissum
relinqui non potest, quia non ex lucratiua causa testamento
2 aliquid capit, sed proprium recipere uidetur. A postumo he-
3 rede instituto fideicommissum dari potest. Ab imperatore
4 herede instituto legatum et fideicommissum peti potest. A
surdo uel muto, siue legatum acceperit siue heres institutus
sit uel ab intestato successerit, fideicommissum relinquitur.
4a *A patre uel domino relictum fideicommissum, si hereditas
*ei non quaeratur, ab emancipato filio uel seruo manumisso
*utilibus actionibus postulatur: penes eos enim quaesitae he-
5 *reditatis emolumentum remanet.* Qui fideicommissum re-
linquit, etiam cum eo loqui potest cui relinquit, uelut PETO,
GAI SEI, CONTENTVS SIS ILLA RE, aut VOLO TIBI ILLVD PRAESTARI.
6 Fideicommittere his uerbis possumus ROGO, PETO, VOLO, MANDO,
DEPRECOR, CVPIO, INIVNGO. DESIDERO quoque et IMPE*RO* uerba
util*e* faciunt fideicommissum. RELINQVO uero et COMMENDO
6a nullam fideicommissi pariunt actionem. *Nutu etiam relin-
*quitur fideicommissum, dummodo is nutu relinquat, qui et
loqui potest, nisi superueniens morbus ei impedimento sit.
7 Tam nostras res quam alienas per fideicommissum relinquere
possumus: sed nostrae statim, alienae autem aestimatae aut
8 redemptae praestantur. Si alienam rem tamquam suam tes-
tator per fideicommissum reliquerit, non relicturus, si alie-
nam scisset, ut solet legatum, ita inutile erit fideicommissum.
9 Testator superuiuens si eam rem quam reliquerat uendiderit,
10 extinguitur fideicommissum. Codicillis, qui testamento con-
firmati non sunt, adscriptum fideicommissum iure debetur.
11 Filio quibuscumque uerbis a patre fideicommissum relictum
iure debetur: sufficit enim inter coniunctas personas quibus-
cumque uerbis ut in donatione uoluntas expressa. et ideo
12 etiam PRIDIE QVAM MORIETVR recte relictum uidetur. In tem-
pus emancipationis uel CVM SVI IVRIS ERIT fideicommissum re-

1, 4a = *Dig.* 32, 4 || 1, 6a = *Dig.* 32, 21 *pr.*

7 peti *L*, *om.* *M* || 17 inpetro uerba utilia *codices* || 31 sufficit *M*, sufficiet *L*

lictum quocumque modo patria potestate liberato debetur.
13 Rogati inuicem sibi, si sine liberis decesserint, hereditatem
restituere, altero decedente sine liberis hereditas ad eum
peruenit qui superuixit: nec ex eo pacisci contra uoluntatem
14 testatoris possunt. Heres ante aditam hereditatem, legata-
rius antequam legatum accipiat, fideicommissum praestare
15 non possunt. Rem fideicommissam si heres uendiderit eam-
que sciens compararit, nihilo minus in possessionem eius
16 fideicommissarius mitti iure desiderat. Quotiens libertis fidei-
commissum relinquitur, ad eos tantummodo placuit pertinere,
qui manumissi sunt uel qui in eodem testamento libertatem
17 intra numerum legitimum consecuti sunt. Cui ab herede
fideicommissum non praestatur, non solum in res heredita-
18 rias, sed et in proprias heredis inducitur. Ius omne fidei-
19 commissi non in uindicatione, sed in petitione consistit. *Fi-
*deicommissum relictum et apud eum cui relictum est ex
*causa lucratiua inuentum extingui placuit, nisi defunctus
20 *aestimationem quoque eius praestari uoluit. Columnis ae-
*dium uel tignis per fideicommissum relictis ea tantummodo
*amplissimus ordo praestari uoluit nulla aestimationis facta
mentione, quae sine domus iniuria auferri possunt.

[II DE SENATVS CONSVLTO TREBELLIANO]

Senatus consulto Trebelliano prospectum est, ne solus heres omnibus hereditariis actionibus oneretur. et ideo quotiens hereditas ex causa fideicommissi restituitur, actiones eius in fideicommissarium transferuntur, quia unicuique damnosam esse fidem suam non oportet.

[III DE SENATVS CONSVLTO PEGASIANO]

1 Inter heredem et fideicommissarium, cui ex Pegasiano
hereditas restituitur, partis et pro parte stipulatio interponi-
tur, ut heredi instituto pro quarta actiones, pro ceteris uero
2 portionibus fideicommissario competant. Totam hereditatem
restituere rogatus si quartam retinere nolit, magis est, ut eam
ex Trebelliano debeat restituere: tunc enim omnes actiones

1, 19. 20 = *Dig.* 32, 21, 1. 2

25 restituitur *dett.*, restituetur *ML* || 26 eius *M*, eius non *L*

3 in fideicommissarium dantur. Lex Falcidia itemque senatus
consultum Pegasianum deducto omni aere alieno deorumque
donis quartam residuae hereditatis ad heredem uoluit perti-
4 nere. Qui totam hereditatem restituit, cum quartam retinere
ex Pegasiano debuisset, si non retineat, repetere eam non
potest. nec enim indebitum soluisse uidetur qui plenam fidem
defuncto praestare maluit.

[IV DE REPVDIANDA HEREDITATE]

1 Recusari hereditas non tantum uerbis, sed et re potest
2 et alio quouis indicio uoluntatis. Heres per magistratus mu-
nicipales ex auctoritate praesidis fideicommissario postulante
3 hereditatem adire et restituere compellitur. Fideicommis-
sarius si adfirmet heredem nolle adire hereditatem, absente
eo interponi decretum et in possessionem mitti iure deside-
4 rat. Suspectam hereditatem adire compulsus omnia ex Tre-
belliano restituit.

[V DE INOFFICIOSI QVERELLA]

1 Inofficiosum dicitur testamentum, quod frustra liberis
exheredatis non ex officio pietatis uidetur esse conscript*um*.
2 Post factum a matre testamentum filius procreatus, non mu-
tata ab ea cum posset uoluntate, ad exemplum praeteriti in-
3 officiosi querellam recte instituit. Testamentum, in quo impe-
rator heres scriptus est, inofficiosum argui potest: eum enim
qui leges facit pari maiestate legibus obtemperare conuenit.
4 Qui inofficiosum dicere non potest, hereditatem petere non
5 prohibetur. Ex asse heres institutus inofficiosum dicere non
potest: nec interest, exhausta nec ne sit hereditas, cum apud
eum quarta aut legis Falcidiae aut senatus consulti Pegasiani
6 beneficio sit remansura. Quartae portionis portio liberis de-
ducto aere alieno et funeris impensa praestanda est, ut ab
inofficiosi querella excludantur. libertates quoque eam por-
7 tionem minuere placet. Filius iudicio patris si minus quarta

4, 1 = *Dig.* 29, 2, 95

5 si non retineat *del. Cuiacius* || 19 conscriptum *dett.*, conscripta *ML* || 21 possit *L*, sit *M* || 24 conuenit *L*, conueniet *M* || 25 non *ante* potest *del. Sichardus uix recte* || 32 placet *M*, placuit *L*

portione consecutus sit, ut quart*a* sibi a coheredibus citra in-
8 officiosi querellam impleatur, iure desiderat. Pactio talis,
ne de inofficioso testamento dicatur, querellam super iudicio
futuram non excludet: meritis enim liberos quam pactioni-
9 bus adstringi placuit. Rogatus hereditatem restituere etsi
inofficiosi querellam instituerit, fideicommisso non fit iniuria:
quartam enim solummodo hereditatis amittit, quam beneficio
10 senatus consult*i* habere potuisset. Heres institutus habens
substitutum si de inofficioso dixerit nec obtinuerit, non id ad
fiscum, sed ad substitutum pertinebit.

[VI DE VICESIMA]

1 Tabulae testamenti aperiuntur hoc modo, ut testes uel
maxima pars eorum adhibeatur, qui signauerint testamen-
tum: ita ut agnitis signis rupto lino aperiatur et recitetur at-
que ita describendi exempli fiat potestas ac deinde signo
publico obsignatum in archiuum redigatur, ut, si quando exem-
2 plum eius interciderit, sit, unde peti possit. Testamenta in
municipiis coloni*is* oppidis praefectura uico castello concilia-
bulo facta in foro uel basilica praesentibus testibus uel hones-
tis uiris inter horam secundam et decimam diei *aperiri* reci-
tarique debebunt, exemploque sublato ab isdem rursus [ma-
gistratibus] obsignari, quorum praesentia constat apertum.
2a *Qu*i* aliter aut alibi, quam ubi lege praecipitur, testamentum
*aperuerit recitaueritue, poena sestertiorum quinque milium
3 *tenetur.* Testamentum lex statim post mortem testatoris
aperiri uoluit. et ideo, quamuis sit rescriptis uariatum, ta-
men a praesentibus intra triduum uel quinque dies ape-
riendae sunt tabulae: *ab* absentibus quoque intra eos dies,
cum superuenerint: nec enim oportet t*am* heredibus et le-
gatariis aut libertatibus quam necessario uectigali moram
fieri.

6, 2a = *extat in E et Rosambino*

---

1 quartam *ML* ‖ 8 consulto *ML* ‖ 14 signis *dett.*, signitis *M*, sigillis suis *L* ‖ 18 colonia *codices* ‖ 20 aperiri *om. codices, suppl. Rittershusius* ‖ 21 magistratibus *del.*, *cf. Dig.* 29, 3, 7 ‖ 22 quorum *sqq.*] *expectes fere* in quorum praesentia aperta sunt ‖ 23 qualiter *codices* ‖ legem percipitur *Ros.* ‖ 24 ue *om. Ros.* ‖ poenae *E* ‖ 25 teneatur *Ros.* ‖ 28 ab *om. ML* ‖ 29 tam *Rittershusius*, testamentum *codices*

[VII DE LEGE CORNELIA]

1 Qui testamentum falsum scripserit recitauerit subiecerit
signauerit suppresserit amouerit resignauerit deleuerit, poena
legis Corneliae de falsis tenebitur, id est in insulam depor-
2 tatur. Non tantum is, qui testamentum subiecit suppressit
deleuit, poena legis Corneliae coercetur, sed et is qui sciens
3 dolo malo id fieri iussit faciendum*ue* curauit. Testamentum
supprimit, qui sciens prudensque tabulas testamenti in frau-
dem heredum uel legatariorum fideiuecommiss*ari*orum aut
4 libertatium non profert. Supprimere tabulas uidetur, qui
5 cum habeat et proferre possit, eas proferre non curat. Codi-
cilli quoque si lateant nec proferantur, supprimi uidebuntur.
6 Edicto perpetuo cauetur, ut, si tabulae testamenti non appa-
reant, de earum exhibitione interdicto reddito intra annum
agi possit, quo ad exhibendum compellitur qui supprimit.
tabularum autem appellatione chartae quoque et membranae
continentur.

[VIII DE INTESTATORVM SVCCESSIONE]

1 *Intestati dicuntur, qui testamentum facere non possunt,
*uel ipsi linum, ut intestati decederent, abruperunt, uel ii
*quorum hereditas repudiata est, cuiusue condicio defecerit.
2 *[Sine] iure praetorio factum testamentum obiecta doli ex*cep*-
2a *tione obtinebit. *Quorum* testamenta rumpuntur aut inrita
*fiunt, ipso quidem iure testati decedunt, sed per consequen-
3 *tias sublato testamento intestati decedunt. Intestatorum he-
*reditas lege duodecim tabularum primum suis heredibus,
*deinde agnatis et aliquando quoque gentil*i*bus deferebatur.
*sane consanguinei, *quos* lex non apprehenderat, interpre-

8, 1—19 = *Collatio* 16, 3

3 suppresserit a. resign. *L*, *om. M*, *cf.* 5, 25, 1 || 5 subiecit *L*, *om. M* || 7 faciendumue *dett.*, faciendumque *M*, faciendoque *L* || 9 fideiuecommissorum *M*, fideiquecommissorum *L* || 10 profert *dett.*, proferet *L*, proferre *M* || 16 autem *L*, quoque *M* || 18 successione *Wisigothi*, successionibus *Coll. et Lex Rom. Burg.* 28, 3, hereditatibus *Appendix* 1, 7. 17 || 20 hii *Coll.*p, hic *Coll.*w *Coll.*v || 21 cuiusue *fortasse ex* institutionisue *corruptum est* || 22 sine *del.* || abiecta doli expectatione (-nem *Coll.*w) *codices* || 23 quorum] eorum quorum *codices* || 27 gentilibus *Pithoeus*, gentibus *codices* || 28 consanguinei quos *Cuiacius*, consanguineis *codices*

*tatione prudentium primum inter agnatos locum acceperunt.
4 *Sui heredes sunt *hi*: primo loco filius filia in potestate pa-
*tris constituti: nec interest, *a*doptiui sint an naturales et
*secundum legem Iuliam Papiamue quaesiti: modo maneant
5 *in potestate. Qui sui heredes sunt, ipso iure heredes etiam
*ignorantes constituuntur, ut furiosi aut infantes et peregri-
*nantes: quibus bonorum possessionis propter praetoriam
6 *actionem non erat necessaria. In suis heredibus adeo a
*morte testatoris rerum hereditariarum dominium continua-
*tur, ut nec tutoris auctoritas pupillis nec furiosis curator sit
*necessarius, nisi forte soluendo sit hereditas: quamuis etiam
*furiosus, si resipuerit, et pupillus, si adoleuerit, abstinere
7 *possint. Post mortem patris natus uel ab hostibus reuersus
*aut ex primo secundoue mancipio manumissus, cuiusue er-
*roris causa probata, licet non fuerint in potestate, sui tamen
8 *patri heredes efficiuntur. Post filios filias ad intestatorum
*successionem inter suos ueniunt nepotes neptes pronepotes
*proneptes ac deinde masculino sexu post filium descenden-
*tes, si nullus parentum impedimento ipsis in aui potestate
*uel proaui familia remanserit: parentes enim liberis suis,
*cum quibus in potestate fuerunt ipsi, ordine successionis
9 *obsistunt. Fili*i si* cum nepotibus ex alio filio susceptis in
*familia retinentur, ad intestati patris successionem cum fra-
*tris filiis uocantur. quibus in patris sui pa*r*tem uenientibus
*hereditas in stirpes, non in capita diuiditur, ita ut unus
*filius e*t* plures nepotes singulos semisses habeant. idemque
*euenit, si auo ex duobus filiis impari numero nepotes suc-
10 *cesserint. Ex filia nepotes sui heredes non sunt: in aui
*enim materni potestate alienam familiam sequentes ipsa ra-
11 *tione esse non possunt. Eo tempore suus heres constituen-
*dus est, quo certum est aliquem intestatum decessisse: quod

8, 3—20 = *Collatio* 16, 3, 3—20

2 hi] hoc *codices* ‖ 3 adoptiui] si ad. *codices* ‖ an nat. et *Coll.*p, tam nat. eos *Coll.*w *Coll.*v ‖ 4 papiamque *Schulting* ‖ 7 possessionis *Coll.*p *Coll.*v, possessiones *Coll.*w: possessionis petitio *requiritur* ‖ 8 erit *Pithoeus* ‖ 11 *post* forte *intercidisse uidentur talia:* in hoc ut abstineant, si non ‖ soluenda *codices* ‖ 15 probata] probata est *scr.* ‖ 19 ipsi *codices* ‖ 22 filius cum *codices* ‖ 23 ad intestati *Coll.*w *Coll.*v, ab intestato *Coll.*p ‖ 24 uocatur *Coll.*w *Coll.*v ‖ partem] parentem *Coll.*p, parentes *Coll.*w *Coll.*v ‖ 26 et] ex *codices*

*ex euentu deficientis condicionis et ortu nepotis, qui uiuo
12 *auo post mortem patris natus *est*, *def*iniri potest. *Que*m
*filius emancipatus suscepit uel adoptauit, sui heredis locum
*in aui successione, sicut ipse pater, obtinere non potest.
*adoptiuus tamen nec quasi cognatus bonorum possessionem
13 *eius petere potest. Si sui heredes non sunt, ad agna-
*tos legitima hereditas pertinebit, inter quos primum locum
*consanguinei obtinent. agnati autem sunt cognati uirilis
*sexus per uirilem *sexum* descendentes, sicut filius fratris
14 *et patruus et deinceps tota successio.* Inter agnatos et co-
gnatos hoc interest, quod in agnatis etiam cognati continen-
tur, inter cognatos uero agnati non comprehenduntur. et
ideo patruus et agnatus est et cognatus, auunculus autem
15 cognatus tantummodo. *Consanguinei sunt eodem patre nati,
*licet diuersis matribus, qui in potestate fuerunt mortis tem-
*pore: adoptiuus quoque frater, si non sit emancipatus, et
*hi qui post mortem patris nati sunt uel causa*m* probauerunt.
16 *Soror iure consanguinitatis tam ad fratris quam ad sororis
17 *hereditatem admittitur. Consanguineis non exsistentibus
*agnatis defertur hereditas, prout quis alterum grad*u* praeces-
*serit: quod si plures eodem gradu consistunt, simul admit-
18 *tuntur.* Si sint fratres defuncti et fratris filii uel nepotes
19 fratre non exsistente, filius fratris nepoti praefertur. *Sed si
*duorum fratrum sint liberi, non in stirpes, sed in capita he-
*reditas distribuitur, scilicet ut pro numero singulorum uiri-
20(22) *tim distribuatur hereditas.* Feminae ad hereditates legitimas
ultra consanguineas successiones non admittuntur: idque iure

8, 11—20 = *Collatio* 16, 3, 11—20

2 est definiri] iniri *Coll.*[P], siniri *Coll.*[w] *Coll.*[v] || quem] cuius *Coll.*[P] *Coll.*[w], cum *Coll.*[v] || 5 ne quasi *Coll.*[P] *Coll.*[w], neque si *Coll.*[v] || 9 sexum *om. codices* || 11 quod *om. Coll.* || 13 et agnatus] agnatus *Coll.* || 14 tantummodo] tantummodo est *Coll.* || 17 causa *codices* || 20 gradum *codices* || 22 si sint fratres defuncti et fratres filii uel nepotes *ML*, si sit frater defuncti et fratris filius et nepos *Coll.:* si sint fratris defuncti et filius et nepos *scr.* || 26 *post* § 19 *edd. ex Epitoma Aegidiana inserunt haec:* filius fratris intestati filio sororis praefertur, *deinde supplent ex Appendice* 1, 7: legitimi heredes iure gallico intra centesimum diem nisi adierint hereditatem, ad proximos eadem successio transfertur, *utrumque non Pauli, sed Interpretis* || feminae . . . 27 admittuntur] *ad hoc comma pertinent uerba Appendicis* 1, 9: feminae etsi ultra consanguineas hereditates ad successionem legitimam non admittuntur, proximitatis tamen ad successionem petere non prohibentur, *quae non sunt Pauli, sed Interpretis, licet non eiusdem, quem Wisigothi exscripserunt* || 27 idque *ML*, id quod *Coll.*[P], hi quod *Coll.*[w]

ciuili Voconiana ratione uidetur effectum. ceterum lex duode-
21(23) cim tabularum nulla discretione sexus cognatos admittit. In
hereditate legitima successioni locus non est. et ideo fratre
decedente, antequam adeat aut repudiet hereditatem, fratris
filius admitti non potest, quia omissa successio proximiori
22(24) defertur. Ab hostibus captus neque sui neque legitimi he-
redis ius amittit postliminio reuersus. quod et circa eos,
qui in insulam deportantur uel serui poenae effecti sunt, pla-
cuit obseruari, si per omnia in integrum indulgentia prin-
23(25) cipali restituantur. Pro herede gerere est destinatione fu-
turi dominii aliquid ex hereditariis rebus usurpare: et ideo
pro herede gerere uidetur, qui fundorum hereditariorum cul-
turas rationesque disponit, et qui seruis hereditariis, iumen-
24(26) tis rebusue aliis utitur. Ex pluribus heredibus isdemque
legitimis si qui omiserint hereditatem uel in adeundo ali-
qua ratione fuerint impediti, his qui adierunt uel eorum he-
redibus omittentium portiones adcrescunt. quod in herede
instituto [eum] qui acceperat substitutum euenire non poterit:
diuersa enim causa est scripti et legitimi.

[IX AD SENATVS CONSVLTVM TERTVLLIANVM]

1 Matres tam ingenuae quam libertinae ciues Romanae,
ut ius liberorum consecutae uideantur, ter et quater pepe-
2 risse sufficit, dummodo uiuos et pleni temporis pariant. Quae
semel uno partu *tres* filios edidit, ius liberorum non conse-
quitur: non enim ter peperisse, sed semel partum fudisse
3 uidetur: nisi forte per interualla pariat. Mulier si monstruo-

9, 3. 4 = *Dig.* 1, 5, 14 (*u. i.*)

1 uoconia narratione *codices*, uoconia rationem *Coll.*P, coniurationem *Coll.*W || 2 nulla] sine ulla *Coll.* || cognatos] *expectes* agnatos || 5 omissa *tuetur Interpretatio*, omnis *Cuiacius: fuerit fortasse* quia non nisi proximiori successio defertur || 18 eum *del. Faber* || 20 *rubricam post* § 7 *collocant codices, huic loco restituit Cuiacius:* de intestatorum successionibus ad senatus cons. tert. *Lex Rom. Burg.* 28, 3: *in Appendice* 1, 8. 17 *ea quae titulo X continentur sub rubrica* de intestatorum hereditatibus *citantur* || 23 sufficit *L*, sufficiet *M* || 24 simul *Faber* || tres *Cuiacius*, tres uel duos *codices* || 26 — *p.* 103, 5 §§. 3. 4 *in Dig. sic leguntur:* non sunt liberi, qui contra formam humani generis conuerso more procreantur: ueluti si mulier monstrosum aliquid aut prodigiosum enixa sit. partus autem, qui membrorum humanorum officia ampliauit, aliquatenus uidetur effectus et ideo inter liberos connumerabitur: *cf. praef. p.* 42 || 26 monstruoso a. a. prodigioso *codices*

sum aliquid aut prodigio*sum* enixa sit, nihil proficit: non
sunt enim liberi, qui contra formam humani generis conuerso
4 more procreantur. Partum, qui membrorum humanorum
officia duplicauit, quia hoc ratione aliquatenus uidetur effec-
5 tum, matri prodesse placuit. Septimo mense natus matri
prodest: ratio enim Pythagora*ei* numeri hoc uidetur admit-
tere, ut aut septimo pleno aut decimo mense partus maturior
6 uideatur. Aborsus et abactus uenter partum efficere non
7 uidetur. Libertina ut ius liberorum consequi possit, quater
8 eam peperisse ut ingenuam sufficit. Latina ingenua ius Qui-
ritium consecuta si ter peperit, ad legitimam filii heredita-
9 tem admittitur: non est enim manumissa. Ius liberorum ma-
ter habet, quae tres filios aut habet aut habuit aut neque
habet neque habuit. habet, cui supersunt: habuit quae ami-
sit: neque habet neque habuit, quae beneficio principis ius
10 liberorum consecuta est. *Mater per fratrem excluditur et
*in successione frater cum sorore aequa sorte succed*it*. quod
*si frater defuerit, mater et filiae, quantae fuerint, aequales
capiunt portiones.

[x]

1 *Filii uulgo quaesiti ad legitimam matris hereditatem
*adspirare non prohibentur, quia pari iure, *ut* ipsorum *here-*
2 **ditates* matribus, ita ipsis matrum deferri debuerunt. Ad
*filiam ancillam uel libertam ex senatus consulto Claudiano
*effectam legitima matris intestatae hereditas pertinere non
*potest, quia neque serui neque liberti matrem ciuilem ha-
3 *bere intelleguntur. Ad legitimam intestatae matris here-
*ditatem filii ciues Romani, non etiam Latini admittuntur.
*ciues autem Romanos eo tempore esse oportet, quo eis de-

9, 3. 4 = *Dig.* 1, 5, 14 ‖ 9, 10 = *Lex Rom. Burgund.* 28, 2. 3, *quae tamen non ipsa Pauli uerba, sed argumentum sententiae refert* ‖ 10, 1—3 = *Appendix* 1, 17—19

4 hoc *M*, hec Ł ‖ 6 pythagorae *codices* ‖ 9 libertina] libertina Latina *Huschke* ‖ 10 ut ingenuam *del. Cuiacius* ‖ sufficit *dett.*, suffecit *M*, sufficiet *L* ‖ 17 succedunt *codices Legis Rom. Burg.* ‖ 20 *rubricam* de intestatorum hereditatibus (= *tit.* 8) *citat Appendix: Cuiacius rubricam* ad senatus consultum Orfitianum restituit ‖ 22 ut *Cuiacius*, in *uel* hi ut *codices* ‖ hereditates *om. codices*

*fertur et ab iis legitima hereditas aditur. perinde autem
*matris certiores filii fiunt, non nuntio accepto, sed pro li-
4 *quido comperto, quod intestata decesserit. Filius maternam
*hereditatem eandemque legitimam nisi adeundo quaerere
non potest.

[XI DE GRADIBVS]

1ª *Στέμματα cognationum directo limite in duas lineas se-
*parantur, quarum altera superior, altera inferior: ex supe-
*riore autem et secundo gradu transuersae lineae pendent,
*quas omnes latiore tractatu habito in librum singularem con-
1 *tex*u*imus.* Primo gradu superiori linea continentur pater
mater, inferiori filius filia: quibus nullae aliae personae iun-
2 guntur. Secundo gradu continentur superiori linea auus auia,
inferiori nepos neptis, transuersa frater soror. quae personae
duplicantur: auus enim et auia tam ex patre quam ex matre,
nepos neptis tam ex filio quam ex filia, frater soror tam ex
patre quam ex matre accipiuntur. quae personae sequenti-
bus quoque gradibus similiter pro substantia earum, quae
3 in quoque gradu consistunt, ipso ordine duplicantur. Tertio
gradu ueniunt supra proauus proauia: infra pronepos pronep-
tis: ex obliquo fratris sororisque filius filia, patruus amita,
id est patris frater et soror, auunculus matertera, id est ma-
4 tris frater et soror. Quarto gradu ueniunt supra abauus ab-
auia: infra abnepos abneptis: ex obliquo fratris et sororis ne-
pos neptis, frater patruelis soror patruelis, id est patrui filius
filia, consobrinus consobrina, id est auunculi et materterae
filius filia, amitinus amitina, id est amitae filius filia: item-
que consobrini, qui ex duabus sororibus nascuntur. quibus
adcrescit patruus magnus amita magna, id est aui paterni
frater et soror: auunculus magnus matertera magna, id est

10, 4 = *Appendix* 1, 8 ‖ 11, 1ª = *Dig.* 38, 10, 9 ‖ 11 = *Lex Wisigothorum* 4, 1

1 ab . . . 2 matris] *haec sic restitue:* ab iis hereditas aditur. non ante autem matris legitima hereditas adiri potest quam ‖ 10 quas . . . contexuimus (conteximus *F*) *addiderint Iustiniani* ‖ 17 quae] itemque *scr.* (itemque hae *Huschke*) ‖ 18 earum quae in quoque *M*, eorum in quorum *L*, earumque in quo *uel* eorumque in quoquo *codices optimi Legis Wisig.* ‖ 21 amita] et amita *Lex Wisig.* ‖ 22 matertera] et mat. *Lex Wisig.* ‖ 25 frater *Lex Wisig.*, *om. ML* ‖ 26 filia *ML*, filiaue *Lex Wisig.* ‖ consobrinus . . . 27 filia *post* 27 amitae filius filia *collocat Huschke, cf.* §§ 5. 6

5 auiae tam paternae quam maternae frater et soror. Quinto
gradu ueniunt supra quidem atauus atauia: infra adnepos
adneptis: ex obliquo fratris et sororis pronepos proneptis,
fratris patruelis sororis patruelis amitini amitinae consobrini
consobrinae filius filia, propius sobrino sobrina, id est pa-
trui magni amitae magnae auunculi magni materterae ma-
gnae filius filia. his adcrescunt propatruus proamita, hi sunt
proaui paterni frater et soror: proauunculus promatertera,
hi sunt proauiae paternae maternaeque frater et soror pro-
6 auique materni. Sexto gradu ueniunt supra tritauus tritauia.
infra trinepos trineptis: ex obliquo fratris et sororis abne-
pos abneptis, fratris patruelis sororis patruelis, amitini ami-
tinae, consobrini consobrinae, patrui magni amitae magnae
auunculi magni materterae magnae nepos neptis, propioris
sobrino filius filia, qui consobrini appellantur. quibus ex
latere adcrescunt propatrui proamitae proauunculi promater-
terae filius filia: abpatruus abamita, hi sunt abaui paterni
frater et soror: abauunculus abmatertera, hi sunt abauiae
7 paternae maternaeque frater et soror abauique materni. Sep-
timo gradu qui sunt cognati recta linea supra infraque, pro-
priis nominibus non appellantur: sed ex transuersa linea
continentur fratris sororisue adnepotes adneptes, consobrini
8 filii filiaeque. Successionis idcirco gradus septem constituti
sunt, quia ulterius per rerum naturam nec nomina inueniri
nec uita succedentibus prorogari potest.

[XII DE MANVMISSIONIBVS]

1 Seruum communem unus ex dominis manumittendo La-
tinum facere non potest nec magis quam ciuem Romanum:
cuius portio eo casu, quo, si proprius esset, ad ciuitatem Ro-
2 manam perueniret, socio adcrescit. Mutus et surdus seruum
uindicta liberare non possunt: inter amicos tamen et per
epistulam manumittere non prohibentur. ut autem ad iustam

11 = *Lex Wisigothorum* 4, 1

5 proprius sobrinus *codices cum Lege Wisig.* || 14 proprioris (proprii *L*) sobrini *ML cum Lege Wisig.* || 15 consobrini] sobrini *Contius, cf. Dig.* 38, 10, 10, 17 (*ed. Mommsen p.* 359, 9) || 17 adpatruus (apatruus *M*ª, adpatruos *L*) adamita *codices cum Lege Wisig.* || 22 fratres sororesue (-que *L*) *codices cum Lege Wisig.* || adnepotes adneptes *M cum Lege Wisig.*, adnepos adneptis *L* || sobrini *Contius* || 23 idcirco] autem idcirco *Lex Wisig.* || 28 nec] non *scr.* || 30 peruenerit *ML*

libertatem peruenire possit, condicione uenditionis excipi
3 potest. Tormentis apud praesidem subiectus et de nulla culpa
4 confessus ad iustam libertatem perduci potest. Fideicom-
missa libertas data facto heredis non mutatur, si seruum,
5 quem manumittere iussus est, uinxerit. Communem seruum
unus ex sociis uinciendo futurae libertati non nocebit: inter
pares enim sententia clementior seueriori praefertur: et certe
humanae rationis est fauere miserioribus, pro*pe* et innocen-
tes dicere, quos absolute nocentes pronuntiare non possunt.
6 Debitor creditorue seruum pignoris uinciendo dediticium fa-
cere non possunt: alter enim sine altero causam pignoris de-
7 teriorem facere non potest. Seruus furiosi domini uel pu-
pilli iussu uinctus dediticiorum numero non efficitur, quia
8 neque furiosus neque pupillus exacti consilii capax est. Non
tantum si ipse dominus uinciat, nocet libertati, sed et si uin-
ciri iubeat aut uincientis procuratoris actorisue factum com-
probet. quod si, antequam sciret uinctum, solutionis eius
causas approbauerit, libertati futurae uincula non nocebunt.
9 Caeco curator dari non potest, quia ipse sibi procuratorem
instituere potest.

[XIII DE FIDEICOMMISSIS LIBERTATIBVS]

1 Ea condicione heres institutus SI LIBEROS SVOS EMANCIPA-
VERIT omnimod*o* eos emancipare cogendus est: pro condi-
2 cione enim hoc loco emancipatio uidetur adscripta. Dece-
dente eo, a quo fideicommissa libertas relicta est, heredes
3 eius eam praestare cogendi sunt. Decedens seruis suis liber-
tatem ita dedit: ILLVM ET ILLVM LIBEROS ESSE VOLO EOSQVE FILIIS
MEIS TVTORES DO: impeditur fideicommissa libertas, quia pu-
pilli sine tutoris auctoritate manumittere non possunt et ha-
bentibus tutores tutor dari non potest. sed interim uice ab-
sentium pupilli habebuntur, ut ex decreto amplissimi ordinis
primum libertas ac deinde tutela competere possit.

[XIV AD LEGEM FVFIAM CANINIAM]

1 Nominatim serui testamento manumitti secundum legem
Fufiam possunt. nominatim autem manumittere intellegitur

3 fideicommisso *dett.* ‖ 6 libertatis *ML* ‖ 8 prope et *scripsi*, probet *ML*, probe *dett.* ‖ 18 iussu *dett.*, iussum *ML* ‖ 23 omnimodis *codices* ‖ 34 nominatim] non nisi nominatim *scr.* (*similiter Huschke*)

hoc modo STICHVS LIBER ESTO. cum autem OPSONATOREM,
uel QVI EX ANCILLA ILLA NASCETVR, LIBERVM ESSE VOLO, ex Or-
fitiano senatus consulto perinde libertas competit, ac si no-
minatim data sit: officiorum enim et artium appellatio nihil
de significatione nominum mutat: nisi forte plures sint, qui
eo officio designentur: tunc enim nomen adiungendum est,
2 ut eluceat, de quo testator sensisse uideatur. Codicillis tes-
tamento confirmatis datae libertates cum his quae tabulis
testamenti datae sunt concurrunt, et siue antecedant siue se-
quantur testamentum, nouissimo loco adhibentur, quia ex
3 testamento utraeque confirmantur. Quotiens numerus ser-
uorum propter legem Fufiam Caniniam ineundus est, fugitiui
quoque, quorum semper possessio animo retinetur, compu-
4 tandi sunt. Lege Fufia Caninia cauetur, ut certus seruorum
numerus testamento manumittatur. subductis igitur duobus
usque ad decem pars dimidia, a decem usque ad triginta pars
tertia, *a triginta* usque ad centum pars quarta, a centum us-
que ad quingentos pars quinta. plures autem quam centum
ex maiori numero seruorum manumitti non licet.

[XIVA]

Nec filio patroni inuito libertus natalibus suis restitui potest: quid enim interest ipsi patrono an filiis eius fiat iniuria?

LIBER QVINTVS

[I DE LIBERALI CAVSA]

1 Qui contemplatione extremae necessitatis aut alimentorum gratia filios suos uendiderint, statui ingenuitatis eorum non praeiudica*nt*: homo enim liber nullo pretio aestimatur. idem nec pignori ab his aut fiduciae dari possunt: ex quo facto sciens creditor deportatur. operae tamen eorum locari

14A = *Dig.* 40, 11, 4 || 1, 1 *u.* 29 idem . . . 30 deportatur = *Dig.* 20, 3, 5 *(u. i.)*

2 nascetur *Huschke*, nascitur *codices* || 10 adhibetur *ML* || 17 a triginta *om. codices* || 28 praeiudicat *codices* || nullo *L*, nulli dari (dar* *M*[a]) nullo *M* || 29 idem . . . 30 deportatur] creditor, qui sciens filium familias a parente pignori accepit, relegatur *Dig.*

2 possunt. Veritati et origini ingenuitatis manumissio quocum-
3 que modo facta non praeiudicat. Descriptio ingenuorum ex
officio fisci inter fiscalem familiam facta ingenuitati non prae-
4 iudicat. Qui metu et impressione alicuius terroris apud acta
praesidis seruum se esse mentitus est, postea statum suum
5 defendenti non praeiudicat. Post susceptum liberale iudi-
cium si adsertor causam deseruerit, in alium adsertorem omne
iudicium transferri placuit: in priorem uero, quod prodendae
libertatis gratia factum est, extra ordinem uindicatur: non
enim oportet susceptam status causam nulla cogente necessi-
6 tate destitui. *Cui necessitas probandi de ingenuitate sua
*non incumbit, ultro si ipse probare desideret, audiendus
7 *est. Qui de ingenuitate cognoscunt, de calumnia eius, qui
*temere controuersiam mouit, ad modum exsilii possunt ferre
8 *sententiam. Tutores uel curatores pupillorum, quorum tu-
*telam et res administrauerunt, postea status quaestionem
9 *facere non possunt. Maritus uxori eidemque libertae status
quaestionem inferre non prohibetur.

[1A]

1 *Locatio uectigalium, quae calor licitantis ultra modum so-
*litae conductionis inflauit, ita demum admittenda est, si fide-
*iussores idoneos et cautionem is qui licitatione uicerit offerre
2 *paratus sit. Ad conducendum uectigal inuitus nemo compel-
*litur et ideo impleto tempore conductionis elocanda sunt.
3 *Reliquatores uectigalium ad iterandam conductionem, ante-
*quam superiori conductioni satisfaciant, admittendi non sunt.
4 *Debitores fisci itemque rei publicae uectigalia conducere pro-
*hibentur, ne ex alia causa eorum debita onerentur: nisi forte
*tales fideiussores obtulerint, qui debitis eorum satisfacere
5 *parati sint. Socii uectigalium si separatim partes adminis-
*trent, alter ab altero minus idoneo in se portionem trans-
6 *ferri iure desiderat. Quod illicite publice priuatimque ex-
*actum est cum altero tanto passis iniuriam exsoluitur: per

1, 6—9 = *Dig.* 40, 12, 39 || 1A, 1—9 = *Dig.* 39, 4, 9

20 quae] quam *Gebauer* || calor *F*[1], calore *F*[2] || 24 elocanda *F*[1], ea locanda *F*[2] || 31 transferre iure *F*[2], transferretur *F*[a], transferretur e *F*[b]

*uim uero extortum cum poena tripli restituitur: amplius ex-
*tra ordinem plectuntur: alterum enim utilitas priuatorum,
7 *alterum uigor publicae disciplinae postulat. Earum rerum
*uectigal, quarum numquam praestitum est, praestari non
*potest. quod si praestari consuetum indiligentia publicani
8 *omiserat, alius exercere non prohibetur. Res exercitui pa-
9 *ratas praestationi uectigalium subici non placuit. Fiscus ab
*omnium uectigalium praestationibus immunis est. merca-
*tores autem, qui de fundis fiscalibus mercari consuerunt,
*nullam immunitatem soluendi publici uectigalis usurpare
10 *possunt. Cotem ferro subigendo necessariam hostibus quo-
*que uenumdari, ut ferrum et frumentum et sales, non sine
11 *periculo capitis licet. Agri publici, qui in perpetuum lo-
*cantur, a curatore sine auctoritate principali reuocari non
12 *possunt. Dominus nauis si illicite aliquid in naue uel ipse
*uel uectores imposuerint, nauis quoque fisco uindicatur.
*quod si absente domino [id] a magistro uel gubernatore aut
*proreta nautaue aliquo id factum sit, ipsi quidem capite puni-
*untur commissis mercibus, nauis autem domino restituitur.
13 *Illicitarum mercium persecutio heredem quoque adfligit.
14 *Eam rem, quae commisso uindicata est, dominus emere non
*prohibetur uel per se uel per alios quibus hoc mandauerit.
15 *Qui maximos fructus ex redemptione uectigalium conse-
*quuntur, si postea tanto locari non possunt, ipsi ea priori-
bus pensionibus suscipere compelluntur.

[II DE VSVCAPIONE]

1 Possessionem adquirimus et animo et corpore: animo utique nostro, corpore uel nostro uel alieno. sed nudo animo adipisci quidem possessionem non possumus, retinere tamen nudo animo possumus, sicut in saltibus hibernis aestiuisque
2 contingit. Per liberas personas, quae in potestate nostra non sunt, adquiri nobis nihil potest. sed per procuratorem adquiri nobis possessionem posse utilitatis causa receptum est.

14, 6—9 = *Dig.* 34, 4, 9 || 1A, 10—15 = *Dig.* 39, 4, 11

4 praestari] postulari *Mommsen* || 11 quoque hostibus *Mommsen* || 17 id *del. Mommsen* || 20 adfligit F^1, adficit F^2 || 22 per (pre F^1) se] per nos uel per se F^2

absente autem domino comparata non aliter ei, quam si rata
3 sit, quaeritur. Longi autem temporis praescriptio inter prae-
sentes continui decennii spatio, inter absentes uicennii com-
4 prehenditur. Viginti annorum praescriptio etiam aduersus
rem publicam prodest ei, qui iustum initium possessionis ha-
buit nec medio tempore interpellatus est. actio tamen quanti
eius interest aduersus eos rei publicae datur, qui ea negotia
5 defendere neglexerunt. Si post motam intra tempora quaes-
tionem res ad nouum dominum emptione transierit, nec is
per uiginti annos fuerit inquietatus, auelli ei possessionem
non oportet.

[III DE HIS QVAE PER TVRBAM FIVNT]

1 In eos, qui per turbam seditionemue damnum alicui de-
derint dandumue curauerint, si quidem res pecuniaria est,
aestimatione dupli sarcitur: quod si ex hoc corpori alicuius,
2 uitae membrisue noceatur, extra ordinem uindicatur. Quid-
quid ex incendio ruina naufragio nauique expugnata raptum
susceptum suppressumue erit, eo anno in quadruplum eius
rei, quam quis suppresserit celauerit rapuerit, conuenitur,
3 postea in simplum. Hi qui aedes alienas uillasue expilaue-
rint effregerint expugnauerint, si quidem id turba cum telis
coacta fecerint, capite puniuntur. telorum autem appella-
tione omnia, ex quibus saluti hominis noceri possit, acci-
4 piuntur. Receptores adgressorum itemque latronum eadem
poena adficiuntur, qua ipsi latrones: sublatis enim suscepto-
5 ribus grassantium cupido conquiescit. Fures uel raptores bal-
nearum plerumque in metallum aut in opus publicum dam-
nantur: nam nonnumquam pro frequentia admissorum iu-
6 dicantis sententia temperatur. Incendiarii, qui consulto

3, 3 = *Dig.* 48, 6, 11 *pr.* § 1

1 quam si ei *fortasse scr.* || rata *M*, grata *L* || 2 quaeritur *dett.*, quaerere *L*, inaerere *M* || 3 spatium *ML* || 4 uiginti] decem uel uig. *Huschke* || 5 prodesse *codices* || 9 is *M*, ipse *L* || 14 dandumue *dett.*, damnum *M*, iniuriamue *L*[b], iniuriamueue *L*[a] || 16 membrisue *dett.*, membrisque *ML* || 20 postea *L*, postea uero *M* || alienas *Dig.*, aliquas *ML*, aliquas alienas *dett.* || uillasque *codices*, aut uillas *Dig.* || 21 si quid in turba cum telis fecerint *Dig.* || 23 saluti h. noceri possit (nocere possunt *L*) *ML*, singuli homines noceri (nocere *F*) possunt *Dig.* || 28 nam *M*, *om.* *L*

incendium inferunt, summo supplicio adficiuntur. quod si per incuriam ignis euaserit, dupli compendio damnum eiusmodi sarciri placuit.

[IV DE INIVRIIS]

1 Iniuriam patimur aut in corpus aut extra corpus: in cor-
pus uerberibus et illatione stupri, extra corpus conuiciis et
famosis libellis, quod ex adfectu uniuscuiusque patientis et
2 facientis aestimatur. Furiosus itemque infans adfectu doli
et captu contumeliae carent: idcirco iniuriarum agi cum his
3 non potest. Si liberis qui in potestate sunt aut uxori fiat
iniuria, nostra interest uindicare: ideoque per nos actio in-
ferri potest, si modo is qui fecit *in* iniuriam nostram id fecisse
4 doceatur. Corpori iniuria infertur, cum quis pulsatur cuiue
stuprum infertur aut de stupro interpellatur. quae res extra
ordinem uindicatur, ita ut pulsatio pudoris poena capitis uin-
5 dicetur. Sollicitatores alienarum nuptiarum itemque matri-
moniorum interpellatores et si effectu sceleris potiri non pos-
sint, propter uoluntatem perniciosae libidinis extra ordinem
6 puniuntur. Iniuriarum actio aut lege aut more aut mixto
iure introducta est. lege duodecim tabularum de famosis car-
7 minibus, membris ruptis et ossibus fractis. Moribus, quo-
tiens factum pro qualitate sui arbitrio iudicis aestimatur, con-
8 gruentis poenae supplicio uindicatur. Mixto iure actio iniu-
riarum ex lege Cornelia constituitur, quotiens quis pulsatur,
uel cuius domus introitur ab his, qui uulgo directarii appel-
lantur. in quos extra ordinem animaduertitur, ita ut prius
ingruentis consilium pro modo commentae fraudis poena uin-
9 dicetur exilii aut metalli aut operis publici. Iniuriarum ci-
uiliter damnatus eiusque aestimationem inferre iussus famo-
10 sus efficitur. Atrox iniuria aestimatur aut loco aut tempore

4, 5 = *Dig.* 47, 11, 1 *pr.*

2 per incuriam *L*, incuria eorum *M* || dupli *M*, duplo *L* || 3 sarcire *ML* || 6 et *M*, aut *L* || 11 per *M*, plenius per *L* || 12 in *om. codices* || 13 cuiue *Cuiacius*, cuique *codices* || 14 aut de stupro interpellatur *fortasse ex* § 14 *addita sunt* || 17 possint *L*, possit *M*, possunt *Dig.* || 22 congruentis] aut congr. *Huschke* || 25 domus] domus ui *Huschke: uidentur tamen plura aut hoc loco aut post* introitur *intercidisse* || 26 prius ingruentes *M*: furis inruentis *scr. (similiter Huschke)* || 27 commentae *dett.*, conmenti *M*, committente *L*

aut persona: loco, quotiens in publico inrogatur: tempore,
quotiens interdiu: persona, quotiens senatori uel equiti Ro-
mano decurioni*ue* uel alias spectatae auctoritatis uiro: et si
plebeius uel humili loco natus senatori uel equiti Romano,
decurioni uel magistratui uel aedili uel iudici, quilibet ho-
11 rum, uel si his omnibus plebeius. Qui per calumniam iniu-
riae actionem instituit, extra ordinem punitur: omnes enim
calumniatores exilii uel insulae relegatione aut ordinis amis-
12 sione puniri placuit. Iniuriarum non nisi praesentes accu-
sare possunt: crimen enim, quod uindictae aut calumniae iu-
13 dicium expectat, per alios intendi non potest. Fit iniuria
contra bonos mores, ueluti si quis fimo corrupto aliquem per-
fuderit, caeno, luto oblinierit, aquas spurcauerit, fistulas la-
cus quidue aliud in iniuriam publicam contaminauerit: in
14 quos grauiter animaduerti solet. Qui puero praetextato stu-
prum aliudue flagitium abducto ab eo uel corrupto comite
persuaserit, mulierem puellamue interpellauerit, quidue pu-
dicitiae corrumpendae gratia fecerit, donum praebuerit pre-
tiumue, quo id persuadeat, dederit, perfecto flagitio capite
punitur, imperfecto in insulam deportatur: corrupti comites
15 summo supplicio adficiuntur. *Qui carmen famosum in in-
*iuriam alicuius uel alia quaelibet cantica, quo agnosci possit,
*composuerit, ex auctoritate amplissimi ordinis in insulam
*deportatur: interest enim publicae disciplinae opinionem
16 *uniuscuiusque a turpi carminis infamia uindicare.* Psalte-

4, 13. 14 = *Dig.* 47, 11, 1, 1. 2 || 4, 15 *extat in A Paris.* 4409 *Paris. S. Germani* 366 *Vaticano reg.* 1048 *Bernensi* 263: *in Germ. praemittitur* Interpr.

1 publicum *codices* || 3 ue *om. codices* || uiro et si . . . 6 plebeius] *corrupta haec fortasse sic restituenda sunt* uiro plebeius uel humili loco natus iniuriam facit uel magistratui uel aedili uel iudici quilibet (*similiter Huschke, cf. Gai.* 3, 225) || 10 quod uind. aut *dett.*, quod uind. per *M*, aut uind. aut *L* || 13 aquas purgauerit *codices*, aquas spurgauerit *Dig.* || fistulas *Dig.*, fistulam *codices* || 14 in ini. *M*, ad ini. *Dig.*, ini. *L* || 15 praetextato *om. Dig.* || 16 aliudue flagitium *om. Dig.* || 17 mulierem] aut m. *Dig.* || pudicitiae corrumpendae] impudicitiae *Dig.* || 19 id] is *Dig.* || punitur capite *Dig.* || 21 carnem *Bern.* || famosam *Bern.*[a] || in iniuriarum *A*, iniuriarum *Bern.* || 22 qualibet *Bern.* || 25 a *Germ.?*, *om. reliqui* || infamiam *Bern.* || *post* uindicare *codices addunt* carmen facit non tantum qui satiras et epigrammata (sytiras sed epygrammas *Bern.*), sed illegitimam (sed uel legit. *codices*) insectandi alicuius causam (causa *Bern.*) quidue aliud alio genere componit. de ratione et de personarum dignitate nihil (et desperatione nil *A Vat.*, et

rium, quod uulgo canticum dicitur, in alterius infamiam com-
positum et publice cantatum tam in eos qui hoc cantauerint
quam in eos qui composuerint, extra ordinem uindicatur: eo
acrius, si personae dignitas ab hac iniuria defendenda sit.
17 In eos auctores, qui famosos libellos in contumeliam alterius
proposuerint, extra ordinem usque ad relegationem insulae
18 uindicatur. Conuicium iudici ab appellatoribus fieri non
19 oportet: alioquin infamia notantur. Maledictum itemque
conuicium publice factum ad iniuriae uindictam reuocatur.
20 quo facto condemnatus infamis efficitur. Non tantum is, qui
maledictum aut conuicium ingesserit, iniuriarum conuictus
famosus efficitur, sed et is, cuius ope consilioue factum esse
21 dicitur. *Conuicium contra bonos mores fieri uidetur, si ob-
*scaeno nomine aut inferiore parte corporis nudatus aliquis
*insectatus sit. quod factum contemplatione morum et causa
*publicae honestatis uindictam extraordinariae ultionis ex-
22 *pectat.* Seruus, qui iniuriam aut contumeliam fecerit, si
quidem atrocem, in metallum damnatur, si uero leuem, fla-
gellis caesus sub poena uinculorum temporalium domino re-
stituitur.

[VA DE EFFECTV SENTENTIARVM ET FINIBVS LITIVM]

1 Res iudicatae uidentur ab his, qui imperium potestatemque habent uel qui ex auctoritate eorum inter partes dantur, itemque *a* magistrat*ib*us municipal*ibus* usque ad summam, qua ius dicere possunt, itemque ab his, qui ab imperatore extra ordinem petuntur. ex compromisso autem iudex sumptus rem iudicatam non facit: sed si poena inter eos promissum sit, poena r*e* in iudicium deducta ex stipulatu

4, 18 = *Dig.* 47, 10, 42 || 4, 21 *extat in Parisiensibus* 4409. 4410 *Vaticano reg.* 1048 *Bernensi* 263

disperatione dialectione nil *Bern.*) cauetur, quoniam omnimodo deformanda est (est *om. A*) eius persona, contra quem uenimus. sed in hoc modus (modo *A Bern.*) quidam et ratio adhibenda est: aestimatio enim etiam hoc modo laeditur (legitur *A Vat.*), *quae Cuiacius non Pauli sed Interpretis esse uidit*
4 defendenda *M*, uindicanda *L* || 6 usque *L*ᵇ, quoque *M*, *incertus L*ᵃ || 13 obscine *Bern.* || 14 inferiori *Paris.* 4409 || 24 a magistratibus municipalibus *Cuiacius*, magistratus municipales *codices* || 27 si sub poena inter eos compromissum sit *scr.* || 28 re in *Huschke*, rei in *M*, rem *L* || deducta L, deductae M

2 peti potest. Confessi debitores pro iudicatis habentur, ideo-
que ex die confessionis tempora solutioni praestituta compu-
3 tantur. Confiteri quis in iudicio non tantum sua uoce, sed
et litteris et quocumque modo potest: conuinci autem non
4 nisi scriptura aut testibus potest. Eorum, qui de debito con-
5 fessi sunt, pignora capi et distrahi possunt. Ea, quae altera
5 (6) parte absente decernuntur, uim rerum iudicatarum non ob-
5ª(6ª) tinent. *De unoquoque negotio praesentibus omnibus, quos
*causa contingit, iudicari oportet: aliter enim iudicatum tantum
5ᵇ *inter praesentes tenet. Qui apud fiscum causam defendere
*[saepius conuenti] neglexerint, rebus iudicatis subiciendi sunt.
*quod eo apparet, si saepe conuenti praesentiam suam facere
6 (7) *noluerint.* Trinis litteris uel edictis aut uno pro omnibus
dato aut trina denuntiatione conuentus nisi ad iudicem, ad
quem sibi denuntiatum est aut cuius litteris uel edicto con-
uentus est, uenerit, quasi in contumacem dicta sententia auc-
toritatem rerum iudicatarum obtinet: quin immo nec appel-
6ª lari ab *ea* potest. Ab ea sententia, quae aduersus contumaces
lata est, neque appellari neque in duplum reuocari potest.
7 (5) *Confessionem suam reus in duplum reuocare non potest.*
8 Res olim iudicata post longum silentium in iudicium deduci
non potest nec eo nomine in duplum reuocari. longum au-
tem tempus exemplo longae praescriptionis decennii inter prae-
9 sentes, inter absentes uicennii computatur. In causa capi-
tali absens nemo damnatur neque absens per alium accusare
10 aut accusari potest. Falsis instrumentis religione iudicis cir-
cumducta, si iam dicta sententia prius de crimine admisso
11 constiterit, eius causae instauratio iure deposcitur. *Ratio
*calculi saepius se patitur supputari atque ideo potest quo-
cumque tempore retractari, si non longo tempore euanescat.

5A, 5ª. 5ᵇ = *Dig.* 42, 1, 47 || 5A, 6. 6ª. 7 = *Appendix* 2, 8—10 || 5A, 11 = *Appendix* 1, 16

2 solutioni *Cuiacius*, solutionis *codices* || 5 de *M*, *om.* *L* || 11 saepius conuenti *del.* *Mommsen* || 15 edictis *Appendix* || 18 ea potest *Sichardus*, eo potest *codices (Wisig. et Appendix)* || 19 lata *Appendix*, data *ML* || 24 inter *M*, et inter *L* || computatur *L*, *om.* *M* || 25 accusare aut *M*, *om.* *L* || 26 religione *dett.*, religio *ML* || 27 iam dicta *L*, indicta *M*

[V B]

1 *Pupillus si non defendatur, in possessione creditoribus
*constitutis minoribus ex his usque ad pubertatem alimenta
2 *praestanda sunt. Eius qui ab hostibus captus est bona ue-
nire non possunt, quamdiu reuertatur.

[VI DE INTERDICTIS]

1a *Neque muri neque portae habitari sine permissu prin-
1b *cipis propter fortuita incendia possunt. Concedi solet, ut
*imagines et statuae, quae ornamento rei publicae sunt fu-
1 *turae, in publicum ponantur.* Retinendae possessionis gratia
comparata sunt interdicta, per quae eam possessionem quam
iam habemus retinere uolumus, quale est VTI POSSIDETIS de
rebus soli et VTRVBI de re mobili. et in priore quidem is po-
tior est, qui redditi interdicti tempore nec ui nec clam nec
precario ab aduersario possedit: in altero uero potior est qui
maiore parte anni retrorsum numerati nec ui nec clam nec
2 precario possedit. Vt interdictum, ita et actio proponitur,
ne quis uia publica aliquem prohibeat. cuius rei sollicitudo
ad uiarum curatores pertinet, a quarum munitione nemo ex-
ceptus est. si quis tamen in ea aliquid operis fecerit, quo
3 commeantes impediantur, demolito opere condemnatur. Non
tantum si ipse dominus possessione deiciat, utile interdictum
est, sed etiam si familia eius. familiae autem nomine etiam
4 duo serui continentur. Vi deicitur non tantum qui oppressu
multitudinis aut fustium aut telorum aut armorum metu ter-
retur, sed et is qui uiolentiae opinione comperta possessione
5 cessit, si tamen eam aduersarius ingressus sit. De naui ui
deiectus hoc interdicto experiri non potest: sed utilis ei actio
de rebus recuperandis exemplo ui bonorum raptorum datur.

5B = *Dig.* 42, 5, 39 *(ex his, non ex Pauli aliquo codice hunc titulum hausisse emendationesque in Cuiacii Obseru.* 24, 17 *commendatas recepisse editorem Geneuensem a.* 1586 *perspexit Mommsen)* || 6, 1a = *Dig.* 43, 6, 3 || 6, 1b = *Dig.* 43, 9, 2

2 pupillo *editor Geneuensis (u. s.)* || possessione] possessione bonorum *Geneu.* || 3 minoribus *F, om. Geneu.:* bonorum eius *Mommsen* || 9 ornamenta *F* || 15 possedit *L*, possidetur *M*, possidet *dett.* || 19 pertinet. ab uiarum *Huschke* || 21 *ante* § 3 *rubricam* de interdicto utrubi (utrum ui *L*) *codices inserunt* || 22 possessione] possessione utruui *L* || deiciat *Cuiacius*, deiciatur *codices* || 24 oppresso *ML* || 25 terretur *M*, territus *L* || 27 eam *dett.*, ea *L*, *om.* *M* || 29 ui *L*, de ui *M*

id*em*que in eo dicendum est, qui carruca aut equo deicitur:
6 quibus non abductis iniuriarum actio datur. Vi deiectus ui-
detur et qui in praedio ui retinetur et qui in uia territus est,
7 ne ad fundum suum accederet. Qui ui aut clam aut precario
8 possidet ab aduersario, impune deicitur. Ex rebus ui pos-
sessis si aliquae res arserint uel serui decesserint, licet id
sine dolo eius qui deiecit factum sit, aestimatione tamen con-
8^{a} demnandus est, qui ita uoluit adipisci rem iuris alieni. *Cu-
*iuscumque fundi usufructuarius prohibitus aut deiectus de
*restitutione omnium rerum simul occupatarum agit: sed et
*si medio tempore ali*quo* casu interciderit ususfructus, aeque
8^{b} *de perceptis antea fructibus utilis actio tribuitur. Si fun-
*dus, cuius ususfructus petitur, non a domino possideatur,
*actio redditur. et ideo si de fundi proprietate inter duos
*quaestio sit, fructuarius nihilo minus in possessione esse
*debet satisque ei a possessore cauendum est, quod non sit
*prohibiturus frui eum, cui ususfructus relictus est, quamdiu
*de iure suo probet. sed si ipsi usufructuario quaestio mo-
*ueatur, interim ususfructus eius *di*ffertur: sed caueri de
*restituendo eo, quod ex his fructibus percepturus est, uel si
8^{c} *satis non detur, ipse frui permittitur. Si de uia itinere actu
*aquaeductu agatur, huiusmodi cautio praestanda est, quam-
*diu quis de iure suo doceat, non se impediturum agentem
*et aquam ducentem et iter facientem. quod si neget ius
*esse aduersario agendi aquae ducend*ae*, cauere sine prae-
*iudicio amittendae seruitutis debebit, donec quaestio finie-
8^{d} *tur, non se usurum. .... fructuarius, licet suo nomine.
8^{e} 8^{f} *.... siue ad fundum nostrum facit siue ex fundo. Serui-
*tute usus non uidetur nisi is, qui suo iure uti se credidit:
*ideoque si quis pro uia publica uel pro alterius seruitute
9 *usus sit, nec interdictum nec actio utiliter competit.* Si
inter uicinos ex communi riuo aqua ducatur, induci prius

6, 8ᵃ. 8ᵇ = *Dig.* 7, 1, 60 ‖ 6, 8ᶜ = *Dig.* 43, 20, 7 ‖ 6, 8ᵈ = *Dig.* 8, 6, 21 ‖ 6, 8ᵉ = *Dig.* 8, 6, 23 ‖ 6, 8ᶠ = *Dig.* 8, 6, 25

1 idemque *Sichardus,* idque *codices* ‖ 8 qui *L,* quia *M* ‖ 11 alio *F* ‖ 19 differtur *dett.*, offertur *F* ‖ caueri] cauetur ei *Mommsen* ‖ 25 agendi] eundi agendi *Mommsen* ‖ ducendi *F* ‖ 27 §§ 8ᵈ. 8ᵉ *Scaeuolae regulis sic insertae sunt:* usu retinetur seruitus, cum ipse cui debetur utitur... aut fructuarius — fructuarius licet suo nomine. — denique quicumque quasi debita uia usus fuerit — siue ... ex fundo — ... retinebitur seruitus ‖ 32 induci (interdici *dett.*) prius debet] *requiruntur fere talia:* inquiri prius debet quibus uicibus singuli ante controuersiam motam aquam duxerint

debet, et his uicibus, quibus a singulis duci consueuit,
ducenti uis fieri prohibetur: alienam autem aquam usurpanti
nummaria poena inrogatur. cuius rei cura ad sollicitudinem
10 praesidis spectat. Redditur interdicti actio, quae proponi-
tur ex eo, ut quis quod precarium habet restituat. nam et
ciuilis actio huius rei sicut commodati competit: eo uel ma-
xime, quod ex beneficio suo unusquisque iniuriam pati non
11 debet. Precario possidere uidetur non tantum qui per epi-
stulam uel qualibet alia ratione hoc sibi concedi postulauit,
sed et is qui nullo uoluntatis indicio, patiente tamen domino
12 possidet. Heres eius, qui precariam possessionem tenebat,
si in ea manserit, magis dicendum est clam uideri possidere:
nullae enim preces eius uidentur adhibitae. et ideo perse-
13 cutio eius rei semper manebit nec interdicto locus est. Ar-
bor, quae in alienas aedes imminet uel in uicini agrum, nisi
a domino sublucari non potest, isque conueniendus est ut
eam sublucet. quod si conuentus dominus id facere nolue-
rit, a uicino luxuries ramorum compescitur: idque qualis-
14 cumque dominus facere non prohibetur. Aduersus eum, qui
hominem liberum uinxerit suppresserit incluserit operamue
ut id fieret dederit, tam interdictum quam legis Fabiae super
ea re actio redditur: et interdicto quidem id agitur, ut ex-
hibeatur is qui detinetur, lege autem Fabia, *ut* etiam poena
15 nummaria coerceatur. Bene concordans matrimonium sepa-
rari a patre diuus Pius prohibuit, itemque a patrono liber-
tum, a parentibus filium filiamque: nisi forte quaeratur, ubi
16 utilius morari debeat. Omnibus bonis, quae habet quaeque
habiturus est, obligatis nec concubina nec filius naturalis nec
alumnus nec quae in usu cotidiano habet obligantur: ideo-
que de his nec interdictum redditur.

[VII DE OBLIGATIONIBVS]

1 Obligationum firmandarum gratia stipulationes inductae
sunt, quae quadam uerborum sollemnitate concipiuntur, et
appellatae, quod per eas firmitas obligationum constringitur:
2 stipulum enim ueteres firmum appellauerunt. Verborum ob-
ligatio inter praesentes, non etiam inter absentes contrahitur.

1 et *dett.*, *om.* *ML* ‖ 2 ducenti *Cuiacius*, ducenti autem *codices* ‖ 13 eius *M*, *om.* *L* ‖ 16 isque *dett.*, is qui *ML* ‖ 18 conpescetur *M* ‖ 21 fabiae super ea re actio *M*, fabiae ut super ea re accusatio L ‖ 23 ut . . . 24 coerceatur *Cuiacius*, aut . . . cohercetur *codices* ‖ 31 de] de uerborum *Schulting*

quod si scriptum fuerit instrumento promisisse aliquem, per-
inde habetur, atque si interrogatione praecedente respon-
2a sum sit. *Si sub una significatione diuersis nominibus ea
*res quae in stipulatum deducitur appellatur, non infirmat
2b *obligationem, si alter altero uerbo utatur. Si, qui uiam ad
*fundum suum dari stipulatus fuerit, postea fundum par-
*temue eius ante constitutam seruitutem alienauerit, euanes-
3 *cit stipulatio.* Fructuarius seruus si quid ex re fructuarii
aut ex operis suis adquirit, ad fructuarium pertinet. quid-
quid autem aliunde uel ex re proprietarii adquirit, domino
4 proprietatis adquirit. Cum facto promissoris res in stipula-
tum deducta intercidit, perinde agi ex stipulatu potest, ac si
ea res extaret: ideoque promissor aestimatione eius punitur,
maxime si in dolum quoque eius concepta fuerit stipulatio.

[VIII DE NOVATIONIBVS]

Non solum per nosmet ipsos nouamus quod nobis debetur, sed etiam per eos, per quos stipulari possumus, uelut per filiam familias uel per seruum iubendo uel ratum habendo. procurator quoque noster ex iussu nostro receptum est ut nouare possit.

[IX DE STIPVLATIONIBVS]

1 Substitutus heres ab instituto, qui sub condicione scrip-
tus est, utiliter sibi institutum hac stipulatione cauere com-
pellit, ne petita bonorum possessione res hereditarias demi-
nuat: hoc enim casu ex die interpositae stipulationis duplos
fructus praestare compellitur. huius enim praeiudicium a
superiore differt, quo quaeritur, an ea res de qua agitur
maior sit centum sestertiis: ideoque in longiorem diem con-
2 cipit*ur*. Ex die accepti iudicii dupli fructus computantur.
et tam dantes quam accipientes, heredes quoque eorum,
procuratores cognitorumque personae, itemque sponsores
eadem stipulatione comprehenduntur: eorum quoque, quo-

7, 2a. 2b = *Dig.* 45, 1, 136

1 perinde *dett.*, proinde *L*, aut inde *M* || 9 adquiret *L* || 10 adquirit *dett.*, adquiret *ML* || 11 adquiret M^aL || 14 concepta *L*, gratu *M* || 20 nouare *dett.*, nouari *ML* || 21 de stip. praetoriis *Cuiacius* || 28 concipitur *Cuiacius*, concipit *M*, concepit *L* || 30 dantes . . . 32 quorum] dantis quam accipientis (accipientis L^a?) heredes, procuratorum quoque eorum cogn. pers. eadem stip. compr., itemque sponsores eorum, quorum *scr.*

3 rum nomine promittitur. Quotiens iudicatum solui stipula-
tione satisdatur, omissa eius actio rei iudicatae persecutionem
4 non excludit. Emancipati liberi praeteriti si uelint miscere
se paternae hereditati et cum his qui in potestate remanserunt
communis patris diuidere hereditatem, antequam bonorum
possessionem petant, de conferendo cauere cum satisdatione
debebunt. quod si satisdare non possunt, statim ex fide bo-
norum con*fus*ionem excepto peculio castrensi facere cogendi
sunt.

[X DE CONTRAHENDA AVCTORITATE]

1 Ob metum impendentis damni uicino satisdar*i* debet da-
2 tis sponsoribus super eo quod damni acciderit. De communi
pariete utilitatis causa hoc coepit obseruari, ut aedificet qui-
dem, cui*us* aedificare interest, cogatur uero socius portionis
suae impensas agnoscere.

[XI DE DONATIONIBVS]

1 Species extra dotem a matre in honorem nuptiarum prae-
sente filia genero traditae donationem perfecisse uidentur.
2 Probatio traditae uel non traditae possessionis non tam in
iure quam in facto consistit: ideoque sufficit ad probationem,
3 si rem corporaliter teneant. Pater si filio familias aliquid
donauerit et in ea uoluntate perseuerans decesserit, morte
4 patris donatio conualescit. Cum unius rei in du*o*s donatio
confertur, potior est ille, cui res tradita est: nec interest,
posterior *is* an pri*or* acceperit, et exceptae nec ne per-
5 sonae sint. Inuitus donator de euictione rei donatae pro-
mittere non cogitur, nec eo nomine, si promiserit, oneratur,
quia lucratiuae rei possessor ab euictionis actione ipsa iuris
5ª ratione depellitur. *Si pater emancipati filii nomine dona-

11, 5ª. 6 = *Dig.* 39, 5, 34

8 confusionem *scripsimus ad Interpretationem*, conpititionem *M*, competionem *L* || 10 *expectes rubricam* de damno infecto || 11 satisdare *codices* || datis *M*, additis *L* || 13 ut *dett.*, ut ea *M*, ut hoc *L* || 14 cui *codices* || 17 a *om. M* || matre *M*, patre *L* || 18 uidentur *dett.*, uidetur *M*, uideatur *L* || 19 uel non trad. *om. M* || 21 teneant *L*, teneat *M*, teneam *Rittershusius* || 23 duobus *codices* || 25 is an prior *scripsi*, quis an prius *M*, quis an qui primus *L*: *expectes etiam* donationem *ante* acceperit

*tionis animo pecuniam fenerauit eamque filius stipulatus
6 *est, ipso iure perfectam donationem ambigi non potest.* Ei,
qui aliquem a latrunculis uel hostibus eripuit, in infinitum
donare non prohibetur (si tamen donatio et non merces eximii
laboris appellanda est), quia contemplationem salutis
certo modo aestimari non placuit.

[XII DE IVRE FISCI ET POPVLI]

1a *In fraudem fisci non solum per donationem, sed quo-
*cumque modo res alienatae reuocantur. idemque iuris
*est et si non quaeratur: aeque enim in omnibus fraus puni-
1b *tur. Bona eorum, qui in custodia uel in uinculis uel com-
*pedibus decesserunt, heredibus eorum non auferuntur,
1c *siue testato siue intestato decesserunt. Eius bona, qui sibi
*mortem consciuit, non ante ad fiscum coguntur, quam prius
1 *constiterit, cuius criminis gratia manus sibi intulerit.* Eius
bona, qui sibi ob aliquod admissum flagitium mortem consciuit
et manus intulit, fisco uindicantur. quod si id taedio
uitae aut pudore aeris alieni uel ualetudinis alicuius impatientia
admisit, non inquietabuntur, sed ordinariae succes-
1d sioni relinquuntur. *A debitore fisci in fraudem datas liber-
*tates retrahi placuit. sane ipsum ita ab alio emere mancipium,
*ut manumittat, non est prohibitum: ergo tunc et libertatem
2 *praestare possit.* Ei etiam uelut indigno aufertur hereditas
qui adfinem uel cognatum, cui ipse ab intestato successurus
erat, testamentum facere prohibuit aut ne iure subsiste-
2a ret operam dedit. *Portiones quoque eorum fisco uindicantur,
*qui mortem libertorum suspecto decedentium non defende-
*runt: omnes enim heredes uel eos qui loco heredis sunt of-

12, 1a—1c = *Dig.* 49, 14, 45 *pr.* §§ 1. 2 || 12, 1 = *Dig.* 49, 14, 45, 2 || 12, 1d = *Dig.* 49, 14, 45, 3, *cf. fr. de iure fisci* § 19 || 12, 2a = *Dig.* 34, 9, 21

---

2 est] et *F* || ei qui *sqq.*] si quis aliquem a latrunculis uel hostibus eripuit et aliquid pro eo ab ipso accipiat, haec donatio inreuocabilis est: non merces eximii laboris appellanda est, quod contemplatione salutis certo modo aestimari non placuit *Dig.* || 5 contemplationem *dett.*, contemplatione *ML cum Dig. (u. s.)* || 16 mortem consciuit et manus intulit] *Dig.*, morte constia intulit *L*, morte consciuit *M* || 17 id taedium *L*, id *dio *Ma*, id odio *Mb*, i taedio *Dig.* || 19 admisit *Dig.*, hoc admisit *codices* || ordinariae] suae *Dig.*

3 *ficiose agere circa defuncti uindictam conuenit.* Si pater
uel dominus id testamentum, quo filius eius uel seruus he-
redes instituti sunt aut legatum acceperunt, falsum redar-
4 guant nec obtineant, fisco locus est. Aetati eius, qui accusat
testamentum, si non obtineat, succurri solet in id quod ita
amisit: maxime si tutoris aut curatoris consilio actio instituta
4a sit. *Minor uiginti quinque annis omissam allegationem per
5 *in integrum restitutionis auxilium repetere potest.* In ea
prouincia, ex qua quis originem ducit, officium fiscale admi-
nistrare prohibetur, ne aut gratiosus aut calumniosus apud
6 suos esse uideatur. Quotiens sine auctoritate iudicati officia-
les alicuius bona occupant uel describunt uel sub obserua-
tione esse faciunt, adito procuratore iniuria submouetur et
rei huius auctores ad praefectos praetorio puniendi mittun-
7 tur. Litem in perniciem priuatorum fisco donari non opor-
8 tet nec ab eodem donat*am* suscipi. Imperatorem litis causa
heredem institui inuidiosum est: nec enim calumniandi fa-
9 cultatem ex principali maiestate capi oportet. Ex nuda pol-
licitatione nulla actio nascitur: ideoque eius bona, qui se he-
redem imperatorem facturum esse iactauerat, a fisco occupari
9a non possunt. *Ex imperfecto testamento legata uel fidei-
*commissa imperatorem uindicare inuerecundum est: decet
*enim tantae maiestati eas seruare leges, quibus ipse solutus
9b *esse uidetur. Quod si ea bona, ex quibus imperator heres
*institutus est, soluendo non sint, re perspecta consulitur im-
*perator: heredis enim instituti in adeundis uel repudiandis
10 *huiusmodi hereditatibus uoluntas exploranda est.* Priui-
legium fisci est inter omnes creditores primum locum reti-
11 nere. Quicumque a fisco conuenitur, non ex indice et ex-
emplo alicuius scripturae, sed ex authentico conueniendus est,
et ita, si contractus fides possit ostendi: ceterum calumniosam
scripturam uim iustae petitionis in iudicio obtinere non con-
12 uenit. Eius bona, qui falsam monetam percussisse dicitur,

12, 4a = *Dig.* 4, 4, 36, *quae rectius fortasse titulo* 5, 5A *restituitur* || 12, 8 = *Dig.* 28, 5, 92 || 12, 9 *inde a u.* 19 eius = *Dig.* 28, 1, 31 || 12, 9a = *Dig.* 32, 23 || 12, 9b = *Dig.* 1, 19, 2 || 12, 11 = *Dig.* 22, 4, 2

8 *ante* § 5 *codices rubricam* de fisci aduocato *inserunt* || 14 praefecto *M*, praefectus *L* || 16 donata *codices* || 17 nec calumnia *Dig.* || 19 imperat. fact. heredem *Dig.* || 31 et ita *Dig. secundum Graecos*, ita *Dig. F*, et *codices Wisigothi* || 32 iustae pet. *om. Dig.*

fisco uindicantur. quod si serui ignorante domino id fecisse
dicantur, ipsi quidem summo supplicio adficiuntur, domino
tamen nihil aufertur, quia peiorem domini causam serui fa-
13 cere, nisi forte scierit, omnino non possunt. *Ex his bonis,
*quae ad fiscum delata sunt, instrumenta uel chirographa,
*acta etiam ad ius priuatorum pertinentia restitui postulanti-
14 *bus conuenit. Neque instrumenta neque acta a quoquam
15 *aduersus fiscum edi oportet. Ipse autem fiscus actorum suo-
*rum exempla hac condicione edit, ut is, cui describendi fit
*potestas, aduersus se uel rem publicam his actis *ne* utatur:
*de quo cauere compellitur, ut, si usus is contra interdictum
16 *fuerit, causa cadat. Quotiens apud fiscum agitur, actorum
*potestas postulanda est, ut merito his uti liceat, eaque manu
*commentariensis adnotanda sunt. quod si ea aliter profe-
17 *rantur, is qui ita protulerit causa cadit. Quotiens iterum
*apud fiscum eadem causa tractatur, priorum actorum, quo-
*rum usus non fuerat postulatus, ex officio recitatio iure pos-
18 *cetur. Qui pro alio a fisco conuentus debitum exsoluit, non
*inique postulat persecutionem bonorum eius pro quo soluit:
19 *in quo etiam adiuuari per officium solet. Fiscalibus debito-
*ribus petentibus ad comparandam pecuniam dilationem ne-
*gari non placuit. cuius rei aestimatio ita arbitrio iudican-
*tis conceditur, ut in maioribus summis non plus quam tres
*menses, in minoribus uero non plus quam duo prorogentur:
*prolixioris autem temporis spatium ab imperatore postulan-
20 *dum est. Si principalis rei bona ad fiscum deuoluta sint,
*fideiussores liberantur: nisi forte minus idonei sint et in
21 *reliquum non exsolutae quantitatis accesserint. Si plus ser-
*uatum est ex bonis debitoris a fisco distractis, iure ac merito
22 *restitui postulatur. Conductor ex fundo fiscali nihil trans-
*ferre potest nec cupressi materiam uendere uel oliuae non
*substitutis aliis ceterasque arbores pomiferas caedere: et
23 *facta eius rei aestimatione in quadruplum conuenitur. Mi-
*noribus uiginti quinque annis neque fundus neque uecti-
galia locanda sunt, ne aduersus ea beneficio aetatis utantur.

12, 13—23 = *Dig.* 49, 14, 45, 4—14

10 ne *Mommsen, om. F* ‖ 27 minus idonei sint et] minus idoneo *Mommsen* ‖ 33 eius *F*[2], eis *F*[1]

[XIII DE DELATORIBVS]

1 Omnes omnino deferre alterum et causam pecuniariam
fisco nuntiare prohibentur: nec refert, mares istud an femi-
nae faciant, serui an ingenui an libertini, an suos an extra-
2 neos deferant: omni enim modo puniuntur. Serui fiscales,
qui causam domino prodere ac nuntiare contendunt, deferre
non uidentur. subornati sane reum prodere coguntur, ne
qui quod per se non potest per alium deferat. perinde au-
3 tem subornatores ac delatores puniuntur. Damnati serui,
siue post sententiam siue ante sententiam dominorum faci-
nora confessi sint, nullo modo audiuntur, nisi forte reos de-
ferant maiestatis.

[XIV DE QVAESTIONIBVS HABENDIS]

1 In criminibus eruendis quaestio quidem adhibetur: sed
non statim a tormentis incipiendum est, ideoque prius argu-
mentis quaerendum, et si suspicione aliqua reus urgueatur,
adhibitis tormentis de sociis et sceleribus suis confiteri com-
2 pellitur. Vnius facinoris plurimi rei ita audiendi sunt, ut
ab eo primum incipiatur, qui timidior et tenerae aetatis esse
3 uideatur. *Reus euidentioribus argumentis oppressus repeti
*in quaestionem potest, maxime si in tormenta animum cor-
4 *pusque durauerit. In ea causa, in qua nullis reus argumen-
*tis urguebatur, tormenta non facile adhibenda sunt: sed in-
*standum accusatori, ut id quod intendat comprobet atque
5 *conuincat. Testes torquendi non sunt conuincendi menda-
cii aut ueritatis gratia, nisi cum facto interuenisse dicuntur.

[XV DE TESTIBVS]

1 Suspectos gratiae testes, et eos uel maxime, quos accu-
sator de domo produxerit uel uitae humilitas infamarit, inter-
rogari non placuit: in teste enim et uitae qualitas spectari

14, 2—5 = *Dig.* 48, 18, 18 *pr.* §§ 1—3 ‖ 15, 1 = *Collatio* 9, 2, 1: *ex parte* = *Dig.* 22, 5, 24

16 urgeatur *M*, arguatur *L* ‖ 19 et] est uel *Dig.* ‖ aetatis uidetur *Dig.* ‖ 27 testibus] testibus et de (de *om.* 9, 3) quaestionibus *Coll.* 8, 3. 9, 2: *cf. ad p.* 125, 10 ‖ 28 gratiae *om. Coll.* ‖ 29 eduxit *Coll.*P, deduxit *Coll.*W *Coll.*V ‖ interrogari *dett. Coll. Dig.*, interrogatus *ML* ‖ 30 testibus *Coll.*

2 debet et dignitas. In adfinem uel cognatum inuiti testes in-
3 terrogari non possunt. Aduersus se inuicem parentes et li-
beri, itemque liberti nec uolentes ad testimonium admittendi
sunt, quia rei uerae testimonium necessitudo personarum
4 plerumque corrumpit. Testes, cum de fide tabularum nihil
5 dicitur, aduersus scripturam interrogari non possunt. Qui
falso uel uarie testimonia dixerunt uel utrique parti prodi-
derunt, aut in exilium aguntur aut in insulam relegantur
6 aut curia submouentur. In re pecuniaria tormenta, nisi cum
de rebus hereditariis quaeritur, non adhibentur: alias autem
iureiurando aut testibus explicantur.

[XVI DE SERVORVM QVAESTIONIBVS]

1 Seruum de facto in se interrogari posse ratio aequitatis
ostendit: nec enim obesse ei debet, qui per seruum aliquid
2 sine cautione commodat *uel* deponit. Iudex tutelaris item-
que centumuiri, si aliter de rebus hereditariis uel de fide
generis instrui non possunt, poterunt de seruis hereditariis
3 habere quaestionem. Serui alieni in alterius caput non nisi
singuli torqueri possunt. et hoc inuito domino non est per-
mittendum, nisi delator, cuius interest quod intendit pro-
bare, pretia eorum quanti dominus taxauerit inferre sit pa-
4 ratus, uel certe deterioris facti serui subire taxationem. Seruo
qui ultro aliquid de domino confitetur, fides non accommo-
datur: nec enim oportet in rebus dubiis salutem dominorum
5 seruorum arbitrio committi. Serui in caput domini neque a
praeside neque a procuratore, neque in pecuniariis quam in
6 capitalibus causis interrogari possunt. Communis seruus in
7 caput alterius ex dominis torqueri non potest. Qui seruum
ideo comparauit, ne in se torqueretur, restituto pretio pote-
8 rit interrogari. Seruus in caput eius domini, a quo distractus
est cuique aliquando seruiuit, in memoriam prioris dominii

15, 2. 3 = *Collatio* 9, 3, 2. 3 || 15, 5 = *Collatio* 8, 3 *Dig.* 22, 5, 16 || 16, 2 = *Dig.* 48, 18, 18, 4 || 16, 4 = *Dig.* 48, 18, 18, 5 || 16, 8—8b = *Dig.* 48, 18, 18, 6—8

3 nec *dett. cum Coll.*, nisi *M*, *om. L* || 6 dicitur] *fortasse* obicitur *scr.* || 13 facto] facto suo *Cuiacius cum Interpretatione* || 15 commodat uel *Studemund*, commodatum *codices* || 22 seruo *dett. cum Dig.* seruus *ML* || 24 neque *Dig.* || in rebus dubiis *om. Dig.* || 28 potest *M*, opotet L^a, oportet L^b || qui] si quis *Schulting*

8ª interrogari non potest. *Seruus nec si a domino ad tormenta
8ᵇ *offeratur, interrogandus est. Sane quotiens quaeritur, an
*serui in caput domini interrogandi sint, prius de eorum do-
9 *minio oportet inquiri.* Si seruus ad hoc fuerit manumissus,
ne torqueatur, quaestio de eo nihilo minus haberi potest.

10 Quaestioni eius latronis, quem quis obtulit, cum de eo
confitetur, fidem accommodari non conuenit: nisi id forte ue-
landae conscientiae suae gratia, quam cum reo habuit, fecisse
doceatur.
11 Neque accusator per alium accusare neque reus per ali-
um defendi potest, nisi ingratum libertum patronus accuset
11ª aut rei absentia defendatur. *. . . alii propter suspicionem ca-
lumniae, ut illi qui falsum testimonium subornati dixerunt.
12 Si pecunia data iudici reus absolutus esse dicatur idque in
eum fuerit comprobatum, ea poena damnatur, qua reus dam-
13 nari potuisset. In conuictum reum, siue torqueri possit siue
14 non possit, pro modo admissi sceleris statuendum est. Reis
suis edere crimina accusatores cogendi sunt: scire enim
15 oportet, quibus sint criminibus responsuri. *Cogniturum de
*criminibus praesidem oportet ante diem palam facere custo-
*dias se auditurum, ne hi, qui defendendi sunt, subitis accu-
*satorum criminibus opprimantur: quamuis defensionem quo-
*cumque tempore postulante reo negari non oportet, adeo ut
16 *propterea et differantur et proferantur custodiae. Custodiae
*non solum pro tribunali, sed et de plano audiri possunt at-
17 *que damnari. In pecuniariis causis omni*bus* dilatio singulis
*causis plus semel tribui non potest: in capitalibus autem
*reo tres dilationes, accusatori duae dari possunt: sed utrum-
que causa cognita.

16, 11ª = *Dig.* 48, 2, 9 || 16, 15. 16 = *Dig.* 48, 18, 18, 9. 10 || 16, 17 = *Dig.* 2, 12, 10

10 *inde a* § 11 *expectes rubricam* de accusationibus: *cum tamen Iustiniani* §§ 15. 16 *titulo* de quaestionibus *subdiderint*, *Paulus titulos Wisigothorum* 14—16 *uidetur unico titulo* de quaestionibus habendis *complexus esse* || 12 § 11ª *in Dig.* 48, 2, 8 *his continuatur:* prohibentur accusare alii propter sexum uel aetatem *rel.* || 14 si pecunia data iudici *L*, si postea data a iudici *M* || 23 postulanti *Mommsen* || 26 omnis *F*

[XVII DE ABOLITIONIBVS]

1 (2) Post abolitionem publicam a delatore suo reus intra tri-
2 (3) censimum diem repeti potest, postea non potest. Summa sup-
plicia sunt crux crematio decollatio: mediocrium autem deli-
ctorum poenae sunt metallum ludus deportatio: minimae
relegatio exilium opus publicum uincula. sane qui ad gla-
dium dantur, intra annum consumendi sunt.

[XVIII DE ABACTORIBVS]

1 Abactores sunt, qui unum equum, duas equas totidem-
que boues uel capras decem aut porcos quinque abegerint.
quidquid uero intra hunc numerum fuerit ablatum, in poena
furti pro qualitate eius aut in duplum aut in triplum conue-
nitur, uel fustibus caesus in opus publicum unius anni datur
2 aut sub poena uinculorum domino restituetur. *Atroces pe-
*corum abactores plerumque ad gladium uel in metallum,
*nonnumquam autem in opus publicum dantur. atroces au-
*tem sunt, qui equos et greges ouium de stabulo uel de pas-
*cuis abigunt, uel si id saepius aut ferro conducta manu fa-
3 *ciunt.* Si ea pecora, de quibus quis litigat, abegerit, ad
forum remittendus est atque ita conuictus in duplum uel in
4 triplum furis more damnatur. *Qui bouem uel equum er-
*rantem quodue aliud pecus abduxerit, furem magis eum
quam abactorem constitui placuit.

[XIX DE SACRILEGIS]

Qui noctu manu facta praedandi ac depopulandi gratia templum inrumpunt, bestiis obiciuntur: si uero per diem leue aliquid de templo abstulerint, uel deportantur honestiores uel humiliores in metallum damnantur.

18, 1 = *Collatio* 11, 3 || 18, 2 = *Collatio* 11, 2 || 18, 3. 4 = *Collatio* 11, 4. 5

2 *editiones in fronte tituli* 17 *uice* § 1 *ex Epitoma Aegidiana hoc glossema addunt:* abolitio est deletio obliuio uel extinctio accusationis || 4 sunt *L*, hae sunt *M* || 8 abigeatoribus *Coll.* 11, 2 || 9 duas] uel duas *Coll.* || 10 aut *om. Coll.* || 11 in poena *Wisigothi*, inponat *Coll.*, in poenam *Cuiacius* || 13 uel] aut *Coll.* || 18 ferro] a ferro *codices*, ferro aut *Faber* || 19 litigauerat *Coll.*[p] *Coll.*[w], litigauerit *Coll.*[v]

[XIXA]

*Rei sepulchrorum uiolatorum, si corpora ipsa extraxe-*rint uel ossa eruerint, humilioris quidem fortunae summo *supplicio adficiuntur, honestiores in insulam deportantur: *alias autem relegantur aut in metallum damnantur.*

[XX DE INCENDIARIIS]

1 *Incendiarii, qui quid in oppido praedandi causa faciunt,
2 *capite puniuntur. Qui casam aut uillam inimicitiarum gra-
*tia incenderunt, humiliores in metallum aut in opus publi-
3 *cum damnantur, honestiores in insulam relegantur. For-
*tuita incendia, quae casu uenti ferente uel incuria ignem
*supponentis ad usque uicini agros euadunt, si ex eo seges
*uel uinea uel oliuae uel fructiferae arbores concrementur,
4 *datum damnum aestimatione sarciatur. Commissum uero
*seruorum, si domino uideatur, noxae deditione sarcitur.
5 *Messium sane per dolum incensores, uinearum oliuarumue
*aut in metallum humiliores damnantur, aut honestiores in
6 *insulam relegantur.* Qui noctu frugiferas arbores manu
facta ceciderint, ad tempus plerumque in opus publicum
damnantur aut honestiores damnum sarcire coguntur uel cu-
ria submouentur uel relegantur.

[XXI DE VATICINATORIBVS ET MATHEMATICIS]

1 Vaticinatores, qui se deo plenos adsimulant, idcirco ci-
uitate expelli placuit, ne humana credulitate publici mores
ad spem alicuius rei corrumperentur, uel certe ex eo popu-
lares animi turbarentur. ideoque primum fustibus caesi ci-
uitate pelluntur: perseuerantes autem in uincula publica
coniciuntur aut in insulam deportantur uel certe relegantur.
2 Qui nouas sectas uel ratione incognitas religiones inducunt,

---

19A = *Dig.* 47, 12, 11 || 20, 1—5 (= *Collatio* 12, 4. 2. 3) *in Vesontino inuenit et inde ordinem quem sequimur restituit Cuiacius Obseru.* 21, 21

---

3 humiliores *F* || 7 incendiarii qui quid] incendia qui (si qui *Huschke*) *scr.* || 8 capite *Vesont.*, facile capite *Coll.* || 11 ferente *Vesont.*, fuerint his *Coll.*P, furentis *Coll.*W *Coll.*V || 13 oliua *Coll.*P, oliueta *Coll.*W, oliuas *Coll.*V || concrement *Vesont.* || 15 sarciatur *Vesont.* || 16 per dolum *Vesont.*, perdum *Coll.*P *Coll.*V, perdunt *Coll.*W || 29 sectas *L*, et usu *M*

ex quibus animi hominum moueantur, honestiores deportan-
3 tur, humiliores capite puniuntur. Qui de salute principis uel
summa rei publicae mathematicos hariolos haruspices uati-
cinatores consulit, cum eo qui responderit capite punitur.
4 Non tantum diuinatione quis, sed ipsa scientia eiusque li-
bris melius fecerit abstinere. quod si serui de salute domi-
norum consuluerint, summo supplicio, id est cruce, ad-
ficiuntur: consulti autem si responsa dederint, aut in metal-
lum damnantur aut in insulam relegantur.

[XXI A]

1 *Si quis aliquid ex metallo principis uel ex moneta sacra
2 *furatus sit, poena metalli et exilii punitur. Transfugae ad
*hostes uel consiliorum nostrorum renuntiatores aut uiui exu-
runtur aut furcae suspenduntur.

[XXII DE SEDITIOSIS]

1 Auctores seditionis et tumultus uel concitatores populi pro qualitate dignitatis aut in crucem tolluntur aut bestiis obiciuntur aut in insulam deportantur.

2 Qui terminos effodiunt uel exarant arboresue terminales
euertunt, si quidem id serui sua sponte fecerint, in metallum
damnantur: humiliores in opus publicum, honestiores in in-
sulam amissa tertia parte bonorum relegantur aut exulare
3 coguntur. Ciues Romani, qui se Iudaico ritu uel seruos suos
circumcidi patiuntur, bonis ademptis in insulam perpetuo
4 relegantur: medici capite puniuntur. Iudaei si alienae na-
tionis comparatos seruos circumciderint, aut deportantur aut

21 A = *Dig.* 48, 19, 38 *pr.* § 1 || 22, 1 = *Dig.* 48, 19, 38, 2 || 22, 2 *extat in Gromaticorum codicibus* (*Lachmann I p.* 270)

1 deportantur *M*, exilio dep. *L* || 5 non . . . 6 abstinere *aut in fine* § 4 *aut ante* § 3 *collocanda sunt* || 7 cruci *codices* || 8 consulti] sed cons. *codices* || 9 relegantur] deportantur *Buchardus* || 10 *Paulus ea quae hoc et sequenti titulo continentur fortasse rubrica* de poenis (*cf. ad u.* 19) *complexus est* || 16 uel concitatores populi] populo concitato *Dig.* || 17 crucem] furcam *Dig.* || 19 *Gromaticorum codices praemittunt* Pauli sententiarum libro V titulo de poenis || arbores uel *codices cum Gromatic.* (arbores uel finales *Grom. Erfurt.*) || 20 id *om. Grom.* || 21 damnabuntur *Grom.* || 22 aut exulare (-ri *ML*[b]) cog. *om. Grom.*

5 capite puniuntur. *Qui nondum uiripotentes uirgines cor-
*rumpunt, humiliores in metallum damnantur, honestiores in
6 *insulam relegantur aut in exilium mittuntur. Qui se suis
*nummis redemptum non probauerit, libertatem petere non
*potest: amplius eidem domino sub poena uinculorum red-
ditur, uel, si ipse dominus malit, in metallum damnatur.

[XXIII AD LEGEM CORNELIAM DE SICARIIS ET VENEFICIS]

1 Lex Cornelia poenam deportationis infligit ei qui homi-
nem occiderit eiusue rei causa furtiue faciendi cum telo fue-
rit, et qui uenenum hominis necandi causa habuerit uendi-
derit parauerit, falsum testimonium dixerit, quo quis periret,
mortisue causam praestiterit. quae omnia facinora in ho-
nestiores poena capitis uindicari placuit, humiliores uero
2 in crucem tolluntur aut bestiis obiciuntur. *Homicida est
*qui aliquo genere teli hominem occidit mortisue causam
3 *praestitit.* Qui hominem occiderit, aliquando absoluitur,
et qui non occidit, ut homicida damnatur: consilium enim
uniuscuiusque, non factum puniendum est. ideoque qui,
cum uellet occidere, id casu aliquo perpetrare non potuit, ut
homicida punitur: et is, qui casu iactu teli hominem impru-
4 denter occidit, absoluitur. *Quod si in rixa percussus homo
*perierit, quoniam ictus quoque ipsos contra unumquemque
*contemplari oportet, ideo humiliores in ludum aut in me-
*tallum damnantur, honestiores dimidia parte bonorum mul-
5 *tati relegantur. Causa mortis idonea non uidetur, cum cae-
*sus homo post aliquot dies officium diurnae uitae retinens
*decessit, nisi forte fuerit ad necem caesus aut letaliter uul-
6 *neratus. Seruus si plagis defecerit, nisi id dolo fiat, domi-

22, 5. 6 = *Dig.* 48, 19, 38, 3. 4 || 23, 1 = *Collatio* 1, 2. 8, 4 || 23, 2 = *Collatio* 1, 4 || 23, 3 = *Collatio* 1, 7, 1 || 23, 4 = *Collatio* 1, 7, 2 *Dig.* 48, 8, 17 *(u. i.)* || 23, 5 = *Collatio* 2, 7 || 23, 6 = *Collatio* 3, 2

9 eius uel *ML*, eiusque *Coll.* || 11 falsumue *Coll.* || 12 causam *Coll.*, causas *ML* || quae *Coll.*, ob quae *ML* || 13 uero] uero aut *Coll.* || 14 subiciuntur *Coll.* || 16 occidit *Coll.* || 18 qui *ML*, si *Coll.*^{w} *Coll.*^{v}, *om. Coll.*^{p} || 19 id *om. Coll.* || 20 puniatur *Coll.* || iactu *om. Coll.* || 21 occidit] ferierit *Coll.* || quod si . . . 25 relegantur] si in rixa percussus homo perierit, ictus uniuscuiusque in hoc collectorum contemplari oportet *Dig.* || 22 perierit *Dig.*, ferierit *Coll.*^{v}, fuerit *Coll.*^{p} *Coll.*^{w}

*nus homicidii reus non potest postulari: modum enim casti-
7 *gandi et in seruorum coercitione placuit temperari. Qui
*telum tutandae salutis causa gerit, non uidetur hominis
*occidendi causa portare. teli autem appellatione non
*tantum ferrum continetur, sed omne quod nocendi causa
8 *portatum est.* Qui latronem caedem sibi inferentem uel
†alias quemlibet stupro occiderit, puniri non placuit: alius
enim uitam, alius pudorem publico facinore defenderunt.
9 *Si quis furem nocturnum uel diurnum, cum se telo defende-
*ret, occiderit, hac quidem lege non tenetur: sed melius fe-
*cerit, si eum comprehensum transmittendum ad praesidem
10 (11)*magistratibus obtulerit.* Mandatores caedis perinde ut ho-
11 (10)micidae puniuntur. Iudex, qui in caput fortunasque homi-
nis pecuniam acceperit, in insulam bonis ademptis deportatur.
12 Si putator, ex arbore cum ramum deiceret, non proclama-
uit, ut uitaretur, atque ita praeteriens eiusdem ictu perierit,
13 etsi in legem non incurrit, in metallum datur. Qui hominem
inuitum libidinis aut promercii causa castrauit castrandumue
curauit, siue is seruus siue liber sit, capite punietur, hone-
14 stiores publicatis bonis in insulam deportantur. Qui abor-
tionis aut amatorium poculum dant, etsi id dolo non faciant,
tamen quia mali exempli res est, humiliores in metallum,
honestiores in insulam amissa parte bonorum relegantur:
quod si ex hoc mulier aut homo perierit, summo supplicio
15 adficiuntur. Qui sacra impia nocturnaue, ut quem obcan-
tarent defigerent obligarent, fecerint faciendaue curauerint,
16 aut cruci suffiguntur aut bestiis obiciuntur. Qui hominem
immolauerint exue eius sanguine litauerint, fanum templumue
polluerint, bestiis obiciuntur, uel si honestiores sint, capite
17 puniuntur. Magicae artis conscios summo supplicio adfici
placuit, id est bestiis obici aut cruci suffigi. ipsi autem magi
18 uiui exuruntur. Libros magicae artis apud se neminem ha-

23, 7 = *Collatio* 1, 18 *et usque ad u.* 4 portare = *Dig.* 48, 6, 11, 2 ||
23, 9 = *Collatio* 7, 2 || 23, 14 = *Dig.* 48, 19, 38, 5

3 salutis] sal. suae *Dig.* || gerit *Coll.*w *Coll.*v, ageret *Coll.*p, gerunt *Dig.* || uideatur *Coll.*, uidentur *Dig.* || 7 alias queml. (quaml. *L*) stupro] *expectes* alium quemlibet stupro se petentem || 9 defendere *codices* || 15 deiecerit *codices* || 19 punietur *M*, puniuntur *L* || 21 id *om. Dig.* || 22 quia *Dig.*, *om. codices* || 24 ex hoc] eo *Dig.* || 26 defigerent *dett.*, defecerent *M*, deficerint *L* || obligarent *M*, obligarint *L* || 28 immolauerit *codices* || litauerint *M*, letauerit *L* || 32 exurantur *L*

bere licet: et penes quoscumque reperti sint, bonis ademp-
tis, ambustis his publice, in insulam deportantur, humiliores
capite puniuntur. [non tantum huius artis professio, sed
19 etiam scientia prohibita est.] Si ex eo medicamine, quod ad
salutem hominis uel ad remedium datum erat, homo perierit,
is qui dederit, si honestior sit, in insulam relegatur, hu-
milior autem capite punitur.

[XXIV AD LEGEM POMPEIAM DE PARRICIDIIS]

Lege Pompeia de parricidiis [tenentur] qui patrem matrem auum auiam fratrem sororem patronum patronam occiderint, etsi antea insuti culleo in mare praecipitabantur, hodie tamen uiui exuruntur uel ad bestias dantur.

[XXV AD LEGEM CORNELIAM TESTAMENTARIAM]

1 Lege Cornelia testamentaria [tenentur:], qui testamentum
quodue aliud instrumentum falsum sciens dolo malo scripse-
rit recitauerit subiecerit suppresserit amouerit resignauerit
deleuerit, quodue signum adulterinum sculpserit fecerit
expresserit amouerit reserauerit, quiue nummos aureos ar-
genteos adulterauerit lauerit conflauerit raserit corruperit
uitiauerit, uultuue principum signatam monetam praeter
adulterinam reprobauerit: honestiores quidem in insulam
deportantur, humiliores autem aut in metallum dantur aut
in crucem tolluntur: serui autem post admissum manumissi
1a capite puniuntur. *Qui falsam monetam percusserint, si id
*totum formare noluerunt, suffragio iustae paenitentiae ab-
1b *soluuntur. Accusatio suppositi partus nulla temporis prae-
*scriptione depellitur, nec interest, decesserit nec ne ea quae
2 *partum subdidisse contenditur.* Qui ob falsum testimo-

25, 1a. 1b = *Dig.* 48, 10, 19 || 25, 2 = *Collatio* 8, 5

1 et *L*, et si *M* || sint *M*, fuerint *L* || 2 ambustis (conbustis *L*) his publice *ante* 1 bonis *collocat Huschke* || 3 non . . . 4 est *non uidentur Pauli esse, sed ex Interpretatione* § 17 *huc aberrasse* || 6 sit *L*, fuerit *M* || 10 occiderit *codices* || 13 *ex hoc ni fallor titulo Lex Rom. Burg.* 39, 2 *hanc sententiam citat:* si nouos quicumque terminos occulte posuerit, poena falsarii teneatur || 16 recitauerit *L*, *om. M* || 18 reserauerit *dett.*, reseruauerit *M*, designauerit *L* || 22 humiliores autem in metallum dantur, serui autem in crucem tolluntur aut post *scr.* || 24 id] in *Mommsen* || 28 qui] his qui *Coll.*[w], hii qui *Coll.*[p], hi qui *Coll.*[v]

nium perhibendum uel uerum non perhibendum pecuniam
acceperit dederit iudicemue, ut sententiam ferat uel non fe-
rat, corruperit corrumpendumue curauerit, humiliores capite
puniuntur, honestiores publicatis bonis cum ipso iudice in
3 insulam deportantur. *Falsum est, quidquid in ueritate non
4 *est, sed pro uero adseueratur.* Iudex, qui contra sacras
principum constitutiones contraue ius publicum, quod apud
5 se recitatum est, pronuntiat, in insulam deportatur. Qui ra-
tiones acta libellos album propositum testationes cautiones
chirographa epistulas sciens dolo malo in fraudem alicuius
deleuerit mutauerit subiecerit subscripserit, quiue aes inaura-
uerit argentauerit, quiue, cum argentum aurum poneret, aes
6 stannumue subiecerit, falsi poena coercetur. Amplissimus ordo
decreuit eas tabulas, quae publici uel priuati contractus scrip-
turam continent, adhibitis testibus ita signar*i*, ut in summa
marginis ad mediam partem perforatae triplici lino constringan-
tur atque imposit*ae* supra linum cerae signa imprimantur, ut
exterior*i* scripturae fidem interio*r* seruet. aliter tabulae pro-
6a latae nihil momenti habent. *Testamentum, quod nullo iure
*ualet, impune supprimitur: nihil est enim, quod ex eo aut
7 *petatur aut consistere possit.* Qui uiui testamentum ape-
ruerit recitauerit resignauerit, poena legis Corneliae tenetur:
et plerumque aut humiliores in metallum dantur aut hone-
8 stiores in insulam deportantur. Si quis instrumenta litis suae
a procuratore uel cognitore aduersario prodita esse conuice-
rit, tam procurator quam cognitor, si humiliores sunt, in
metallum damnantur, si honestiores sunt, adempta dimidia
9 (10) parte bonorum in perpetuum relegantur. Qui falsis instru-
mentis actis epistulis rescriptis sciens dolo malo usus fuerit,
poena falsi coercetur: ideoque humiliores in metallum dam-
10 (9) nantur, honestiores in insulam deportantur. Instrumenta

25, 3 = *Collatio* 8, 6 ‖ 25, 6a = *Dig.* 48, 19, 38, 6 ‖ 25, 7. 8 = *Dig.* 48, 19, 37, 7. 8 ‖ 25, 10 = *Dig.* 48, 19, 38, 9

1 uel u. n. perh. *om. Coll.* ‖ 11 aes *dett. cum Interpretatione, om. ML* ‖ 15 signauerit *codices* ‖ 16 tripl. lino *M*, et tripl. nodo *L* ‖ 17 impositae *Salmasius*, impositum *codices* ‖ 18 exteriori s. f. interior seruet *Huschke*, exterioris s. f. interior reseruaret *M*, exterioris s. f. interiori seruauerit *L* ‖ 22 legis *om. Dig.* ‖ 23 humiliores aut *Dig.* ‖ damnantur *Dig.* ‖ 24 instrumentum *Dig.* ‖ litis *Dig.*, utilitatis *codices* ‖ 25 proditum *Dig.* ‖ 26 sunt . . . 27 honestiores sunt] *ad* sint . . . honestiores *ducunt Dig.* ‖ 27 parte bonorum dimidia *Dig.* ‖ 29 actis *dett.*, acceptis *L*, *om. M*

penes se deposita quicumque alteri altero absente reddiderit
uel aduersario prodiderit, pro personae eius condicione aut
11 in metallum damnatur aut in insulam relegatur. Qui sibi
falsum nomen imposuerit, genus parentesue finxerit, quo
quid alienum interciperet caperet possideret, poena legis Cor-
12 neliae de falsis coercetur. Qui insignibus altioris ordinis
utuntur militiamque confingunt, quo quem terreant uel
concutiant, humiliores capite puniuntur, honestiores depor-
13 tantur. Si qui de iudicis amicitiis uel familiaritate mentien-
tes euentus sententiarum eius uendunt, quidue obtentu no-
minis eius agunt, conuicti pro modo delicti aut relegantur aut
capite puniuntur.

[XXVI AD LEGEM IVLIAM DE VI PVBLICA ET PRIVATA]

1 Lege Iulia de ui publica damnatur, qui aliqua potestate
praeditus ciuem Romanum antea ad populum, nunc impera-
torem appellantem necauerit necariue iusserit, torserit uer-
berauerit condemnauerit inue publica uincula duci iusserit.
cuius rei poena in humiliores capit*is* in honestiores insulae
2 deportatione coercetur. Hac lege excipiuntur, qui artem lu-
dicram faciunt, iudicati etiam et confessi *et* qui ideo in carce-
rem duci iubentur, quod ius dicenti non obtemperau*erint* quid-
ue contra disciplinam publicam fecerint: tribuni etiam militum
et praefecti classium alarumue, ut sine aliquo impedimento
3 legis Iuliae per eos militare delictum coerceri possit. Lege
Iulia de ui priuata tenetur, qui quem armatis hominibus pos-
sessione domo uilla agroue deiecerit expugnauerit obsederit
cluserit, idue ut fieret homines commodauerit locauerit con-
duxerit: quiue coetum concursum turbam seditionem incen-
dium fecerit, funerari sepeliriue aliquem prohibuerit, funusue
eripuerit turbauerit: et qui eum, cui aqua et igni interdic-
tum est, receperit celauerit tenuerit: quiue cum telo in pu-
blico fuerit, templa portas aliudue quid publicum armatis
obsederit cinxerit clauserit occupauerit. quibus omnibus

2 prout personae condicio est *Dig.* || 3 relegatur] deportatur *Dig.* || 4 quo quid alienum *dett.*, quod qui alienum *L*, quodque aliut *M* || 5 interciperet caperet possideret *dett.*, interceperit ceperit possederit *ML* || 9 uel *M*, et *L* || 16 necariue *dett.*, *om. ML* || 18 capitis *Cuiacius*, capite *codices* || 19 coercetur] *in L adduntur haec:* qui hominem ingenuum uel ciue romanum uim ferit flagellauerit humiliores capite puniuntur honestiores in insulam, *cf.* 5, 30b, 1 || 20 et *Cuiacius*, *om. codices* || 21 obtemperauit *codices*

conuictis, si honestiores sunt, tertia pars bonorum eripitur et in insulam relegantur: humiliores in metallum damnantur.
4 Creditor chirographarius si sine iussu praesidis per uim debitoris sui pignora, cum non haberet obligata, ceperit, in legem Iuliam de ui priuata committit. fiduciam uero et pignora apud se deposita persequi et sine auctoritate iudicis uindicare non prohibetur.

[XXVII AD LEGEM IVLIAM PECVLATVS]

Si quis fiscalem pecuniam attrectauerit subripuerit mutauerit seu in suos usus conuerterit, in quadruplum eius pecuniae quam sustulit condemnatur.

[XXVIII AD LEGEM IVLIAM REPETVNDARVM]

Iudices pedanei si pecunia corrupti dicantur, plerumque a praeside aut curia submouentur aut in exilium mittuntur aut ad tempus relegantur.

[XXIX AD LEGEM IVLIAM MAIESTATIS]

1 Lege Iulia maiestatis tenetur is, cuius ope consilio aduersus imperatorem uel rem publicam arma mota sunt exercitusue eius in insidias deductus est, quiue iniussu imperatoris bellum gesserit dilectumue habuerit, exercitum comparauerit sollicitauerit, deseruerit imperatorem. his antea in perpetuum aqua et igni interdicebatur: nunc uero humiliores bestiis obiciuntur uel uiui exuruntur, honestiores capite puniuntur. quod crimen non solum facto, sed et uerbis
2 impiis ac maledictis maxime exacerbatur. In reum maiestatis inquiri prius conuenit, quibus opibus, qua factione, quibus hoc auctoribus fecerit: tanti enim criminis reus non obtentu adulationis alicuius, sed ipsius admissi causa puniendus est, et ideo, cum de eo quaeritur, nulla dignitas a tormentis excipitur.

[XXXA AD LEGEM IVLIAM AMBITVS]

Petiturus magistratus uel prouinciae sacerdotium si turbam suffragiorum causa conduxerit, seruos aduocauerit ali-

3 per *dett.*, aut *M* ‖ 9 subripuerit *om.* *M*

amue quam multitudinem conduxerit, conuictus ut uis publicae reus in insulam deportatur.

[XXXb *AD LEGEM FABIAM*]

1 *Lege Fabia tenetur, qui ciuem Romanum ingenuum,
*libertinum seruumue alienum celauerit uendiderit uinxerit
*comparauerit. et olim quidem huius legis poena *n*ummaria
*fuit, sed translata est cognitio in praefect*um* urbis, itemque
*praesidis prouinciae extra ordinem meruit animaduersionem.
*ideoque humiliores aut in metallum dantur aut in crucem tol-
*luntur, honestiores adempta dimidi*a* part*e* bonorum in per-
2 *petuum relegantur. Si seruus sciente domino alienum ser-
*uum subtraxerit uendiderit celauerit, in ipsum dominum
*animaduertitur. quod si id domino ignorante commiserit,
in metallum datur.

[XXXI DE POENIS MILITVM]

1 Si pecunia accepta miles custodiam dimiserit, capite pu-
niendus est. et certe quaeritur, cuius criminis reus dimis-
2 sus esse uideatur. Qui custodiam militi prosequenti magna
3 manu excusserunt capite puniuntur. *Qui metu criminis,
*in quo iam reus fuerat postulatus, nomen militiae dedit, sta-
4 *tim sacramento soluendus est. Miles turbator pacis capite
5 *punitur. Miles, qui ex carcere dato gladio erupit, poena
*capitis punitur. eadem poena tenetur et qui cum eo quem
6 *custodiebat deseruit. Miles, qui sibi manus intulit nec fac-
*tum peregit, nisi impatientia doloris aut morbi luctusue ali-
*cuius uel alia causa fecerit, capite puniendus est: alias cum
ignominia mittendus est.

[XXXII QVANDO APPELLANDVM SIT]

Quotiens iusiurandum postulatur, eo tempore appellandum est, quo defertur, non quo iuratur.

30b = *Collatio* 14, 2: *cf. Lex Rom. Burg.* 20 || 31, 3. 4 = *Dig.* 49, 16, 16 || 31, 5. 6 = *Dig.* 48, 19, 38, 11. 12

6 nummaria *Cuiacius*, summaria *codices* || 7 prefecto *codices* || 10 dimidiam partem *codices* || 18 prosequente iam magna *M* || 22 dato gladio erupit] erupit datus ad gladium *Mommsen*

[XXXIII DE CAVTIONIBVS ET POENIS APPELLATIONVM]

1 Ne liberum quis et solutum haberet arbitrium retractandae
et reuocandae sententiae, et poenae et tempora appellatoribus
praestituta sunt. quod nisi iuste appellauerint, tempora ad
cauendum in poena appellationis quinque dierum praestituta
sunt. igitur *m*oran*s* in eo loco, ubi appellauit, cauere debet,
ut ex die acceptarum litterarum continui quinque dies compu-
tentur: si uero longius, salua dinumeratione interim quinque
2 dies cum eo ipso quo litteras acceperit computantur. Ne quis
in captionem uerborum in cauendo incidat, expeditissimum
est poenam ipsam uel quid aliud pro ea deponere: necesse
enim non habet sponsorem quis uel fideiussorem dare aut
praesens esse: et si contra eum fuerit pronuntiatum, perdit
3 quod deposuit. Quotiens in poena appellationis cauetur,
tam unus quam plures fideiussores, si idonei sint, dari pos-
sunt: sufficit enim etiam per unum idoneum indemnitat*i* poe-
4 nae consuli. Si plures appellant, una cautio sufficit, et si
5 unus caueat, omnibus uincit. Cum a pluribus sententiis pro-
uocatur, singulae cautiones exigendae sunt et de singulis poe-
6 nis spondendum est. Modus poenae, in qua quis cauere de-
bet, specialiter in cautione exprimendus est, ut sit, in qua
stipulatio committatur: aliter enim recte cauisse non uidetur.
7 Adsertor si prouocet, in eius modi tertiam cauere debet, quanti
8 causa aestimata est. *In omnibus pecuniariis causis magis
est, ut in tertiam partem eius pecuniae caueatur.

[XXXIV DE LITTERIS DIMISSORIIS]

1 Ab eo, a quo appellatum est, ad eum, qui de appella-
tione cogniturus est, litterae dimissoriae diriguntur, quae
uulgo apostoli appellantur: quorum postulatio et acceptio in-
2 tra quintum diem ex officio facienda est. Qui intra tempora
praestituta dimissorias non postulauerit uel acceperit uel red-
diderit, praescriptione ab agendo submouetur et poenam ap-
pellationis inferre cogetur.

33, 8 *restituta est ex AE et ex codice Vesontino* (*Cuiacii Obseru.* 21, 22)

3 poena *M* || 6 morans *Cuiacius*, ignorans si *codices* || 8 interim *M*, integri *dett.*, itineri *Cuiacius* || 13 si *om. M* || 16 per *dett.*, in *M* || indemnitati *Cuiacius*, indemnitatis *codices* || 18 uincet *M* || 21 in *dett.*, *om. M* || 24 omnis *E* || 25 pecunia cauetur *A*

[XXXV DE REDDENDIS CAVSIS APPELLATIONVM]

1 Meritum appellationis causae capitalis et ipsam rationem
status non nisi per nosmet ipsos prosequi possumus: nemo
2 enim absens aut duci in seruitutem potest aut damnari. Mo-
ratorias appellationes et eas, quae ab exsecutoribus et confes-
3 sis fiunt, recipi non placuit. Eum qui appellat cum conuicio
ipsius iudicis appellare non oportet: ideoque ita factum ar-
bitrio principis uindicatur.

[XXXVI POST PROVOCATIONEM QVID OBSERVANDVM EST]

1 Quotiens possessor appellat, fructus medii temporis de-
poni conuenit. quod si petitor prouocet, fructus in causa
depositi esse non possunt nec recte eorum nomine satisdatio
2 postulatur. Si propter praedia urbana uel mancipia appel-
letur, pensiones eorum uel mercedes, uecturae etiam, si de
naui agatur, deponi solent.

[XXXVII DE MERITIS APPELLATIONVM]

Omnimodo ponendum est, ut, quotiens iniusta appellatio pronuntiatur, sumptus, quos dum sequeretur aduersarius impendit, reddere cogatur, non simplos, sed quadruplos.

17 poniendum *uel* puniendum *codices*

FRAGMENTA MINORA

SAECVLORVM P. CHR. N. SECVNDI

ET TERTII

M. VALERII PROBI

DE NOTIS IVRIS FRAGMENTA

In Probi opusculo de notis iuris edendo Mommsenianam editionem alteram secuti sumus, quae partem facit Grammaticorum Latinorum ab H. Keilio collectorum (Lipsiae uol. IV 1864 p. 271 sqq.). pendet autem crisis in Probo restituendo exercenda, ut Mommsen perspexit, ex duobus subsidiorum generibus: quorum alterum ipsis eis codicibus efficitur, quorum qui hodie periit archetypus Probi de notis opus plus minusue integrum continuerat. ex his codicibus Mommseniana editio duobus potissimum nititur saeculo XV exeunte uel XVI incipiente conscriptis: Ambrosiano J 115 sup. et Romano Chigiano I. VI. 204, qui Probi collectionem in fine mutilam tradunt. alterum subsidiorum genus primus et detexit et adhibuit Mommsen: qui cum additamenta, quibus in codice Einsidlensi 326 saec. X notarum sylloge quae uulgo Papiani dicitur aucta est, ex Probo sumpta esse intellexisset, hunc codicem non solum ad emendandas eas partes Probi operis, quas supra dicti codices complectuntur adhibuit, sed etiam eas Probi notas, quae in Einsidlensibus additamentis solis inueniuntur et ex integriore eis qui hodie extant Probi codice auctorem Einsidlensis collectionis hausisse demonstrant, collecta supplementi modo addidit. quo supplemento ut recte utamur, tenendum est Einsidlensis collectionis auctorem Probi notas passim in binas uel ternas discerpsisse et secundum litterarum ordinem, quem tota collectio Einsidlensis cum Papiano sequitur, Papianis notis inseruisse. ita u. g. notae Probi 3, 14 *S· Q· S· S· E· Q· N· I· S· R· E· H· L· N· R· si quid sacri sancti est, quod non iure sit rogatum, eius hac lege nihil rogatur* in Einsidlensi haec tria fragmenta extant, sub littera S: *S· Q· S· S· E· si quis sacri sancti est*, sub littera Q: *Q· S·*

S· E· quid sacris sancti est, item sub littera Q: *Q· N· I· S· R· quod non iure sit rogatum.* quamobrem Mommsen spreto ordine in codice Einsidlensi obseruato ea quae inter se cognata esse uiderentur iuxta posuit: isque Mommseni ordo in hac editione a nobis retentus est.

A = Ambrosianus J 115 sup. saec. XV—XVI
R = Romanus Chigianus I. VI. 204 saec. XV—XVI
E = Einsidlensis 326 saec. X

VALERII PROBI

[DE IVRIS NOTARVM]

1 Est etiam circa perscribendas uel paucioribus litteris notandas uoces studium necessarium. quod partim pro uoluntate cuiusque fit, partim pro usu publico et obseruatione communi. namque apud ueteres cum usus notarum nullus esset, propter scribendi *diff*icultatem, maxime in senatu qui scribendo aderant, ut celeriter dicta comprehenderent, quaedam uerba atque nomina ex communi consensu primis litteris notabant, et singulae litterae quid significarent, in promptu erat. quod *in* praenominibus legibus publicis pontificumque monumentis et in iuris ciuili*s* libris etiam nunc manet. ad quas notationes publicas accedit etiam studiosorum uoluntas. sed unusquisque familiares sibi notas pro uoluntate *quas signarit*, comprehendere infinitum est: publicae sane tenendae, quae in monumentis plurimis et in historiarum libris sacris-
2 que publicis reperiuntur, ut P· Publius: C· Gaius: M· Marcus: *C*N· Gnaeus: Q· Quintus: M̶· Ma*n*ius: TI· Tiberius: CL· Claudius: SP· Spurius: SEX· Sextus: SER· Seruius: OP· Opiter: A· V· C· ab urbe condita: P· R· E· post reges exactos: P· C· patres conscripti: S· P· Q· R· senatus populusque Romanus: EQ· R· eques Romanus: V· R· urbs Rom*a*: C· R· ciuis Romanus: COL· coloni*a*e uel coloni: MVN· muni-

2 de A^a, *om.* A^bR: *titulum* de iuris notarum *suppositum esse probauit Mommsen in Grammaticis Latinis* 4 *p.* 268 ‖ 7 propter] postea propter *Mommsen* ‖ difficultatem *Mommsen*, facultatem *codices* ‖ 11 in *dett.*, non in *AR* ‖ 12 ciuilis *dett.*, ciuilibus *AR* ‖ 14 sed *Mommsen*, et *AR* ‖ quas signarit *Mommsen*, signaret quas *codices* ‖ 17 C· *dett.*, G· *AR* ‖ 18 GN· *codices* ‖ M̶· manius *Mommsen*, MA· macunius (macuuius *dett.*) *codices* ‖ 22 roma] romana *codices* ‖ 23 colone uel *AR*

cipia uel municipes: N· L· nominis Latini: L· C· Latini colonarii: S· N· L· socii nominis Latini: et similia. secundum haec curiarum nomina, tribuum, comitiorum, sacerdotiorum, potestatum, magistratuum, praefecturarum, sacrorum, ludorum, rerum urbanarum, rerum militarium, collegiorum, decuriarum, fastorum, numerorum, mensurarum, [iuris ciuilis] et similium ceterorum notationes proprias habent.

LITTERAE SINGVLARES IN IVRE CIVILI DE LEGIBVS ET PLEBISCITIS:

3 1 P· I· R· P· Q· I· S· I· F· P· R· E· A· D· P· populum iure rogauit populusque iure sc*iu*it in foro pro rostris ex ante diem pridie

2 E· H· O· L· N· R· eius hac †omnibus lege nihilum rogatur

3 S· R· L· R· I· C· Q· O· R· E· sirem*ps* lex re*s* ius causaque omnium rerum esto

4 S· N· L· socii nominis Latini

5 L· P· C· R· Latini prisci ciues Roman*i*

6 M· E· M· D· D· E· municipi*bus* eius municipii dare damnas esto

7 C· E· C· colonis eius coloniae

8 Q· E· R· F· E· D· quod eius recte factum esse dicetur

9 L· I· D· A· C· lex Iulia de adulteriis cohercendis

10 V· D· P· R· L· P· unde de plano recte legi possit

11 A· A· A· F· F· aere argento auro flando fer*i*undo

12 I· N· Q· Q· iustis nuptiis quaesitos quaesitas

13 S· Q· S· S· E· Q· N· I· S· R· E· H· L· N· R· si quid sacri sancti est, quod non iure sit rogatum, eius hac lege nihil rogatur

14 V· P· R· ueteri possessori redditum

15 V· A· ueterano adsignatum

16 V· F· usus fructus

17 S· C· senatus consultum

18 P· S· plebi scitum

1 municipes *E*, municeps *AR* ‖ colonarii *codices: cf. Vlp.* 19, 4 ‖ 6 iuris ciuilis *del. Mommsen* ‖ 8 *post* plebiscitis *desiderari* et de senatus consultis *monuit Mommsen* ‖ 10 sciuit *edd.*, suscepit *codices* ‖ 11 pride *A* ‖ 13 siremps *Cuiacius*, si rem *codices* ‖ res *dett.*, rex *EAR* ‖ ius *E*, eius *AR* ‖ 16 ciues romani *Marcanoua*, ciues romanorum *E*, ciuis romanus *AR* ‖ 17 municipibus *edd.*, municipis *AR*, municipes *E* ‖ 22 feriundo *dett.*, fertundo *A*, ferrundo *R* ‖ 24 quaesitas *E*, quesitus *AR* ‖ 31. 32 S· C· P· S· senatus consultum plebi scitum *codices*

19 Q· D· E· R· F· P· D· E· R· V· I· C· qu*i*d de ea re fieri placere*t*, de ea re uniuersi ita censuerunt

20 Q· F· E· quod factum est

21 I· S· F· in senatu fuerunt

22 D· C· S· de consilii sententia

23 S· Q· M· D· E· R· A· P· P· V· L· O· E· COS· PR· TR· PL· Q· N· S· Q· E· V· A· P· P· V· F· *Q· S· N· T· COS· PR· TR· PL· Q· D· E· Q· E· V· A· P· P· V· F·* si quid †mee de ea re ad populum pleb*emue* l*a*to opus est, cos. praetor*es* tribuni plebis qui nunc sunt, quod e*i*s uidebitur, ad populum pleb*emue* ferant: quod si non tulerint, *c*os. praetores tribuni plebis qui deinceps erunt, quod eis uidebitur, ad populum plebemue ferant

24 S· F· S· sine fraude sua

4 IN LEGIS *A*CTIONIBVS HAEC :

1 A· T· M· D· O· aio te mihi dare oportere

2 Q· N· T· S· Q· P· quando negas, te sacramento quingenario prouoco

3 Q· N· *Q*· A· N· Q· N· quando neque ais neque negas

4 E· I· M· C· V· ex iure manum consertum uocauit

5 S· N· S· Q· si negat, sacramento quaerito

6 S· S· C· S· D· E· T· V· secundum suam causam sicut dixi ecce tibi uindicta

7 Q· I· I· T· C· P· A· F· A· quando in iure te conspicio, postulo, anne far auctor

8 T· PR· I· A· V· P· V· D· te praetor iudicem arbitrumue postulo uti des

9 I· D· T· S· P· in diem tertium siue perendinum

10 A· L· A· arbitrum liti aestimandae

11 Q· B· F· quare bonum factum

1 D· E· *et infra* de ea *ER*, E· D· *et* ea de *A* || quid *dett.*, quod *EAR* || 2 placere *codices* || 3. 4 Q· F· E· I· S· F· quod factum est in senatu fuerunt *codices* || 5 consiliis *A* || 7 Q· S· N· ... 8 V· F· *om. codices* || 8 mee *AR*, me *dett.* || 9 plebemue lato *dett.*, plebum ualeto *AR* || consules praetores *dett.*, conspreto *AR* || 10 eis *dett.*, eius *AR* || 11 plebemue *dett.*, plebis *AR* || cos· *Mommsen*, eos *codices* || 12 tribui *A*[a] || 15 actionibus *Marcanoua*, sanctionibus *AR* || 19 N· Q· A· *Marcanoua*, N· A· *AR* || ais] agis *A*[a] || 25 anne *non una littera notari posse Mommsenus monuit* || 26 te praetor *Mommsen*, tē pr̄ cor *E altero loco*, p̄t *E altero loco*, temptor *AR* || 28 T· *om. A*[a] || 29 arbitrum *A*, arbitrium *R* || 30 *notam* 11 *ad edicta pertinere et post p.* 145, 1 *restituendam esse recte censuit Huschke, cf. Brissonius Form.* 3, 1 || quere *A*

5 IN EDICTIS PERPETVIS HAEC :

1 I· D· P· E· iur*e* dicundo praeerit
2 I· D· C· iuris dicundi causa
3 Q· R· F· E· V· quod recte factum esse uidebitur
4 V· B· A· uiri boni arbitratu
5 D· M· F· V· C· dolo malo fraudisue causa
6 I· D· iudicium dabo
7 I· D· iurisdictio
8 Q· E· R· E· T· P· I· R· D· T· Q· P· D· T· D· D· P· F· quanti ea res erit, tantae pecuniae iudicium recuperatorium dabo testibusque publice dumtaxat decem denuntiandi potestatem faci*am*
9 Q· S· S· S· quae supra scripta sunt
10 I· C· E· V· iusta causa esse uidebitur
11 N· K· C· non calumniae causa
12 C· C· consilium cepit uel causa cognita
13 F· C· fraudare creditores uel fiduciae causa uel fideicommissum
14 P· C· [patres conscripti uel] pactum conuentum uel pecunia constituta
15 C· V· centum uiri [uel clarissimi uiri]
16 S· T· A· sine tutoris auctoritate
17 T· A· tutore auctore
18 F· E· D· factum esse dicetur
19 H· S· haec sic [uel hora secunda]
20 Q· A· M· quemadmodum
21 Q· M· quo modo uel quo magis
22 P· P· L· V· pro praede litis uindic*iar*um
23 I· S· iudic*at*um solui
24 B· E· E· P· P· V· Q· ·I bona ex *edicto* possideri proscribi uenirique iubebo

2 iure *Marcanoua,* iuri *AR* || 4 uidetur *A*ª || 7 .8 I· D· I· D· iudicium dabo iurisdictio *codices* || 12 faciam *edd.*, facit *EA*, fiat *R* || 19 patres conscripti uel *delet Huschke* || 21 uel clarissimi uiri *delet Huschke* || 25 uel hora secunda *delet Huschke* || 28 pro predi litis uindicarium *AR*, prope delicius uindicarium *E* || 29 iudicatum *edd.*, iudicium *codices* || solui *AR*, soluit *E* || 30 V· Q· I· *ER*, V· Q· P· P· *A* || bona . . . 31 iubebo *restituit Mommsen ex E, ubi separatae inueniuntur notae* P· P· possideri proscribi *et* V· Q· I· uenirique iubebo: bona ex e *A*, bonarum e *R*

Excerpta Probiana

ex codice Einsidlensi 326 (= C) collecta

1 I· E· iudex esto
2 R· S· reciperatores sunt*o*
3 E· R· A· ea res agitur
4 Q· D· R· A· qua de re agitur
5 N· N· Numerius Negidius
6 O· E· R· ob eam rem
7 O· O· oportet opor*t*ebit
8 O· *E*· F· B· oporte*b*it *ex* fide bona
9 M· A· E· melius aequius erit
10 S· *D*· E· R· Q· *D*· A· si de ea re qua de agitur
11 S· P· *si* parret
12 S· N· P· A· si non parre*t*, absoluito
13 T· M· D· F· O· te mihi dare facere oportere
14 D· M· F· dolo malo fecisti
15 D· V· M· T· doloue malo tuo
16 D· V· M· dolou*e* mal*o*
17 M· T· F· E· malo tuo factum est
18 N· R· non restituetur
19 O· C· *o*pe consilio
20 V· R· urbis Romae
21 R· R· E· P· Romae rec*t*e experiri possit
22 M· C· F· municipi*o* *colonia* for*o*
23 D· D· decreto decurionum
24 M· P· D· maiorem partem diei
25 P· P· D· pro parte dimidia
26 S· S'· S· supra scripti sunt
27 Q· I· S· S· quae infra scripta sunt
28 L· E· leg*e* egisse
29 L· A· E· lege actum est
30 R· R· recte recipitur
31 M· M· P· manu mancipio potestate
32 E· I· Q· ex iure Quiritium

4 sunt *C* ‖ 5 agatur *Huschke*, *cf. Gai.* 4, 131 ‖ 9 *cf. Inst.* 3, 29, 2 ‖ 10 E·] F· *C* ‖ ex] et *C* ‖ 11 *cf. Cic. de off.* 3, 15, 61 ‖ 12 S· O· E· R· Q· O· A· *C* ‖ 13 si] sine *C* ‖ 14 parre *C* ‖ 18 dolo uel male *C* ‖ 21 ore concilio *C* ‖ 23 recte *Mommsen*, recee *C* ‖ 24 municipio colonia foro *Mommsen ad legem Rubriam* 2, 2. 56, *cf. lex Iulia munic. u.* 84. 85, municipii fores *C* ‖ 26 *cf. Dig.* 50, 16, 2, 1 ‖ 30 lege *Mommsen*, legem *C*

33 P· D· E· possessio data est
34 S· *L*· P· H·A· secundum *legem* publicam hoc aere
35 H· B· V· P· heres bonorumue possessor
36 M· H· E· mihi heres erit
37 H· Q· M· heredemque meum
38 E· H· E· exheres est*o*
39 V· V· C· uolo uos curare
40 †S· N· P· M· S· R· S· [S·] Q· H· sine praesumere sibique habere
41 P· S· T· Q· H· praecipito sumito tibique habeto
42 T· Q· H· tibique habeto
43 O· O· O· T· omnia ornamenta, omnia texta
44 V· M· M· ueste*m* mund*um* muliebrem
45 T· T· A· A· A· tegulas testas aurum argentum aes
46 F· T· C· familiam testamenti causa
47 T· C· testamenti causa
48 L· C· libertatis causa
49 M· C· M· *M*· mortis causa manumissa
50 V· R· C· uindicta recte †neempet
51 S· Q· M· M· M· M· M· si quis manumiss*us* manumissa moritur
52 D· D· D· [M·] deinde deperit deminutum
53 H· COG· herede cognitore
54 D· M· O· donum munus operas
55 O· D· M· opera*s* donum munus
56 Q· P· *N*· M· C· quod pondere numero mensura continetur
57 F· P· P· R· forma publica populi Romani
58 R· R· P· rebus recte praestari
59 F· P· fidei promissor
60 P· A· pluuiae arcendae
61 F· E· familiae erciscundae
62 F· R· finibus reg*u*ndis
63 V· F· I· uadimonium fieri iubere
64 N· C· N· P· nec clam nec precari*o*

2 L· *et* legem *om. C, addidit Mommsen ex Gaio* 2, 104 || 6 esto *Mommsen*, est *C* || 8 S· N· P· M· S· R· *in* S· P· *contraxit Mommsen* || 13 ueste munda *C* || 17 liberalis *Huschke: cf. tamen Paul.* 3, 2, 5 || 18 M· M·] M· *C* || 19 [libertas] uindicta recte competet *Mommsen* || 20 manumissus *Mommsen*, manumisit *C* || 22 *cf. Dig.* 5, 3, 20, 6 si quid deperiit deminutumue erit || M· *delet Mommsen* || 24 *cf. Dig.* 50, 16, 53 *pr.* || 25 *cf. Dig.* 38, 1, 7 § 3. 37 *pr.* || opera *C* || 26 Q· P· M· M· C· *C* || 28 *cf. Dig.* 6, 1, 49. 50, 16, 71, 1 || 32 regnandis *C* || 34 praecari *C*

65 V· F· V· uim fieri ueto
66 F· C· L· fraudationis causa latitat
67 P· P· V· pup*ill*us pupillaue
68 R· P· C· S· D· M· re*i* publicae causa se d*ol*o malo
69 V· I· I· u*i*debitur in integrum
70 R· A· Q· E· I· E· restitu*as* antequam ex iure exeas
71 E· C· ex consuetudine
72 O· A· Q· omnes ad quos
73 O· F· fenestrae
74 Q· M· E· qu*ae* mea est
75 R· N· rerum nouarum
76 S· N· P· Q· A· Đ si non plus quam †magnus
77 S· P· M· Sext*i* Pedii †mediuani

SEXTI POMPONII REGVLA

Et seruitutes diuidi non possunt: nam earum usus ita conexus est, ut qui eum partiatur, naturam eius corrumpat.

De hac regula, quam debemus solis Consuetudinum Burdigalensium commentariis ab Arnoldo Ferrando publici iuris factis (Lugd. ap. Seb. Gryph. 1536. 4), ipse Ferrandus p. 72 haec rettulit: *ex libris Pomponii . . . . ex uetustissimis quibusdam fragmentis carie corrosis, quae nobis dono dedit Iulius Caesar Scaliger . . . . excepta e bibliotheca Petri Criniti Florentini.* eam ad Pomponii librum singularem regularum pertinere censuit A. G. Cramer.

---

2 *cf. Dig.* 42, 4, 7 *pr.* || 3 pupillus *Mommsen*, puplius *C* || 4 res *C*, *cf. Dig.* 42, 4, 6, 1 || dolo *Mommsen*, damno *C* || 5 uindebitur *C*, *cf. Dig.* 4, 6, 26, 9 *et Probus* 5, 10 || 6 restituas *Mommsen*, restitutus *C*, *cf. Gai.* 4, 164 || 8 ad quos] ea res pertinet *suppl. Huschke* || 9 ostia fenestrae *Huschke* || 10 quae *Huschke*, quem *C* || 12 magnus] mille aeris *Mommsen* || 13 sextii *C*

FRAGMENTVM REGVLARVM INCERTI AVCTORIS INTERPRETAMENTIS DOSITHEI INSERTVM

Dositheus magister Interpretamentis artis grammaticae, quam anno 207 composuit, fragmentum iuridici argumenti inseruit, quo initium libri cuiusdam regularum Latine compositi olim effectum fuisse et uerba § 3 *regulas exsequenti mihi* indicant et ipsa operis ad quod fragmentum olim pertinuit indoles suadere uidetur.

Dositheus Latino Interpretamentorum contextui uersionem Graecam se addidisse testatur, atque uniuersum opus Latinam linguam ediscentibus destinauit. postea autem id in usum eorum qui Graece docerentur cessisse neque Dositheanorum Interpretamentorum recensionem ad nos peruenisse, sed hanc operis partem fere nouam faciem induisse ex ipsa Interpretamentorum qualia traduntur condicione consentaneum est. menda enim in utroque (id est in Graeco et Latino) textu obuia facta pleraque non talia sunt, qualia aut librariorum socordia aut male doctorum interpolationibus nascuntur, sed potius puerorum ingenium produnt, qui alterius linguae contextum ad uerba uertendo ita altera reddiderint et expresserint, ut ipsam operis sententiam intellegere et ita ut apte intellegi posset uertere minime curarent.

Fragmentum illud iuridici argumenti, de quo supra diximus, duo codices in bibliotheca Lugduno-Bataua extantes tradunt: alter, qui numerum 80 fert, saeculo IX uel X (nobis *V*), alter, qui omittit § 1, numero 61 insignis (nobis *S*) Iosephi Scaligeri manu scriptus est. hoc autem Scaligeri apographum descriptum est aut ex ipso Claudii Puteani libro manu scripto, ex quo Petrus Pithoeus Latinum contextum inde a § 2 edidit[1], aut ex simillimo[2]. hic Puteani liber fortasse idem est atque codex Parisiensis Latin. 6503 saeculi X uel XI[3] (nobis *P*), in cuius folio primo legitur *Iac. Puteani Cl. fil.*: quod tamen pro certo affirmare non ausim,

---

1) Fragmenta quaedam Papiniani Pauli Vlpiani Gaii Modestini etc. ex bibliotheca P. Pithoei. Lutetiae 1573 p. 113 sqq.

2) Dubitationem mihi potissimum discrepantia in § 17 obuia inicit, ubi in *S* legitur μεντοι καθαρμω κτιζεται, apud Pithoeum δη καθαρμωτιξεται.

3) His saeculis eum tribuit Fr. Haase apud Boeckingium, Vlpiani fragmenta ed. IV Lipsiae 1855 p. 158: saeculi VIII uel IX eundem codicem esse uult A. Boucherie, Notices et extraits des mss. de la bibl. nationale etc. tom. XXIII. Paris 1872 p. 295.

cum hodie hic codex in media § 4 deficiat, nec sciam, utrum integer sit an fortasse folia nonnulla excisa sint. hoc utique constat duas et Graeci et Latini contextus recensiones inter se diuersas his libris nobis traditas esse, quarum alteram *V* solus, alteram *S P* Pithoeus repraesentent, et modo hanc modo illam a Dositheano contextu propius abesse. cum autem huius fragmenti editori id agendum esse recte demonstrauerit Carolus Lachmann[1], ut genuinum iureconsulti opus redintegret, in hac editione Latinum contextum pristinum ope potissimum utriusque Latini contextus qui traditur recuperare studuimus. praeterea Graeci contextus comparatio nonnullas Latini contextus locutiones peruersas ex praua Graeci contextus uersione ortas esse docuit: rarius hic eo duxit, ut leuiculas quasdam Latini contextus corruptelas recentioribus demum librariis deberi intellegeremus. in apparatu critico componendo codicum *V* et *S* lectiones ex Boeckingii editione[2] repetiuimus; Pithoei editionem ipsi contulimus, *P* dedimus ad apographum uiri doctissimi Delisle a Boucherio editum[3]. atque Pithoei quidem editionem in adnotatione critica non laudauimus nisi ubi ab *S* recedit. codicum *VSP* autem plenam scripturae discrepantiam enotauimus[4]. in § 1 cum tradita lectio nimis ab ea recedat, quam genuinam iureconsulti fuisse diuinari liceat, pagina in duas columnas diuisa priore loco traditam lectionem, posteriore contextum e regione posuimus ita restitutum, ut fere Lachmanni recensionem sequeremur. § 2 et 3 non dedimus nisi traditam lectionem: fieri enim posse negamus, ut ex tam corruptis mutilisque sententiis genuina operis facies diuinando recuperetur. atque in reliquis quoque non tam genuinum iureconsulti sermonem quam rem ipsam q. d. a. adsequi nos posse persuasum habemus.

V = Lugduno-Batauus n. 80 saec. IX uel X
S = Lugduno-Batauus n. 61 (incipit § 2)
P = Parisiensis Lat. 6503 saec. X uel XI (incipit § 2, desinit in § 4 p. 152, 8 *libertis*)
Pith. = Pithoei editio a. 1573 (incipit § 2)

ubi Latinus et Graecus contextus inter se discrepant, illum notis V^l uel S^l, hunc notis V^g uel S^g indicauimus.

---

1) Versuch über Dositheus. Berlin 1837. 4.
2) Dosithei magistri interpretamentorum liber tertius. Bonnae 1832.
3) L. c. p. 526 sq.
4) Quae in *S* ad marginem uel supra uersum adscripta sunt, quippe quae ad Scaligeri emendationes redeant, non commemorauimus.

1 Omne enim iustum [cum iure] aut ciuile appellatur aut naturale dicitur, [uel nationis] aut gentile iustum. ab eo enim nominatur et omnes nationes similiter eo sunt usae: quod enim bonum et iustum est, omnium utilitati conuenit. [se] quod autem iustum ciuile[m] proprium est [et] romanorum et ab eis dictum, quoniam nostra ciuitas ea ueritate utitur. sed quidam hoc esse, quod omnes ciuibus suis praedicent aut maiori parti expedit. sunt enim qui et tradiderunt quanti tamen iustitiae esse. plurima hanc autem definitionem ueriorem esse tradiderunt quae initio diximus.

Omne ius aut ciuile appellatur aut naturale. naturale dicitur etiam ius gentium: ab eo nominatum, quod omnes gentes similiter eo sunt usae: quod enim bonum et aequum est, omnium utilitati conuenit. ius ciuile autem proprium est ciuium Romanorum, ab eo dictum, quod nostra ciuitas eo . . . utitur. sed quidam hoc esse praedicant, quod omnibus ciuibus peculiariter aut maiori parti expedit. sunt etiam qui tradiderunt . . . . . plurimi autem eam definitionem ueriorem esse tradiderunt, quam initio diximus.

2 Iuris ciuilis ut quid appositicium appellatur, ex pluribus partibus constat. sed constitutiones imperatorias similiter honorandum. quod est et praetoris edictum similiter uel proconsulis. ex eo enim consenserunt prudentiam et re-

1 cum iure *et* 3 uel nationis *omittit* V^g ‖ 5 nominatur et] ωνομασθη και V^g ‖ nationes] τα εθνη V^g ‖ 9 se quod *sqq.*] το δε δικαιον πολίτικον κυριον εστιν ρωμαιων και απο τουτων ειρημενον ‖ 11 romanis V^a ‖ 12 ea ueritate] ταυτη τη αληθεια V^g: eo re uera *proposuit Boecking* ‖ 13 sed *sqq.*] αλλ ενφοι (ἔνιοι *scr.*) τουτο ειναι, α παντεσ πολιταισ ιδιοισ (ἰδίως *Huschke*) προλεγουσιν η μιζονι μερει συμφερι V^g: *cf. Dig.* 1, 1, 11 quod omnibus aut pluribus in quaque ciuitate utile est, ut est ius ciuile ‖ 15 maiori paris V^1 ‖ 16 sunt . . . 18 esse] εισιν γαρ οι και παρεδοσαν υποστασιν δικαιοσυνησ ειναι V^g ‖ 17 quanti tamen] summam *M. Voigt Ius naturale* 1 *p.* 625, *ut olim Graecus interpres* summam *in* ποσότητα *uerterit, deinde hoc Latine per* quantitatem *redditum sit et hoc subinde per Graecum* ὑπόστασιν ‖ 18 plurima hanc autem] πλιονα τουτον δε V^g ‖ 20 quae in. dix.] οσα εν τη αρχη ειπαμεν V^g ‖ 22 ut quid app. εισ τι εντηθημενον *SP*, *om. V* ‖ ex *SP*, qui ex ωσ εκ *V* ‖ 23 constat συνεστηκει *SP*, constant συνεστηκεν *V* ‖ constitutiones imperatorias (-ris *S*) διαταξισ αυτοκρατορικη *SP*, edicta imperatoria διαταξεισ αυτοκρατορικαι *V* ‖ 24 honorandum τιμητεον *SP*, honorantur τιμεταιον *V*: *in hoc latere* ius honorarium *uidit Cuiacius* ‖ quod *VP*, quid ιλιο *S* ‖ 25 uel VS^1P?, και S^g ‖ ex ea enim consenserunt prudentiam et receptum est responsorum et summatim solemus haec et dicere εκ τουτου γαρ συγκατεθεντο την ενπιριαν

ceptum est responsis et summatim solemus haec dicere. lex enim Iulia et Papia ceterae partes iustitiae appellantur.

3 Regulas enim exsequenti mihi ad ea studia necessarium ante omnia scire. nec enim unius sunt condicionis, sed uariae: quae per singula, quae pertinent ad eam enarrationem, referenda sunt per ordinem.

4 Omnes enim aut ingenui sunt aut liberti. sed ut magis possint singula declarari, melius uidetur incipere a libertis adferre et primum de Latinis scribere, ne saepius eadem interpretari cogamur. primum ergo uideamus, quale est quod dicitur *de* eis, qui inter amicos *olim* manumittebantur, non esse liberos, sed domini uoluntate in libertat*e* morari et tantum seruiendi metu dimitti.

5 Antea [enim] una libertas erat et *manumissio* fiebat uindicta uel testamento uel *c*ensu et ciuitas Romana compet*eb*at manumissis: quae appellatur iusta *manumissio*. hi autem, qui domini uoluntate in libertate erant, manebant serui: *sed si* manumissores ausi erant in seruitutem denuo eos per uim ducere, interueniebat praetor et non patiebatur manumissum

---

και παριλημπται των αποκριματων και κεφαλαιωδωσ ταυτα λεγειν *V*, ex eo enim consenserunt peritum et adsumptus ex responsis ista dicere εκ τουτου γαρ συνκατενευσαν εμπειρον και παρειληπτησ εξ αποφθεγματοσ (-τωσ *P*) ταυτα λεγειν *SP*

2 iulia et papia *om. SP* || iustititiae τω δικαιω *V*, iustum (iuste *P*) του δικαιου *SP*, iusti *Pith.* || 3 necessarium] αναγκαιον εφανη *margo* S^g *(ex coniectura Scaligeri)* || 4 nec enim *sqq.*] *agi de distinctionibus liberorum hominum ex* § 4 *colligitur* || 5 quae singula pertinentia ad hanc narrationem referenda sunt in ordine *SP* || 7 aut . . . aut *SP*, uel . . . uel *V* || 8 singulae S^1, *sed* εκαστα S^g || declarari *om. V* || uideri V^1, *sed* δοκεῖ V^g || 9 adferre et primum *om. S* || latinis ρωμαιων *S*, ρωμαικων *V* || 10 cogamur *om.* S^1 *Pith.* || 11 dicitur de eis] dicturus eis S^1, λεγεται αυτοισ S^g, dicitur eos *Pith.* || de eis . . . manumittebantur *om. V* || olim] ueteres παλαιουσ *S*, *cf.* S^g *ad u.* 12 (παλαι) || 12 liberos ελευθερουσ παλαι *S* || in libertate *Pith.*, in libertatem *V*S^1, εν ελευθερια S^g || 13 seruiendi metu S^1, seruitutis timore V^1, του δουλικου φοβου $V^g S^g$ || 14 ante enim *V*, enim antea *S* || et m. fiebat *om. S* || manumissio *Lachmann*, libertas ελευθερια *V* || uindicta *S*, ex uindictis *V* || 15 testimonio κατα διαθηκη *S*, ex testamentor κατα διαθηκην *V* || in censu *codices* || ciuitas πολισ *S*, administratio πολιτεια *V* || competebat *Boecking*, competat ευναγοι *V*, competit συναγεται *S* || 16 iusta legitima νομιμοσ *V*, legitima νομιμοσ *S*, iusta ac legitima *Lachmann* || manumissio *Lachmann*, libertas ελευθερια *codices* || autem δη *S*, tamen δε *V* || 17 erant *S*, erant fuerant ησαν *V* || sed si *scripsi*, et *codices* || 18 ausi erant *V*, audebant *S* || per ad uim V^1 || 19 ducere αγειν *S*, perducere αγειν *V*, redigere *Lachmann* || interueniebat *V Pith.*, interueniebant *S* || praetor *om. V* || patiebatur] permittebat *Pith.*

seruire. omnia tamen quasi seruus adquirebat manumissori, uel*ut* si quid stipulabatur *uel* mancup*io* accipiebat uel ex quacumque causa alia adquisierat, domini hoc faciebat, id est manumissi omnia bona ad patronum pertinebant.

6 Sed nunc habent propriam libertatem qui inter amicos manumittuntur, et fiunt Latini Iuniani, quoniam lex Iunia, quae libertatem eis dedit, exaequauit eos Latinis colonariis, qui cum essent ciues Romani [liberti], nomen suum in coloniam dedissent.

7 In his qui inter amicos manumittuntur uoluntas domini spectatur: lex enim Iu*n*ia eos fieri Latinos iubet, quos dominus liberos esse uoluit. *quod* cum ita *sit*, debet uoluntatem manumitten*di* habere dominus: unde si per uim coactus uerbi gratia ab aliquo populo uel a singulis hominibus manumiserit, non ueniet seruus ad libertatem, quia non intellegitur uoluisse qui coactus est.

8 *Item* ut possit habere seruus libertatem, talis esse debet, ut praetor *uel* proconsule libertatem tueatur: nam et hoc

1 quasi *V*, tamquam *S* || 2 uelut *Lachmann*, uel *codices* || qui stipulabantur *V* || uel] uel si η *S*, *om.* *V* || mancupio *Lachmann*, mancupationi κατα γραφην *V*, per scripturam κατα γραφην *S* || acceperat *S* || uel η *S*, uel is η *V* || quacumque causa alia οιασδηποτε αιτιασ αλλησ *S*, quibuscumque causis aliis οιασδηποται δικησ αλλησ *V* || 3 id *V*, hoc *S* || 4 omnia bona *om.* *S* || 4 pertinebat ανειχειν *S contra Pith.* || 5 qui i. a. manumittuntur *S*, i. a. manumissi *V* || 6 iuliani V^1 || lex iuliani νομοσ ιουλιοσ *V* || 7 iis *S* || eos *V Pith.*, *om.* *S* || colanariis V^1 || 8 cum essent *V*, tunc erant *S* || romanorum *S* || liberti *V*, et *S* || coloniam *V*, ciuitatem *S*: coloniam latinam *Huschke* || 10 his τουτοισ *S*, eis τουτοισ *V* || uoluntatem domini spectant θελεσι δεσποτου σκοπειται *V* || 11 lex enim iulia *V*, qui *S*, quae *Pith.* || iubet eos fieri lat. *S* || quos *S*, quo *V* || 12 quod cum ita sit] hoc tamen cum ita habeant τουτο δη (δη *om. Pith.*) ουτωσ εχοντεσ *S Pith.*, hoc tamen sic habens τουτο δη ουτωσ εχον *V* || debet uoluntatem (προαιρεσιν V^g) manumittendi (*sic Lachmann*, manumittentis *V*) hab. domi-
er
nus *V*, debent promissum (*sic* S^1, προαιρεσιν S^g) manumittentes hab. (hab. dominus S^g, *u. i. ad* 13 coactus) *S*, debet promissum manumittentis hab. dominus *Pithoeus* || 13 coactus VS^g *Pith.*, dominus coactus S^1 || 14 gratiarum χαριν *V* || ab aliquo populo *V*, ab aliquo *S*: *requiritur* a populo, *cf. Dig.* 40, 9, 17 *pr.* || a singulis hominibus αφ ενοσ εκαστου ανθρωπων *V*, ab unoquoque hominum υπο τινοσ εκαστου ανθρωπων *S* || 15 ueniet ερχεται *S*, potuerit ελευσεται *V*: perueniet *Lachmann* || 16 est *V*, manumisit *S* || 17 item *Lachmann*, similiter *codices* || seruus *om.* *S* || 18 praeceptor στρατηγοσ *S* || uel *scripsi*, eius uel *S*, eius si uero *V*: eius *post* libertatem *collocat Roever* || libertatem . . . 154, 16 usufructus *om.* *S*

lege Iu*nia* *cau*tum est. sunt autem plures causae, in quibus non tu*e*t*u*r proconsul *libertatem*, de quibus procedentes ostendemus.

9 Sed et illud obseruandum, ut i*s* qui manumittitur in bonis manumittentis *sit*: et ideo si tantum ex iure Quiritium sit manumittentis, non erit Latinus: necesse est ergo seruum non tantum ex iure Quiritium, sed etiam in bonis esse manumittentis.

10 Communis seruus ab uno *ex sociis* manumissus, neque ad libertatem peruenit et alterius domini totus fit seruus iure *ad*crescen*di*. sed inter amicos seruus ab uno ex sociis manumissus utri*us*que domin*i* seruus manebit: ius *enim* adcresce*ndi* in hac manumissione *non* uer*s*atur. *quamuis* Proculus *exi*stimauerit adcrescere *e*um socio . . . . qua sententia utimur.

11 Proprietarius eum seruum, cuius usus*f*ructus ad alium pertinet, non potest uindicta manumittere obstante usufructu: et si manumiserit eum *u*indicta, faciet seruum sine domino. sed Latinum . . . . .

12 Peregrinus manumi*ssor* seruum non potest ad Latin*itatem* perducere, quia lex Iunia, quae Latinorum genus introduxit,

---

1 iulia *V* ‖ cautum *Roever*, tutatum ησφαλισται *V* ‖ 2 tueatur φυλαξι *V* ‖ proconsul] praetor uel proconsul *Lachmann* ‖ libertatem *Roever*, manumissionem ελευθεριαν *V* ‖ procedentes ostendemus προβενοντεσ επιδειξομεν *V*: *requiritur* deinceps uidebimus ‖ 4 sed ut αλλα και *V* ‖ ut is *Boecking*, uti *V* ‖ 5 sit *om.* *V* ‖ 9 ab uno ex sociis manumissus *scripsi*, manumissus fit liber ει υπο ενοσ γενηται ελευθεροσ *V* ‖ 11 iure adcrescendi *Roever*, iure crescente νομου αυξομενου *V* ‖ 12 utriusque domini *Lachmann*, utrique dominabunt εκατερω κυριευσουσιν *V* ‖ ius . . . 13 uersatur *Huschke*, iustum enim non adcrescere in hac manumissionem in qua uertitur δικαιον γαρ ου (του *scr.*) προσαυξεσθαι εν ταυτη τη ελευθερια εν η στρεφεται *V*: *fortasse* seruatur *pro* uersatur *restituendum est* ‖ 13 quamuis . . . 15 utimur *Lachmann*, sed quam proculus aestimauerit probauerit adcrescere cum sotio qua sententia utimur ει και προκουλοσ δοκιμασαι προσαρξιν μετα κοινωνων ου τη γνωμη χρωμεθα *V* ‖ 16 uius *V*[1] ‖ usus et fructus *V* ‖ *inde ab* ad alium *redit* *S* ‖ 17 pertinere *S* ‖ uindicta *S*, ex uindictas *V* ‖ obstante usufructu επισκεψουσησ χρησησυν καρπου *S*, obstantis usus et fructu επισκοτουσησ χρησεωσ και καρπου *V*: *fortasse fuerit* constante ‖ 18 uindicta *S*, ex uindicta *V* ‖ sine . . . 20 seruum *om.* *V* ‖ 19 sed latinum] *requiruntur fere talia* sed finito usufructu ex lege Iunia latinus fit ‖ 20 manumittens *codices* ‖ ad latinum perducere προσ λατινον αγειν *V*, latinum facere ρωμαικον ποιησαι *S* ‖ 21 quia επει *V*, quoniam επειδη *S* ‖ iulia *V* ‖ quae ολα (οια *Studemund*) *S*, qui ωσ *V* ‖ genus *uix scripserit iureconsultus* ‖ induxit *S*

non pertinet ad peregrinos manumissores, sicut et Octau*e*nus probat. *at* praetor non permittet manumissum seruire, nisi aliter lege peregrina caueatur.

13 Minor uiginti annorum manumittere nec uindicta potest nec testamento, itaque nec Latinum facere potest: *sed* tantum apud consilium *causa probata* potest manumittere seruum suum.

14 Is autem qui manumittitur inter amicos, quotcumque est annorum, Latinus fit, et tantum ei hoc prodest manumissio, ut postea iterum manumitti possit *u*indicta uel testamento et ciuis Romanus fieri.

15 Mulier sine tutoris auctoritate *inter amicos manumittere non potest*, nisi ius liberorum habeat: tunc enim *et* uindicta sine tutore potest manumittere. unde si mulier absens liberum esse iusserit, quae ius liberorum non habeat, quaesitum est, an *competat libertas* tutor*e* eius auctoritatem *ac*commo*dante* eo tempore, quo epistula scribitur seruo a domina. Iulianus negat: existimat enim eo tempore debere auctoritatem praestar*i*, quo peragitur *manumissio*, tunc *autem* peragi intelleg*i*, cum seruus cognouerit dominae uoluntatem. sed Neratius Priscus probat libertatem seruo competere: sufficere

---

1 manumissores *om.* *S* || sicut] idque *Lachmann* || octauianus *codices* || 2 at *om. codices, suppl. Pithoeus* || permittit εασει *S*, praemittat αφησει *V* || 3 alias αλλωσ *V* || caueatur χειρογραφηθη *V*, confirmatum fuerit στερεω εγεγονου *S* || 4 maior *V* || neque exui dicta potest neque V^1 || 5 itaque *S*, itaque ergo V^1 || sed tantum *scripsi*, tantum autem μονον δε *S*, tantum enim τοσουτον γαρ *V* || 6 causa probata *post* 7 suum *collocant codices* || 8 is *V*, hic *S* || qui] quia V^1 || inter amicos *om.* *S* || est *V*, sit *S* || 9 tantum μονον *V*, solum μονον *S* || prodest manumissio προχωρει τη ελευθερια *V*, procedit libertas προσχωρει ελευθερια *S*: prodest triginta annorum aetas *Huschke* || 10 postea *V*, *om.* *S* || manumitti *om.* *V* || possint δυναται *S* || ex uind. uel test. *V*, *om.* *S* || 12 auctoritatem V^1 || inter . . . 13 potest *Huschke*, *om. codices* || 13 liberum ius τεχνων διχαιον *S* || et *scripsi*, ex *codices* || 14 si *S*, esset εγη *V* || 15 iusserit κελευοι *S*, iubeat κελευση *V* || habeat *V*, habet *S* || 16 est *S*, est hoc *V* || an η *V*, si ει *S* || competat libertas *om. codices* || tutore . . . 17 eo *Lachmann*, tutores e. a. praestantis hunc επιτροπου αυτησ αυθεντιαν επιχρωντοσ τουτω *V*, tutores eius auctoritatem commodent eo *S* || 17 quo ω *S*, sicut ωσ *V* || scribitur . . . *p.* 156, 10 conditur *in V bis extant*, *cf. ad p.* 156, 12 || a] ad V^1 *altero loco* || 18 eo *S*, hoc *V* || 19 praestare παρεγεσθαι *codices* || manumissio *Lachmann*, libertas *codices* || autem *Cuiacius*, enim *codices* || intellegi *Schilling*, intellegitur *codices* || 20 cum *V*, quando *S* || cognouerit *S*, agnouerit *V* || 21 proclus *S*

enim, quando epistula scribitur, adhiberi auctoritatem tutoris: cuius sententia et constitutione *principali* confirmata est.

16 Seruum pignori datum ciuem Romanum facere debitor non potest, nisi si forte soluendo non sit: obstat enim libertati lex Aelia Sentia, quae uetat seruum *fraudandorum* creditorum causa manumissum ciuem Romanum fieri. sed Latinum . . . . .

17 Et qui censu manumittitur, si triginta annos habeat, ciuitatem Romanam *nanc*iscitur. census autem Romae agi solet *et peracto* censu lustr*um* conditur: est autem lustrum quinquennale tempus, quo Roma lustratur. sed debet hic seruus ex iure Quiritium manumi*ssor*is esse, ut ciuis Romanus fiat. magna autem dissensio est inter peritos, utrum eo tempore uires accipiant omnia, *quo in* censu *aguntur*, *an* eo tempore *quo* lustrum conditur. sunt enim qui existimant non alias uires accipere quae in censu aguntur, nisi haec dies sequa-

---

1 quando] quo V^1 *altero loco* || adhibere auctoritate V^1 *altero loco* || 2 constitutio *V* || principali *Huschke*, imperatoria (-riae V^1) αυτοκρατορικη *codices* || confirmata *V Pith.*, confirmatum *S* || 3 seruum *S*, si seruum *V* || pigneri *S* || romanorum V^1 *altero loco* || debitor facere S^1 *contra Pith.* || 4 *post* potest *fere cum Dernburgio supplendum uidetur* generali hypotheca obligatum potest || si *om. V altero loco* || forte *om.* $V^g S$ || soluendo *Pithoeus*, soluendum προσ αποδοσιν *S*, ad reddendum (cred. *V altero loco*) προσ αποδοσιν *V* || enim *om. V* || libertate V^1 *altero loco* || 5 alia sententia V^1 || quae *om. V* || uetat *S*, prohibet *V* || fraud. cred.] foeneratorum *S*, creditorum *V*, foeneratorum *Pith.* (F· C· *supra*) *in margine adnotans* δανιστων διχα F· C· id est fraudandorum creditorum ut in l. 8. D. qui et a quib. ma. || 6 sed latinum] *desiderantur fere talia* fore debito soluto non ambigitur || 8 et *non habere quo se referat consentaneum est: fieri tamen potest, ut interciderit ea pars, qua de manumissione uindicta ageretur* || in censum *codices* || manumittitur *V Pith.*, manumittuntur *S* || ciuitate romana pascitur (potitur *in margine proponunt S et Pithoeus*) *S*, ciuitatem (administrationem *altero loco*) romanorum possidet *V* || 9 autem *V*, tamen *S* || romae *S*, in roma *V altero loco*, apud romam *V altero loco* || 10 et peracto censu lustrum *scripsi*, in (in *om. Pith.*) census autem lustro τιμησισ μεντοι (δη *Pith.*) καθαρμω *S Pith.*, uel census lustro η αποτιμησισ καθαρμω *V* || 11 quo roma *Pith.*, qui roma ιω ρωμη *V*, quorum ω ρωμη *S* || lustratur *S*, purgatur *V* || sed . . . 12 fiat *ante* 9 census *recte transposuit Boecking* || 12 quiriatium V^1 || manumissoris *Lachmann*, manumittentis ελευθερουντοσ *S*, manumissio η ελευθερια *V* || *post* fiat *in V iterantur p.* 155, 17 scribitur . . . 156, 10 conditur || fiat *V*, fieri possit *S* || 13 autem *V*, tamen *S* || est *om. S* || peritos *V*, prudentes *S* || eo *S*, hoc *V* || 14 accipiunt *V* || quo in censu aguntur *scripsi*, in quo census *codices* || an eo *Pith.*, aut in eo *codices* || 15 in quo *codices* || sunt . . . *p.* 157, 1 conditur *om. S* || 16 haec dies sequatur quo αυτη ημερα ακολουθησι οτε (= secuta sit cum) *V*

tur, qu*a* lustrum conditur: existimant enim censum descendere ad diem lustri, non lustrum *r*ecurrere ad diem census. quod ideo quaesitum est, quoniam omnia *quae* in censu aguntur lustro confirmantur. sed in urbe Rom*a* tantum censum agi notum est: in prouinciis autem magis professionibus utuntur.

PAPINIANI FRAGMENTVM

Papiniani lib. I responsorum [I de pactis inter uirum et uxorem]. inter uirum et uxorem pacta non solum uerbis, sed e*t* uoluntate contrahentium constituuntur, ut neuter coniugum fiat locupletior.

Hoc Papiniani fragmentum finem facit legis Romanae Wisigothorum: rubricam *I de pactis* etc. a Wisigothis adiectam esse putem.

VLPIANI INSTITVTIONVM FRAGMENTA VINDOBONENSIA

Vlpiani Institutionum fragmentis, quae in Collatione et in Iustiniani Digestis Institutionibusque extant, anno 1835 laciniae quaedam ab Endlichero in bibliotheca caesarea Vindobonensi repertae accesserunt, quae hodie in eadem bibliotheca sub signo Cod. Lat. 1 adseruantur. primum enim in his laciniis duorum foliorum inter se cohaerentium pars inferior extat in tres schedulas dissecta, quae praeter margines octonos uersus ultimos quattuor paginarum exhibet. haec duo folia olim non continuo ita olim se excepisse, ut intimum fasciculi par foliorum efficerent, quarta lacinia eiusdem codicis ostendit, quae olim alterius ex duobus illis foliis partem superiorem efficiebat: qua lacinia etsi seruati non sunt nisi primus folii recti itemque primus folii auersi uersus, tamen ea quae in ipso paginae secundae exitu leguntur, eis non continuari apparet, quae in primo tertiae paginae uersu (nobis fragmento III) leguntur. itaque si integrum codicem quaternio-

---

2 recurrere *Lachmann*, decurrere *codices* || 3 quod ideo ο δια τουτο *V*, propterea δια τουτο *S* || quoniam *V*, quia *S* || quae *om. codices* || in censum τη αποτιμησισ *V*, censu τη αποτιμησει *S* || 4 in urbem romanorum *V*, in ciuitate romana *S* || agei *V* || 5 notum *V*, declaratum *S* || prouintia V^1 || professiones V^1

9 ex *codices plerique*, *om. alii*

nibus, quae uulgaris codicum antiquiorum forma est, compositum fuisse sumitur et simul eius rei ratio habetur, quod quaternionis signum in marginibus infimis nullum extat, haec duo folia olim secundum aut tertium quaternionis foliorum par effecisse et inter ea aut IV aut II folia intercessisse satis probabiliter conicitur. praeterea singulas paginas fere XXIV ad XXVIII uersus complexas esse ex ambitu uersuum qui extant colligi potest.

Haec autem fragmenta Institutionibus Vlpiani attribuunt tam Dig. 43, 26, 1, in quibus initium fragmenti I redit, quam quinta membranae alicuius lacinia Vindobonensis, quae marginem superiorem unius folii cum superscriptione paginarum seruauit: in cuius pagina recta legitur LIB· $\overline{\text{I}}^{5}$·, in auersa VLP· INST·. illud tamen dici nequit, utrum hic margo ad alterutrum eorum foliorum, quorum partes inferiores extant, an ad aliud nescio quod eiusdem codicis folium pertinuerit. inde igitur, quod in hac inscriptione liber primus commemoratur, nullo modo euincitur fragmenta III—V ad primum Institutionum librum pertinuisse. prius autem folium ad librum I pertinere e Digestis patet. potest sane fieri, ut inter primum et secundum folium primi Institutionum libri finis et initium secundi intercesserit.

Extat denique sexta eiusdem codicis schedula et ipsa ex alicuius folii margine superiore resecta, in qua paucae primorum utriusque paginae uersuum litterae conspiciuntur, et in recta quidem pagina hae: ‖ *sua* ——————| in auersa hae: ‖ ———— **d(?)em |.

Scripturam codicis uel quinto uel sexto saeculo p. Chr. n. attribuas. fragmenta delineata et ampliore commentario illustrata a me sunt in libro cui inscribitur Kritische Versuche (Berlin 1870) p. 140 sqq.

I

Precarium est, quod precibus petenti utendum conceditur tam diu, quamdiu is qui concessit patitur. quod genus liberalitatis ex iure gentium descendit. et distat a donatione eo, quod qui donat sic dat, ne recipiat: at qui precario concedit, sic dat quasi tunc recepturus, cum sibi libuerit precarium soluere. et est simile commodato: nam et qui com-

2 — *p.* 159, 1 *usque ad* sed ut ei ut *e Dig.* 43, 26, 1 *suppleta sunt*

modat rem, sic commodat, ut non faciat rem accipientis, sed ut ei ut|i re commodata permittat.

Locatum quoque et conductum ius gentium induxit. nam ex quo coepimus possessiones proprias et res habere, et locandi ius nancti sumus et conducendi res alienas: et is qui conduxit iure gentium tenetur ad mercedem ex*soluendam*

II

reddis quae accepisti, sed aliam pecuniam eiusdem quantitatis. mutuae autem dari possunt res non aliae, quam quae pondere numero mensura continentur.

Depositi quoque utilitatem ius gentium perdidit, ut quis custodiendam rem suam animalem uel ||

III

com||paratum est interdictum uelut cui ini|*tium est*

IV

|qua*e d*********************| adipiscendae quam reciperandae possessionis, qualia sunt interdicta QVEM FVNDVM et QVAM HEREDITATEM. nam si fundum uel hereditatem ab aliquo petam nec lis defenda*tur*, cogitur ad me transferre possessionem, siue numquam possedi siue an*te posse*||di, deinde amisi possessionem|

V

|——— *aut per formulam* arbitrariam explicantur aut per sponsionem, prohibitoria uero *semper* per sponsionem explicantur: restitutorio uel exhibitorio interdicto reddito si quidem arbitrum postulauerit is cum quo agitur, formulam ac*cipit* arbitrariam, per quam arbiter ||

6 exsoluendam *Rudorff* || 8 *ante* reddis *supple* non eadem nummorum corpora || 16 quae d] *tertia littera uel* e *uel* c *uel* l *est, quarta uel* d *uel* c *uel* e *uel* o: *sententiam collatis Dig.* 43, 1, 2, 3 *fin. sic restituere possis* sunt et alia quaedam interdicta duplicia tam adipiscendae || 19 defendat *C* || *post* cogitur *in C signum* ⊤ *extat, quod ni fallor ad scholium margini hodie abscisso adscriptum remittit* || 24 semper prohibitoria uero *C, emendauit Rudorff collato Gaio* 4, 141 || 27 *sententiam collato Gaio* 4, 162. 163 *fere cum Huschkio sic expleo:* nisi arbitratu suo restituatur uel exhibeatur, quanti ea res est condemnare iubetur

Boethius in Topica 3, 4 (Baiter p. 299) ex Vlpiani Institutionibus non ad uerba, sed magis in modum argumenti haec rettulit:

Tribus enim modis uxor habebatur, usu farreo coemptione. sed confarreatio solis pontificibus conueniebat. quae autem in manum per coemptionem conuenerant, eae matresfamilias uocabantur: quae uero usu uel farreo, minime. coemptio uero certis sollemnitatibus peragebatur, et sese in coemendo inuicem interrogabant: uir ita, an sibi mulier materfamilias esse uellet? illa respondebat uelle: item mulier interrogabat, an uir sibi paterfamilias esse uellet? ille respondebat uelle. itaque mulier uiri conueniebat in manum, et uocabantur hae nuptiae per coemptionem, et erat mulier materfamilias uiro loco filiae. quam sollemnitatem in suis institutis Vlpianus exponit.

Spicilegium Solesmense ed. Pitra I p. 281 inter Pacati excerpta hunc locum aliunde non notum[1]) exhibet:

Vlpianus lib*ro*[2]) ad edictum sexto qui pro aliis ne postulent titulo sexto sic refert: Inuenimus apud ueteres mulier*i*s appellatione etiam uirgin*e*s[3]) contineri.

PAVLI FRAGMENTVM

Paulus institutorum libro secundo titulo de dotibus. Si diuortium est matrimonii et hoc sine culpa mulieris factum est, dos integra repetetur. quod si culpa mulieris factum est diuortium, in singulos liberos sexta pars dotis a marito retinetur usque ad mediam partem dumtaxat dotis.

Hoc Pauli fragmentum in Boethii commentario ad Top. 2, 4, 19 (Orelli p. 303) seruatum est.

---

1) *cf. Dig.* 50, 16, 13 *pr. et Boecking Vlpiani fragmenta ed.* 4 *p.* 177
2) liber *C* 3) mulieres a. e. uirginis *C*

MODESTINI FRAGMENTA DVO

Fragmentum quod sequitur Petrus Pithoeus, cui soli eius notitiam debemus, in codice nescio quo patris sui inuenerat: cf. Fragmenta quaedam Papiniani etc. ex bibliotheca P. Pithoei, Lutetiae 1573 p. 54 et 111.

Modestinus regularum lib. III sub titulo de bonis libertorum et de testamentis. Cum in testamento dies et consules adiecti non sunt, non nocet, quominus ualeat testamentum.

Inter eum qui in insulam relegatur et eum qui deportatur magna est differentia, ut ait *Herennius*: primo quia relegatum bona sequuntur, nisi fuerint sententia adempta, deportatum non sequuntur, nisi palam ei fuerint concessa: ita fit, ut relegato mentionem bonorum in sententia non haberi prosit, deportato noceat. item distant etiam in loci qualitate, quod cum relegato quidem humanius transigitur, deportatis uero hae solent insulae adsignari, quae sunt asperrimae quaeque sunt paulo minus summo supplicio comparandae.

Hoc fragmentum ex Isidori Differentiis (ed. Areuali V p. 26 § 200) haustum Modestino egregia coniectura Casp. Barthius (Aduersariorum lib. 39 cap. 14 p. 1783) uindicauit: qui cum in antiquo Isidori codice uerba *ut ait orenius* prioribus Isidori editionibus ignota inuenisset, in nomine corrupto Herennium latere intellexit. alii eum secuti hoc fragmentum libris differentiarum Herennii Modestini et collatis quidem Dig. 48, 19, 22 primo earum libro adscripserunt. contextum ad Areuali (*A*) et Barthii (*B*) editiones restituimus.

---

4 relegatus est et *B* || 5 differentia est *A* || ut ait orenius *B*, *om.* *A* || quia *B*, quod *alias* qui *A* || 6 sententia adempta *A*, adempta alio modo *B* || 8 ut *A*, in *B* || in sententia *A*, *om.* *B* || non haberi prosit *Lachmann*, haberi non prosit *A*, non homini possit *B* || 9 etiam *B*, et *A* || 10 quidem *A*, *om.* *B* || 11 hae *B*, *om.* *A* || sunt *A*, *om.* *B*

FRAGMENTA DE IVRE FISCI

Fragmenta Veronae in bibliotheca capitulari adseruata, quae propter argumentum hodie *de iure fisci* dicuntur, etsi de titulo et de auctore libri, cuius ea olim partem effecerint, certum indicium extat nullum, probabiliter propter argumentum iuridicum et propter sermonis formam ad saeculum II extremum uel III p. Chr. n. referuntur, si id tempus excipias, quo imperante Caracalla ius patrum in caducis uindicandis (quod in § 3 agnoscitur) non uigebat (Vlp. 17, 2, cf. Dio Cass. 78, 12 Capitolin. in Macrino 13)[1].

Fragmenta ipsa, quae primum una cum Gai Institutionibus a. 1820 publici iuris facta sunt, duobus foliis constant, quae olim codici rescripto Hieronymiano, cuius scriptura antiqua Gaium continet, tegumenti loco uidentur praemissa fuisse. quod quo commodius fieret, bibliopega haec folia ita amputauit, ut margines superiores et exteriores cum parte scripturae recideret. neque hanc labem solam folia illa contraxerunt, sed sensim pedetemptimque usu lacerata est dextera pars utriusque folii summi et praeterea foramina et rimae in mediis membranis ortae scripturae particulas abstulerunt. eo tempore quo folia innotuerunt, margines interiores duorum foliorum glutine compactae fuere: membranae autem ipsae num primitus ita inter se cohaeserint, ut unum par foliorum efficerent, eundemque ordinem habuerint, quo postea conglutinata et hoc saeculo edita sunt, dici non potest: certe neutrius folii initio alterius partem extremam continuari manifestum est. singulae paginae binis columnis exaratae sunt. quot autem uersus in uniuscuiusque paginae fronte recisi sint, non constat. unius certe uersus maximam partem recisi uestigia in altero folio apparent supra primae et quartae columnae uersiculos primos eos qui hodie toti legi possunt, ut constet singulas paginas uel columnas XXV minimum uersus complexas esse. praeterea cum ex ambitu scripturae quae hodie extat formam codicis integri quadratam magis quam oblongam fuisse probabile sit, non amplius quam binos uel ternos uersus abscisos esse conicias, cum praesertim ea, quae in tertia folii secundi columna extrema leguntur, licet non continuentur eis quae in eiusdem folii

---

1) Pluribus de auctore fragmentorum disputauerunt Boecking et Huschke in praefationibus editionum ab ipsis curatarum.

columnae quartae initio leguntur, eiusdem tamen periodi esse uideantur.

Scriptura codicis fere ad V—VII saeculum pertinet. imaginem foliorum exhibet editio mea, cui titulus est: Fragmentum de iure fisci ed. P. Krueger. Lipsiae 1868.

FOLIVM I

1 |**n***t capere poss**. Heredi eius qui cap*er*e non poterat defe*re*ndi potestas concessa *non* est, nisi *si* ostendi possit eius u*oluntatis* decessisse de*functum*, ut deferre se u*ellet*.
2 Antequam quis ab alio deferatur, ipse se deferre debet: alias sero ad auxilium delationis conf*u*git. quod si per *er*rorem se
3 detulerit, nihil ei officit inconsiderata diligentia. Ius patrum non minuitur, si se is deferat, qui solidum id quod relictum est capere non potest. sane si post diem centensimum patres
4 caducum uindicent, omnino fisco locus non est. Si se is de-
4ª ferat, cui taci‖——*perierunt fere 3 uersiculi*——|*** consid*
——| ** ceterum ——| tam p*er*sonam ——|——
—— gu——| ***** eius rei ——| **** nister
uero f*——| * *qua*dru*p*lum ** | * nomen sequi fis*** | *tet.
5 Bona e*orum* qui cum fisco contrahun*t* ** | *e uacuaria uelut *pig*noris iure fisco o*bligan*tur, non solum ea q*uae* habent, sed
6 *et* ea quae postea habituri sunt. *E*dicto diui Traiani cau*etur*, ne qui prouincialium *c*um seruis fiscalibus contrah*ant* nisi adsignante procuratore: quod factum dupli damno uel reliquorum e*x*solutione pe*n*satur. et ideo qui cu*m* ‖——
perierunt fere 3 uersiculi
——|—— um ** | ——cus
ido*** |—— contra amo**que | ——sa*m——|——o
contrax——|——i non in cu——| *u* *ta*men eo*rum* ** | ** uere

---

1 **n***t] **inquat *C?* ‖ eius qui *bis* *C*ª ‖ 2 non *Savigny*, *om. C* ‖ 3 defunctum *Goeschen*, de**** *uel* de***** *C* ‖ uellet *Huschke*, u— *C* ‖ 4 derferre debet alialias *C*ª ‖ 5 confungit *C* ‖ per ererrorem *C* ‖ 9 fiscus *C*ª ‖ 10 cui tacitum fideicommissum *suppl. Goeschen* ‖ ***] *mc (*uel* e *uel* c̄ *uel* ē) *C?* ‖ 12 minister uero fraudis *temptat Mommsen* ‖ 13 nomen] nom̄. (*i. e.* nomen *uel* nomine) *C* ‖ 14 lege uicesimaria (*pro* uacuaria) *Boecking* ‖ 15 pignoris *et* obligantur *restituit Heise* ‖ habet *C*ª ‖ 16 et *Huschke*, *om. C* ‖ quae postea *bis* *C*ª ‖ 18 factum] *sic uel* factum * *C: fortasse* quod contra factum est *scr.* (similiter *Huschke*) ‖ 19 exsolutione *Lachmann*, eius solutione *C* ‖ *pro* pensatur *(sic Goeschen) possis etiam* pulsatur *restituere* ‖ 21 idone* *?* ‖ 22 contrax] contra ax *C*ª ‖ **uere] cauere ?

cogitur na* | *** c̄ tu ad eum lo*|**io peruenit h̄t**|** Cae-
saris ab ad*ministr*atione reru*m* *su*arum itemque comm*un*ium
rerum comme*r*cio non prohibentur: adeo et stipulari ab his
et *e*mere donatumu*e* accipere possumus, nisi cum in fr*a*udem
7 portionis Caesaris fiat. *Qui* mutuam pecuniam contra inter-
dictum dispensatori uicarioue eius crediderit ||————
perierunt fere 2 uersiculi
————————|————in *p*oenam|——
8 ———enitur, quia quod | *cred*idit non amisit. *Qui contra*
*e*dictum diui August*i* *re*m litigiosam a *non possi*dente compa-
rauit, praeterquam *quod* emptio nullius momenti est, poenam
quinquaginta sestertiorum fisco repraesentare compellitur.
res autem litigiosa uidetur, de qua lis apud suum iudicem
delata est. sed hoc in prouincialibus fundis praua usurpa-
9 tione optinuit. Absentes fugitiuos uenum dari aut comparari
amplissimus ordo prohibuit denuntiata in emptorem uendi-
toremque poena sestertiorum quinquaginta, quae hodie fisco
uindi||*catur.*}

FOLIVM II

10 11 |excepto castrensi peculio bona sua conferre debebunt. Cae-
sare a liberto su*o* *ex as*se herede instituto *filia* iure ad semis-
se*m* *uo*ca*tur*: cum extranei*s* uero instituto fili*a* ex semiss*e* ex-
tranei*s*, non et*iam* Caesari adcrescit. quod si plus semisse Cae-
12 sar accepit, in id quod plus est etiam Caesari adcrescit. Liber-
tae Caesaris tam manumissione quam beneficio coniunctionis
effectae si testatae decedant, dimidium, si intestatae, *to*tum
fisco uindicatur. sane patris et patroni ignorantis ius non
13 minuitur. Ancilla Caesaris quae quinque liberos habuerit,
fere 3 uersiculi perierunt
in nu||————————————| **n————|
Caes————| *orem ————| ** milib*us* s————|——

1 c̄] = causa ? || **io] **ior C^a (*in Codicis imagine, quod imprimendum curaui, casu excidit punctum deletorium supra* r) || h̄t**] = hereditas ? || *supra* c *in* caesaris *incertum aliquid scriptum est: Huschke ante* caesaris *supplet* serui *prouocans ad Vlp.* 20, 16 || 3 sipulari C^a || 6 credit C^a || 8 *supplementum* dupli conuenitur *ad ambitum lacunae non quadrat* || § 8 *in C praecedit uersus a scriptura hodie uacuus, nisi quod in fronte numerum* XXVI *exhibet: quem rubricae alicui excipiendae destinatum fuisse uerisimile est* || 10 quod *om. C* || 14 § 9 *in C uersus scriptura uacuus praemittitur, in cuius fronte legitur numerus* [XXV]II: *cf. ad p.* 163, 27 || 21 uocatur] **cat *C* || extranei *C* || filiam ex semissem extranei *C* || 22 etiam] et *C* || 24 tam manumissionis beneficio quam coniunctione *scr.*: *de coniunctione cf. Cod. Theod.* 4, 11, 3 || 29 ** milibus] *x milib. *C?*

————| ***edan————| *um **na————| dicantur
** q̄ ————| causa fisco ae————| p** non possunt
n******* | en***uato contra ***n** | inter *se fisco* stipulan-
14 tur. E*orum* bonorum, quae a*d* fiscum pertinere dicuntur, s*i*
controuersia moueatur, an*te sententi*am nec obsign*ari* nec de-
scribi aut incorporari possunt. idem seruatur et cum a sen-
15 tentia prouocatio interponitur. Pro his bonis, quae fiscus in-
quietat, manus op*po*nere nemo quidem prohibe||*tur* ————
————|————|————tur|
————es** |————rian* |————pellunt
16 |————io*i**rā | ———— ** ————|————tum offi-
cium ***|*** *fi*scum, a quo sa*larium* acce*p*erunt, nisi in *sua*
*par*ent*um* filiorum *pupill*orumue su*orum* causa, liberto*rum*
etiam, adesse *proh*ibentur: et si adfue*rint*, *i*nfamia plectun-
tur. *s*ane hoc principa*li* bene*fi*cio impetrare non proh*i*bentur.
17 Fisci aduocati, quibus ad tempus offici*u*m mandatum est,
quia salarium non accip*i*unt, contra fiscum adesse non pro-
18 hibentur. Capite legis censoriae cauetur, ut non tantum,
cum quid ||————|————| prae-
statur, cuius rei omissa professio commiss*o in*tra quinquen-
18ª nium locum *facit*. Earum rerum *nomi*ne, quae per fraudem
fisco ablata*e* sunt uel professioni subtracta*e*, quadruplum fisco
19 de*p*enditur, alias duplum. A debitore fisci in fraudem datas
libertates retrahi placuit. sane ipsum ita emere, ut manu-
mittat, aut fideicommissam libertatem praest*are* non est pro-
20 hibitum. Ab eo, qui reus criminis postulatus aduersam sen-
tentiam meruit, tempore reatus quocum*que* modo alienata
21 a fisco cum quadruplis fructibus reuocantur. Fideiussorem
eius, qui cum dispensatore contraxit, ip ||

---

3 n*******] nar (*uel* p *uel* b *pro* r) **** per (*uel* quam *pro* per) *C?* || en**iuato *uel* en**uuato *C* || 5 sententiam] sam *C* || obsignari] obsign*na** *C* || 8 opponere] optinere *C* || 10 rian*] riant *uel* riani (caesariani?) *C* || pellunt *magis quam* pelluntur *C* || 11 ioci**rā *aut* iogi**rā*C* || **] ci *C?* || *initium* § 16 *sic restituo:* fisci aduoca|ti etiam (etiam *omiserit C*) post depositum officium con|tra fiscum: *cf. Dig.* 3, 1, 10 *pr. Cod.* 2, 7, 22 § 1. 24 § 1 || 19 *ante* praestatur *utrum duo an unus solus uel etiam plures quam duo uersiculi perierint, nescitur* || 20 professio] professio intra *C*ª || commisso intra q. l. facit *restituit Mommsen* || 22 ablata *C* || subtracta *C* || 23 defenditur *C* || *ad* § 19 *cf. Pauli sententiam* 5, 12, 1ᵈ *fere consonam* || 25 praestare *Huschke*, praestet *C*

TRACTATVS DE GRADIBVS

Incerti auctoris tractatus de gradibus qui sequitur in codicibus Notitiae dignitatum utriusque imperii huic ipsi Notitiae praemissus legitur. primus eum Eduardus Boecking e codicibus Parisiensi 9661 saec. XV et Monacensi 10291 saec. XVI edidit (Vlpiani fragmenta ed. IV Lipsiae 1855 p. 183, cf. Corpus Iuris Romani Anteiustiniani Bonnense uol. I p. 175). ipse hoc anno Monachi tam hunc codicem quam Monacensem 794 saec. XVI contuli.

DE GRADIBVS

1 Gradus cognationum appellantur ab eo, quod personae
cognatorum aliae proximiore, aliae longiore gradu sunt et
2 ob id quasi gradatim altera alteram antecedit. Omnes per-
sonae cognatorum aut supra numerantur aut infra aut ex
transuerso siue a latere. supra numerantur parentes, infra
liberi, ex transuerso siue a latere fratres et sorores liberique
eorum, item parentium fratres et sorores liberique eorum.
3 4 Primo gradu supra pater et mater, infra filius et filia. Se-
cundo supra auus auia, infra nepos neptis, ex transuerso
5 frater et soror: hinc enim transuersus incipit gradus. Tertio
supra proauus proauia, infra pronepos proneptis: ex trans-
uerso fratris et sororis filius et filia, patruus amita, id est
patris frater et soror, auunculus *matertera*, id est matris fra-
6 ter et soror. Quarto supra abauus abauia, infra abnepos ab-
neptis: ex transuerso fratris et sororis nepos et neptis: pa-
truus magnus et amita magna, id est aui frater et soror:
*a*uunculus magnus matertera magna, id est auiae frater et
soror: consobrinus consobrina, id est qui quaeue ex fratri-
bus aut sororibus aut fratre et sorore progenerantur. scien-
dum tamen proprie consobrinos appellari eos, qui ex duabus
sororibus nati sunt, quasi consororinos, eos autem, qui ex
duobus fratribus procreati sunt, fratres *p*atrueles uocari, eos
uero, qui ex fratre et sorore nasc*u*ntur, amitinos dici. hoc

7 parentum *Monac.* 10291 || 12 patruus et amita *Paris.* || 13 et *om. Monac.* 10291 || matertera magna id est *codices* || 17 abauunculus *codices* || 19 generantur *Monac.* 794 || 22 fratribus procreati sunt *Monac.* 794, procreati fratribus sunt *Paris.*, fratribus procreantur *Monac.* 10291 || fratres et patr. *codices* || 23 nascantur *codices*

gradu sunt *etiam* patrui amitae auunculi materterae filii.
7 Quinto gradu sunt supra atauus atauia, infra adnepos ad-
neptis: ex transuerso fratris et sororis pronepos proneptis:
propatruus proamita, id est proaui frater et soror: proauun-
culus promatertera, id est proauiae *frater et soror*: conso-
brini filius filia: item propius sobrinus sobrina, id est patrui
8 magni amitae magnae auunculi magni materterae magnae
filii filiae. Sexto gradu sunt supra tritauus tritauia, infra tri-
nepos trineptis: ex transuerso fratris et sororis abnepos ab-
neptis: abpatruus abamita, id est abaui frater et soror: *ab-
auunculus abmatertera, id est abauiae frater et soror*: item
consobrini nepos neptisque: item propatrui proamitae pro-
auunculi promaterterae filii filiae: item sobrini sobrinae, id
est qui quaeue ex duobus consobrinis progenerantur.

1 etiam *Huschke*, enim *codices* || 2 abnepos abneptis *Monac.* 794 || 5 promar̃tera *Monac.* 10291 || proauiae] proaui et *Monac.* 10291 *et* 794 || soror et frater *codices* || 6 filia] et filia *Monac.* 794 || 10 abauunculus . . . 11 soror *Huschke*, neptisque *codices* || 14 generantur *Monac.* 794

STEMMA AGNATIONIS

Stemma agnationis, quod sequens tabula exhibet, editum primum a Cuiacio in Obseruationibus 6, 40, teste Haenelio (Lex Rom. Wisig. p. 456[a]) extat in codicibus Legis Romanae Wisigothorum Parisiensibus 4410 et 4412, Vaticano reg. 1023, Leidensi 114.

Tritauus	Patruus maximus				
Atauus	Patruus maior	Patrui maioris filius			
Abauus	Patruus magnus	Patrui magni filius	Patrui magni nepos		
Proauus	Patruus	Patrui filius	Patrui nepos	Patrui pronepos	
Auus	Frater	Fratris filius	Fratris nepos	Fratris pronepos	Fratri abnep

	LEGE HEREDITATES	Pater	QVEMADMODVM REDEANT	
		EGO		
Vxor quae in manu uiri est	CONSANGVINEI	Filius qui ex potestate non exiit	SVNT INTER SE	Filia qu in potest est
Nurus quae in manu filii est	HI QVOQVE SVNT	Nepos qui ex potestate non exiit	INTER SE CONSANGVINEI	Neptis q in potes est
Pronurus quae in manu nepotis est	ITEM CONSANGVINEI	Pronepos qui ex potestate non exiit	SVNT INTER SE	Pronept quae in testate
Abnurus quae in manu pronepotis est	ET HI INTER	Abnepos qui ex potestate non exiit	SVNT CONSANGVINEI	Abnepti quae in testate
Adnurus quae in manu abnepotis est	SVNT QVOQVE INTER	Adnepos qui ex potestate non exiit	SE CONSANGVINEI	Adnepti quae in testate
Trinurus quae in manu adnepotis est	ITEM II SVNT INTER	Trinepos qui ex potestate non exiit	SE CONSANGVINEI	Trinep quae in testat

INDEX

Typis Breitkopfii et Haertelii Lipsiensium

14.-

